

Kulturhistorisk konsekvensanalys av förslag till ny detaljplan i Stadshagen, S-Dp 2013-O8100

KUNGSHOLMEN, STOCKHOLM

Sebastian Ulvsgård och Per Olgarsson (Text)
Mattias Ek (Foto)

Stadsmuseet

Dnr: 4.4/1284/2016
Daterad: 2017-03-20
Reviderad: -

Omslagsbild: Vy över Stadshagen mot väster. Foto Mattias Ek SSM_10010162

Stadsmuseet

Box 15025
104 65 Stockholm

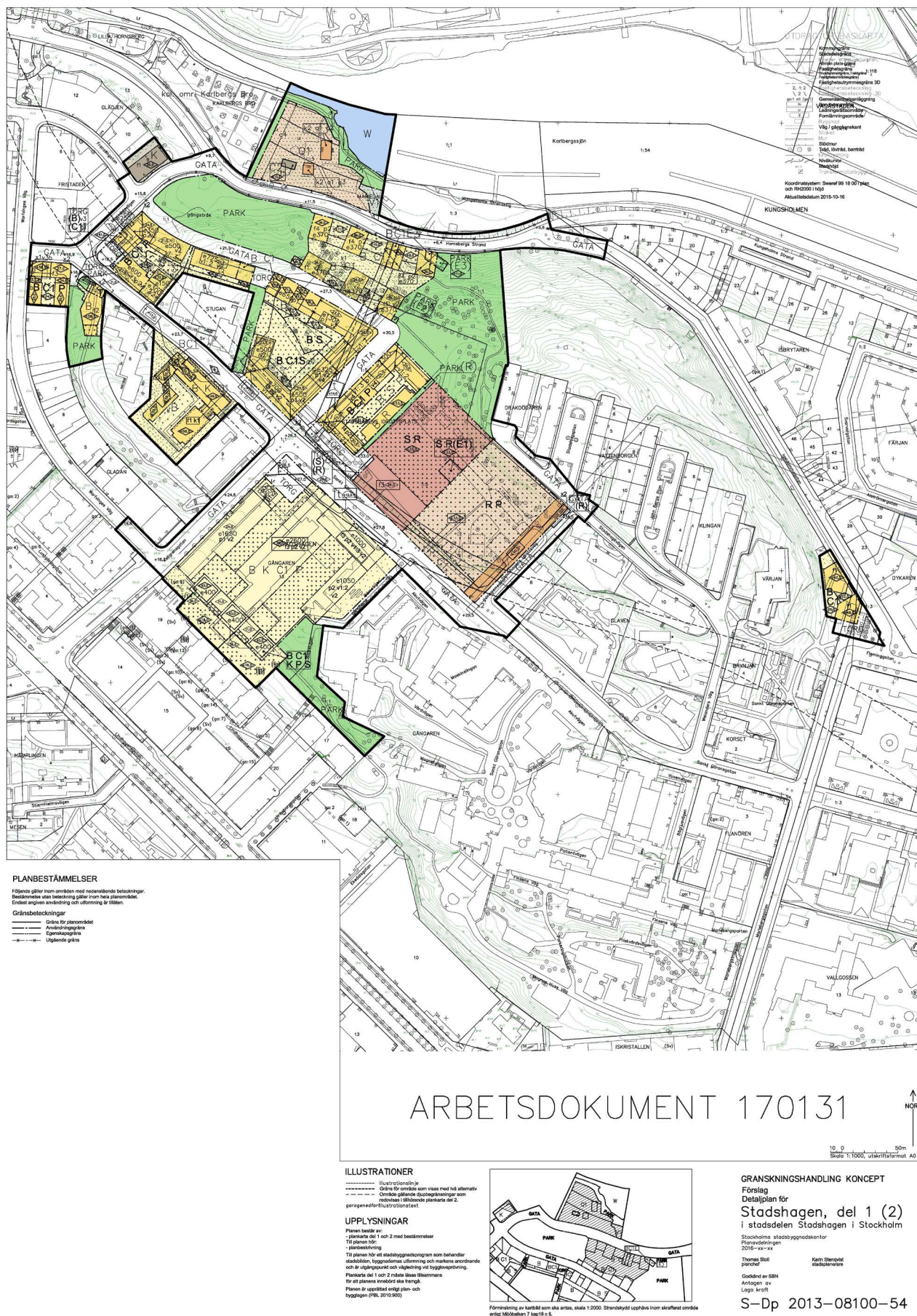
Rapportförfattare: Sebastian Ulvsgård och Per Olgarsson

Foto: Mattias Ek

Formgivning: Sebastian Ulvsgård

C Stadsmuseet

Plankarta, detaljplan S-Dp 2013-08100, med aktuellt område markerat av fält i färg. Källa: Stockholms stadsbyggnadskontor

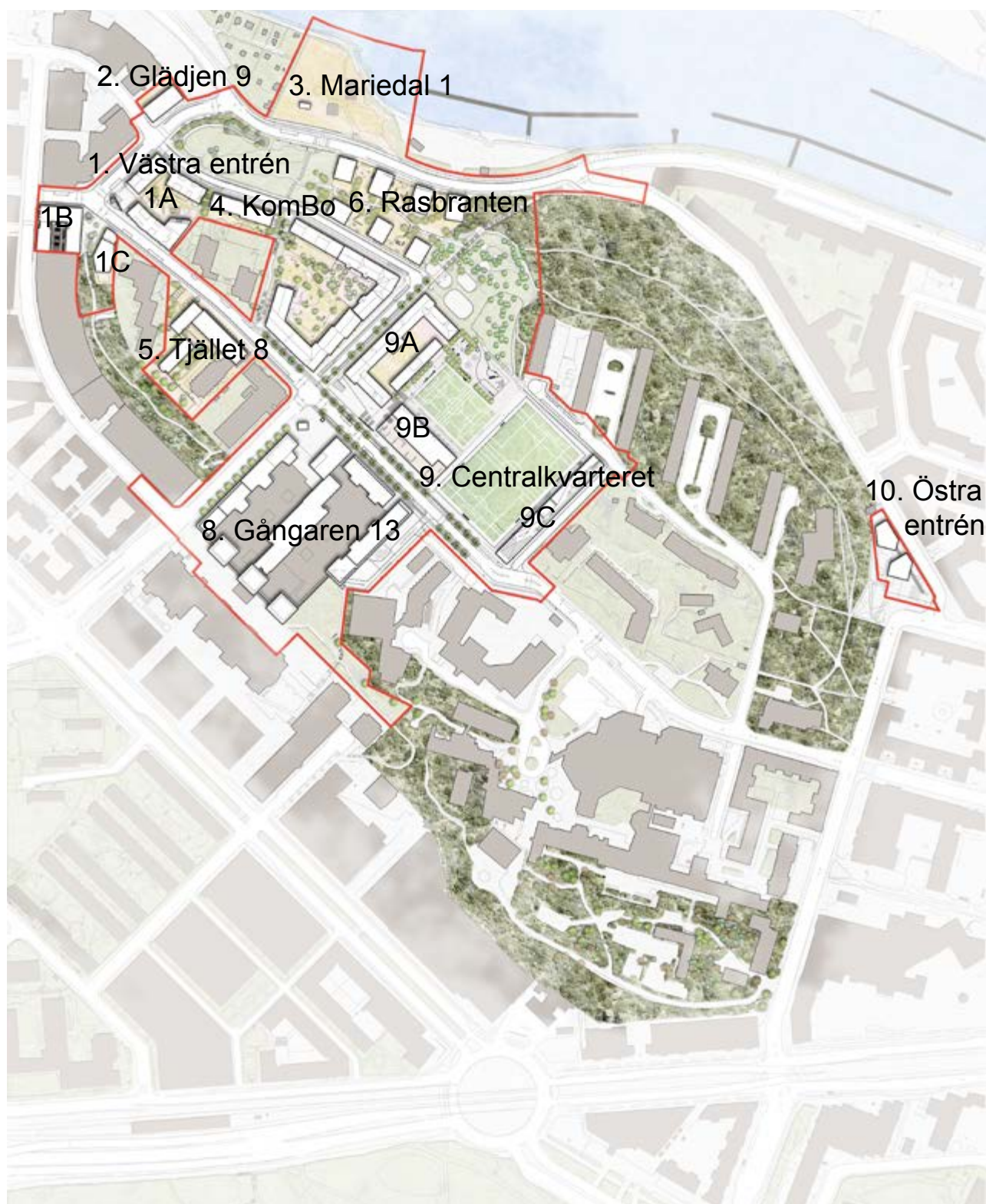
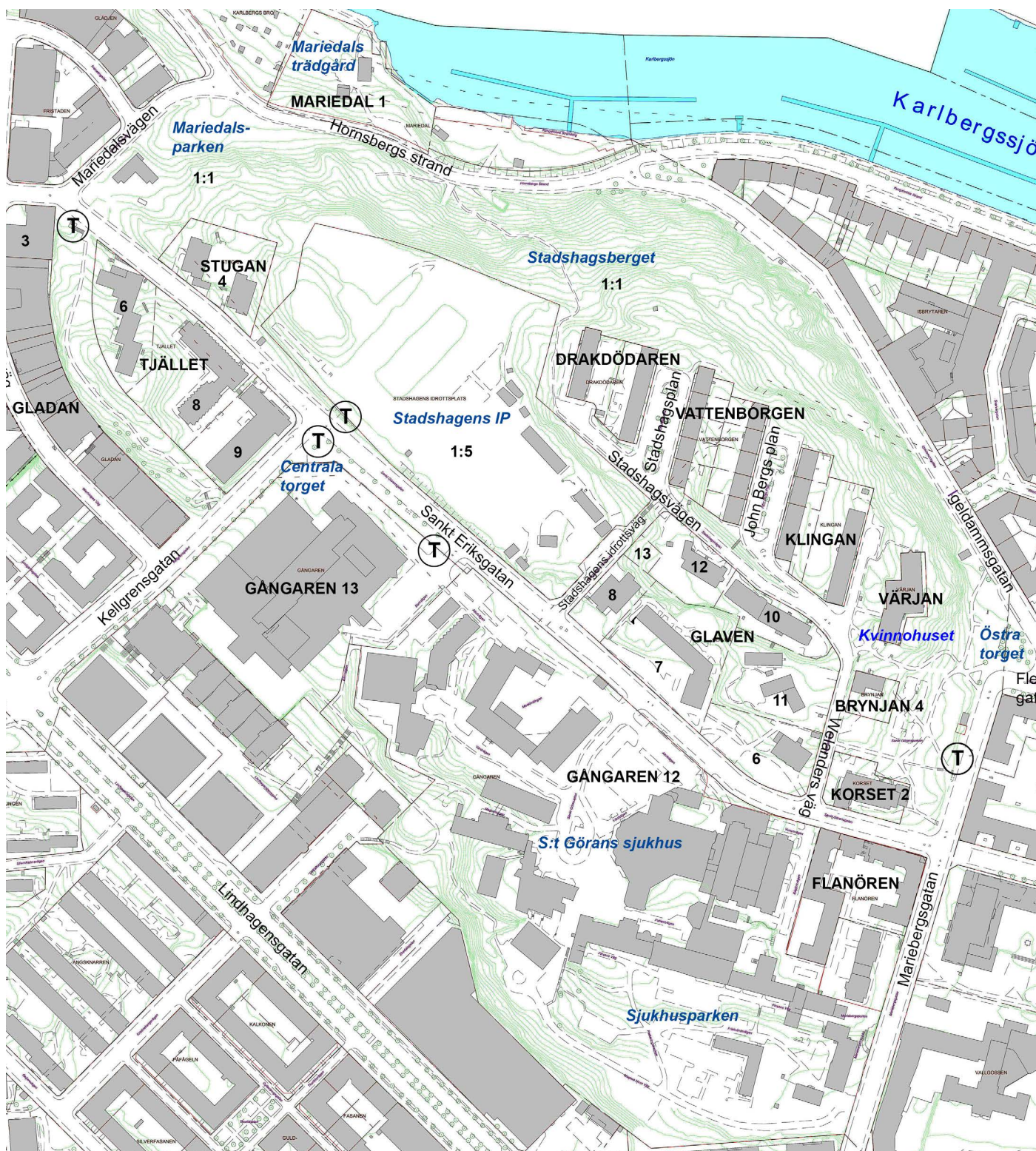

Illustration av Stadshagen med detaljplaneområdet markerat med röd ram. Namnet för förslaget olika delar är ditredigerade av undertecknade för att förenkla orienteringen och baseras på aktuell planbeskrivning från samrådet.

Innehåll

Inledning.....	8
Del 1 - Översiktlig beskrivning och sammanfattning.....	10
Översiktlig historik.....	11
Översiktlig nulägesbeskrivning.....	16
Sammanfattning av planförslagets konsekvenser.....	21
Del 2 - Fördjupning och analys av konsekvenser.....	24
Övergripande förändringar.....	25
Planstruktur, gatusträckningar och gaturum.....	25
1. Västra entrén 1A-C.....	35
2. Glädjen 9.....	43
3. Mariedal 1.....	47
4. KomBo.....	53
5. Tjället 6.....	56
6. Rasbranten.....	65
7. Storgårdskvarteret.....	70
8. Gångaren 13.....	74
9. Centralkvarteret 9A-C.....	85
10. Östra entrén.....	97
Bedömning av påverkan på riksintresset	100
Källor och litteratur.....	104

Översiktskarta över planområdet med omgivning. Kartan visar aktuella kvartersnamn och fastigheter (svart/versaler), gatunamn (svart), namn på platser (blått/kursiverat) och tunnelbaneuppgångar (T) som förekommer i undersökningen. KARTunderlag från DP/Map, Stockholms stadsbyggnadskontor.

Inledning

Bakgrund och syfte

Dokumentationsenheten vid Stadsmuseet i Stockholm har under vintern 2017 på uppdrag av Exploateringskontoret genomfört en kulturhistorisk konsekvensanalys för en ny detaljplan för en del av stadsdelen Stadshagen. Konsekvensanalysen utgör ett antikvariskt kunskapsunderlag som stöd för arbetet med den nya detaljplanen S-Dp 2013-08100. Planen syftar till att skapa förutsättningar för nya bostäder, verksamhetslokaler samt allmänna funktioner som skola, förskola, vård och kommersiella lokaler.

Syftet med konsekvensanalysen är att beskriva och precisera områdets värdefulla egenskaper, beståndsdelar och karaktärsdrag och bedöma detaljplanens konsekvenser för dessa. Avsikten har varit att skapa ett kunskapsunderlag som kan användas i det fortsatta planarbetet för att medvetandegöra konsekvenserna för områdets kulturhistoriska värden och om möjligt tillvarata och utveckla områdets skyddsvärda egenskaper.

Ansvariga för konsekvensanalysen är bebyggelseantikvarier Sebastian Ulvsgård och Per Olgarsson samt fotograf Mattias Ek.

Tidigare undersökningar

Under 2015 genomförde Stadsmuseet en kulturmiljöanalys för en större del av Stadshagen som översiktligt beskrev stadsdelens karaktärsdrag och kulturhistoriska innehåll (Kulturmiljöanalys för del av Stadshagen, Stadsmuseet rapporterar nr 84, Dnr 4.4/2232/2015). Aktuell konsekvensanalys bygger vidare på detta arbete och den kunskap som då producerades. Fördjupad kunskap och bedömningar har gjorts av de delar som berörs i planen.

Metod

Arbetet har utförts genom analysarbete och fotografering på plats samt en översiktlig genomgång av relevant arkivmaterial och litteratur. Större delen av det nya fotomaterialet togs 2015 respektive 2017. Det historiska fotomaterialet är hämtat från Stadsmuseets arkiv. Bygglovshandlingar från Stadsbyggnadskontoret har gett information om byggnadernas ålder, byggherre och arkitekt. Historiska kartor kommer från Lantmäteriets, Stadsarkivets och Stadsmuseets arkiv. Ytterligare material, i huvudsak rörande Tjället 8 har hämtats från ArkDes.

Kulturhistoriska värdering och bedömning av konse

kvenser har gjorts med utgångspunkt i Stadsmuseets metod för kulturhistorisk värdering och urval. En av metodens bärande delar är tydlighet i vilka egenskaper och beståndsdelar som uttrycker det kulturhistoriska värdet. Detta skapar förutsättningar för välgrundade bedömningar av konsekvenser och underlättar för läsaren att följa med i resonemangen. Stadsmuseets metod bygger i betydande delar på Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* från 2015.

Läsanvisning

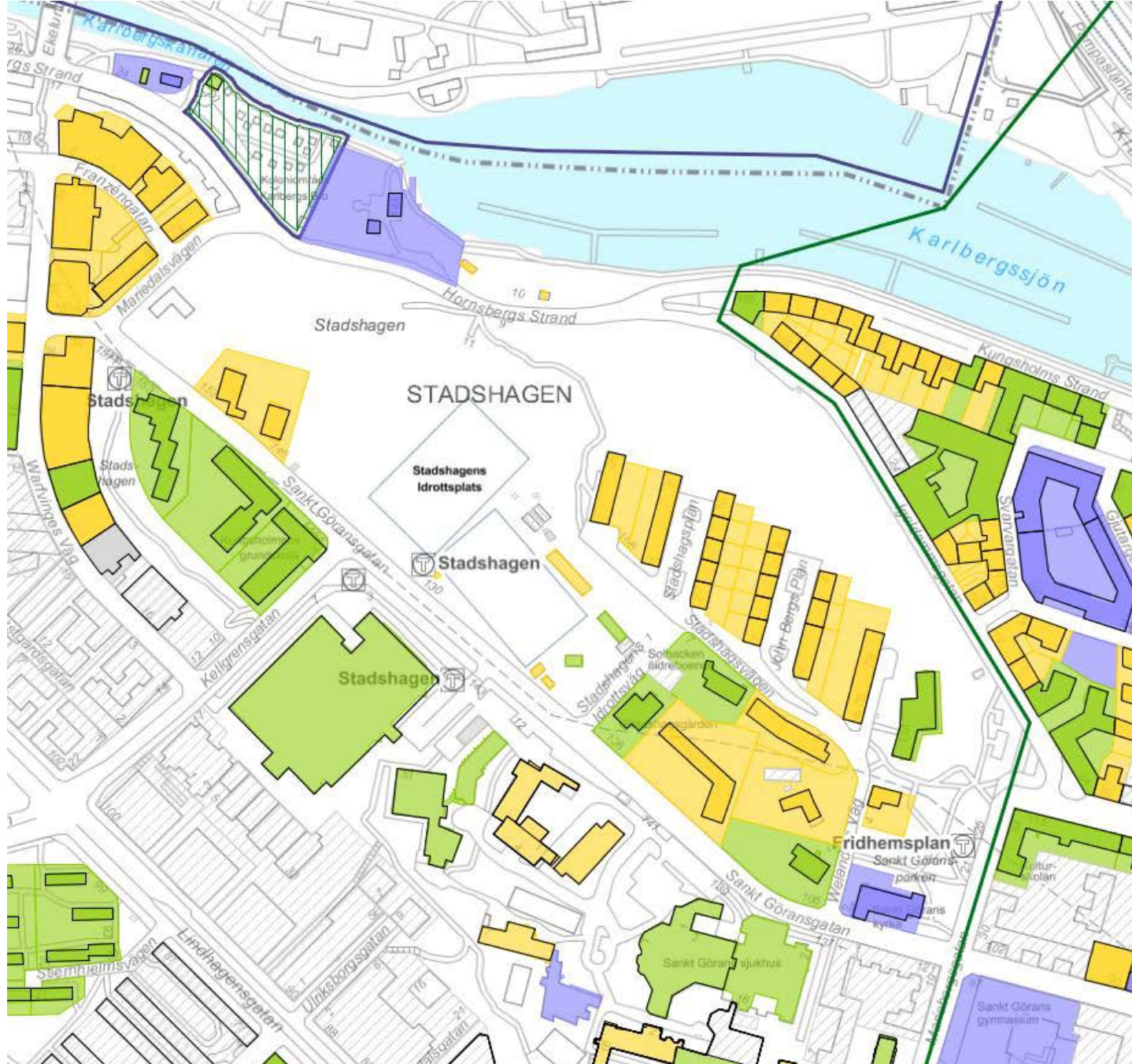
Rapporten består av två delar. Del 1 innehåller en översiktliga beskrivning av områdets kulturhistoriska utveckling liksom en beskrivning av platsens nuvarande karaktär. Dessa beskrivningar är inte skarpt begränsade till det aktuella planområdet utan berör större delen av Stadshagen för att skapa en förståelse för platsen som helhet. I denna del finns även en sammanfattning av detaljplanens konsekvenser för kulturhistoriska värden. Del 2 redovisar fullständiga analyser och konsekvensbedömningar av planförslaget. Här beskrivs enskilda delar eller företeelser med historik, nulägesbeskrivning och uttryck av det kulturhistoriska värdet. Förslagets innehåll beskrivs kortfattat med bedömningar av konsekvenser för utpekade kulturhistoriska värden. Denna del innehåller även en bedömning av planens påverkan på riksintresset.

Stadsmuseets klassificering

Fastigheterna Gladan 3, Glädjen 9 samt hus 2, 5, 6 och 9 inom Stadshagen 1:5 är markerade med gult på Stadsmuseets kulturhistoriska klassificeringsskarta. Det innebär att fastigheten med bebyggelse har ett visst kulturhistoriskt värde och/eller är av positiv betydelse för stadsbilden. Hus 10, 13, 14 och 15 inom Stadshagens 1:5 är skrafferade, vilket innebär att de är uppförda efter 1990 och av den anledningen ej klassificerade. Hus 8 inom samma fastighet är markerad med grått på kartan, och bedöms sakna kulturhistoriska värden.

Fastigheterna Tjället 8, Gångaren 13 och hus 1 och 4 inom Stadshagen 1:5 är markerade med grönt på Stadsmuseets kulturhistoriska klassificeringsskarta. Det innebär att fastigheten med bebyggelse är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Fastigheten Mariedal 1 är markerad med blått på

Stadsmuseets kulturhistoriska klassificeringskarta för det aktuella området. År 2016 klassificerades tidigare oklassad bebyggelse från tiden efter 1960, initierat av detaljplanarbetet. Utsnitt ur DP/Map, Stockholms stadsbyggnadskontor.

Stadsmuseets kulturhistoriska klassificeringskarta. Det innebär att fastigheten med bebyggelse har synnerligen stora kulturhistoriska värden. Stadsmuseets klassificering är ett expertutlåtande och ett kunskapsunderlag.

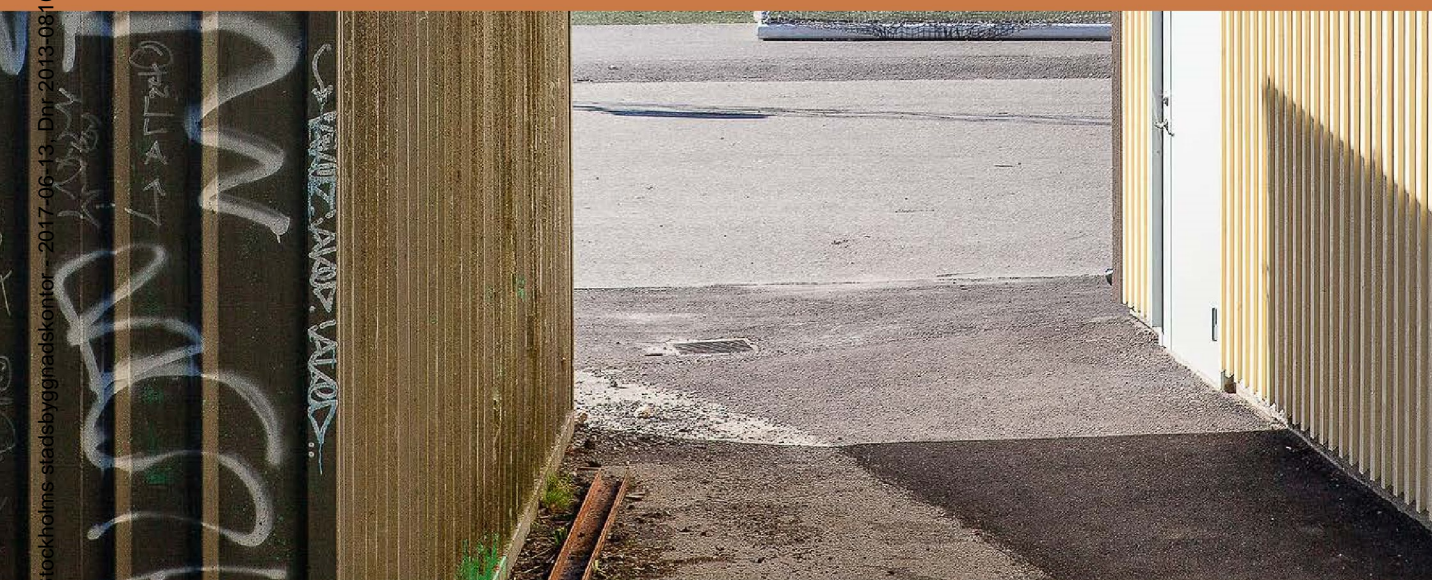
Författningsskydd

Bebyggelsen inom området omfattas av Plan- och bygglagens generella krav på varsamhet och förbud mot förvanskning vid ändringar. Enligt PBL (Plan- och bygglagen) 8:e kap, 13, 14 och 17 §§ får en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas, underhållet ska anpassas till

omgivningens karaktär och byggnadens kulturhistoriska värden, underhållet ska utföras så att de särskilda värdena bevaras, ändringar ska utföras varsamt och med hänsyn till byggnadens karaktärsdrag samt med tillvaratagande av byggnadens kulturhistoriska värden. Prövning enligt PBL görs i en bygglovsprocess av Stadsbyggnadskontoret/ Stadsbyggnadsnämnden.

Del 1 - Översiktlig beskrivning och sammanfattning

"Carlbergs Slätt ifrån Stads Hagen" av konstnären Johan Fredrik Martin från 1790-talet. Målningen visar ett parti av Stadshagsklippan mot vattnet och Karlbergs slott. Vid denna tid och ända fram till slutet av 1800-talet var Stadshagen obebyggd betesmark. I målningens förgrund ses några betesdjur fritt strövande i den bergiga terrängen. Inventarienummer SSM_1369_0

Översiktlig historik

Nedan presenteras en övergripande historik för stadsdelen Stadshagen. För att förstå platsens förflutna i sin helhet och sammanhang är historiken inte strikt begränsat till det aktuella planområdet. Respektive delområde presenteras mer utförligt under egna rubriker.

Betesmark och gårdar före 1880-talet

Namnet Stadshagen kan ledas tillbaka till 1600-talet då området införlivades i Stockholm. Enligt en källa från 1647 omtalades platsen som Stadens mulbete och benämningarna Stadens hage och Stadshagen kom troligtvis i bruk under slutet av 1600-talet.

Som namnet antyder bestod marken i huvudsak av

ett stort och obebyggt område för kreatursbete och var fram till 1800-talets slut en lantlig del av stadens utkant. I stadsdelens västra del låg Stora Hornsbergs ägor. Här stod Lilla Hornsberg som tjänat som både vaktstuga och värdshus sedan 1700-talet. Möjligen användes byggnaden som sjökrog redan på 1600-talet. Norr om stadsgårdsberget, på platsen för nuvarande gården Mariedal, låg sedan 1600-talet den Västra sjötullen, även kallad Carlbergs tull. Övrig bebyggelse inom stadsdelens nuvarande gränser bestod av Ulriksborg och Ekedal. Idag återspeglas stadsdelens äldsta bebyggelsehistoria genom de kvarvarande gårdarna Lilla Hornsberg och Mariedal samt vägsträckningar med äldre historia som exempelvis delar av Sankt Göransgatan samt Hornsbergs strand. Även stadsdelens historiska landskapskaraktär med ett stort inslag av grönska och den

Under 1900-talets början bebyggdes Stadshagen med ett stort antal nödbostäder som präglade stadsbilden fram till mitten av seklet. Fotot från 1946 visar en ung flicka promenerande bland nödbostäderna runt nuvarande Sankt Göransgatan. I bakgrunden skimtar Kvinnohuset på Stadshagsklippans östligaste del. Foto Lennart af Petersen. SSMF036699

branta topografin, tydligast manifesterad i Stadshagsklippan, kan illustrera platsens äldre historia.

Lantlig idyll och farligt område

Stadshagens lantliga karaktär och det bekväma läget nära staden gjorde området till ett populärt utflyktsmål för de trångbodda arbetarfamiljerna på Kungsholmen. Det var framförallt området Hornsbergs hage i stadsdelens västra del som lockade till söndagspicknick med barn, matkorgar och musikinstrument. Samtidigt medförde Stadshagens karaktär av allmänning och utmärkte området runt Stadshagsberget under andra hälften av 1800-talet kom att husera många av stadens allra fattigaste. Det betraktades som en farlig plats av stadens invånare.

Som ett svar på den svåra bostadsbristen lät staden uppföra nödbostäder i anslutning till Stadshagsklippan under 1890- och 1910-talet som präglade stadsbilden in till 1960-talet.

År 1888 etablerades S:t Görans sjukhus i stadsdelens östra del som sedan fortsatt sin expansion under 1900-talet. Stadshagens vårdhistoria har i mycket hög grad styrt Stadshagens bebyggelse-

utveckling och skapat en karaktär som ännu idag präglas av friliggande institutionshusbebyggelse med grönska mellan husen.

Idrottsplats och funktionalism 1900-1930-tal

År 1906–1912 inleddes anläggningsarbetet för en ny idrottsplats i Stadshagen. Omkring denna tid tillkom den nationalromantiska omklädningspaviljongen, Hus 4, som eventuellt flyttades dit från annan plats. Den egentliga invigningen av idrottsplatsen som vi känner den idag skedde däremot i början av 1930-talet och gestaltades av arkitekt Paul Hedquist. Då tillkom klubbhuset, Hus 1, som även innehöll servering, omklädningsrum och tjänstebostad.

Det var under 1930-talet som den första större byggnadsetappen för moderna bostäder genomfördes inom stadsdelen. Stadsplanen utformades av Albert Lilienberg 1934 och berörde bebyggelsen på krönet av Stadshagsklippan. Mellan 1934 och 1942 uppfördes här väl synliga ljusputsade lamellhus i sex-sju våningar, präglade av den arkitektoniska brytningstiden mellan klassicism och funktionalism. År 1939 tillkom den gällande stadsplanen för övriga

Under efterkrigstiden tog det moderna Stadshagen form och genomgick en expansiv utbyggnadsfas. Kvinnohuset i kvarteret Värjan (th) och ålderdomshemmet i kvarteret Glaven (tv) är båda exempel på storskaliga signaturbyggnader som uppfördes under denna tid. Tv: Foto Sune Sundahl 1955, ArkDes. Th: Foto O. Halldin 1946, SSM F36912

området.

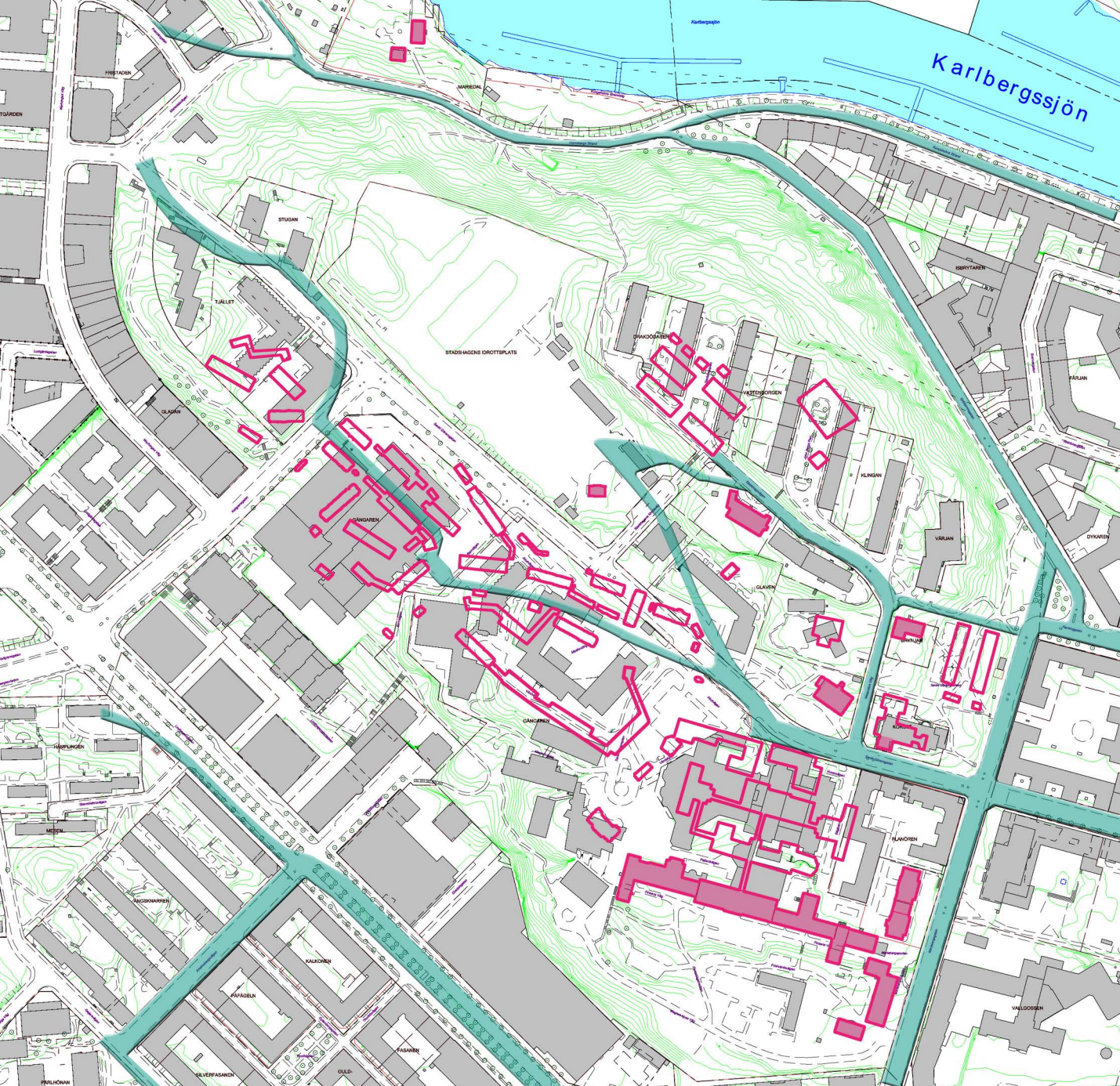
Expansiv utbyggnad under efterkrigstiden

I den allra västligaste delen, bortom Mariedalsvägen och vid Warfvinges väg, tillkom med start under 1940-talet en rad industri- och kontorshus. Byggnaderna utmed dessa gator har än idag i huvudsak funktionen av verksamhetsbebyggelse. Exempel på dessa är industri- och kontorshusen i kvarteret Gladan 3 och Glädjen 9 som berörs av den aktuella detaljplanen.

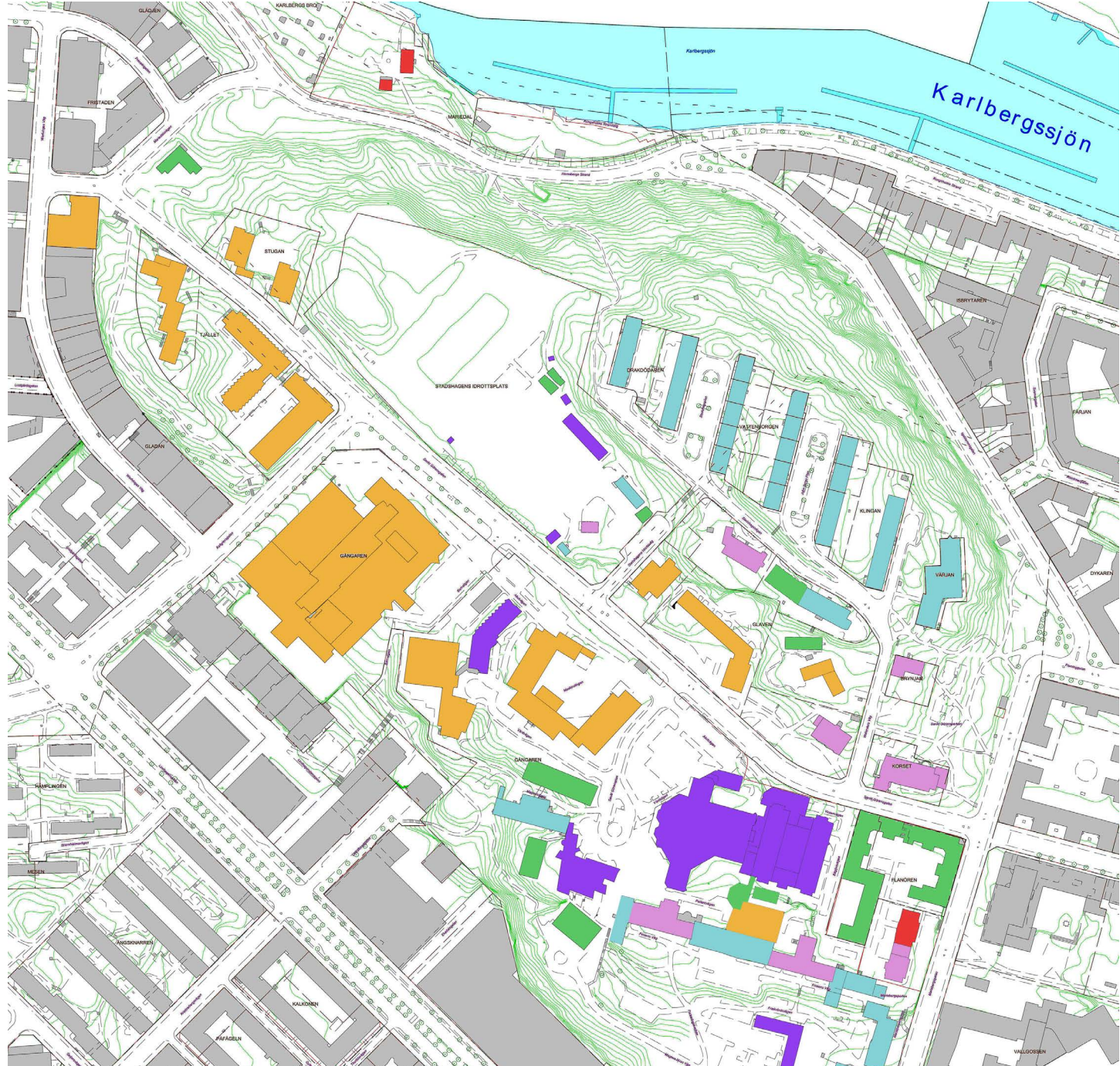
Under 1950- och 1960-talen revs det stora antalet nödbostäder som dittills präglade Stadshagen. Dessa följdes av en storskalig utbyggnad, inte minst på sjukhusområdet, liksom en förlängning, uträtning och breddning av Kungsholmsgatan, dagens Sankt Göransgatan. Vid denna tid förändrades också bebyggelsens skala i Stadshagen genom tillkomsten av högre hus som Kvinnohuset i kvarteret Värjan och punkthuset i Glaven 8, båda ca 14 våningar höga och än idag dominerande inslag i stadsbilden. Den befintliga S:t Görans kyrka från 1910-talet revs men tornet sparades och tillbyggdes med ett nytt långhus.

Etableringen av Sankt Görans som storsjukhus medförde en västlig expansion av sjukhusområdet i första hand i form av sjuksköterskeskolan med tillhörande bostäder i Tjället 8 och 9 liksom barnklinikbyggnaden i Gångaren 13, båda från slutet av 1960-talet. Dessa storskaliga institutionsbyggnader, centralt placerade utmed Sankt Göransgatan, ritade av Tecab och arkitekt Anders Tengbom i rött tegel.

Stadshagens tunnelbanestation byggdes i samband med att den blå tunnelbanelinjen mot Järvafältet tillkom under första halvan av 1970-talet. Tunnelbanuppgångarna vid Sankt Göransgatan utformades bland annat med karaktärsskapande stödmurar i granit, fasader i formgjuten betong och räcken i målat stål. I mitten av 1980-talet genomfördes ytterligare en moderniserande utbyggnadsetapp på sjukhusområdet, den postmodernistiska huvudbyggnaden i rött tegel liksom matsalsbyggnaden ritad av Ralph Erskine. Under 2000-talet har viss förtätning med ny bebyggelse skett, exempelvis punkthuset i kvarteret Vålmågan och bostadskvarteret Flanören på sjukhusområdet.

Kartöverlägget visar bebyggelsens utbredning i Stadshagen år 1930 jämfört med idag. Rosa linjer markerar läget för rivna byggnader på dagens karta. Helt täckande rosa fält markerar bevarad bebyggelse från denna tid. Turkosa fält markerar det huvudsakliga vägnätet år 1930. En stor del av den "gyttriga" bebyggelsen i anslutning till dagens Sankt Göransgatan är de nödbostäder som revs under 1950- och 1960-talen. Underlagskarta DP/Map, Stockholms stadsbyggnadskontor.

Bebyggelsen ålder

TECKENFÖRKLARING

■	1800-1890
■	1900-1920
■	1921-1945
■	1946-1966
■	1967-1987
■	1988-2015

Bebyggelsens årsringar. Kartans färgmarkeringar visar bebyggelsens ålder i undersökningsområdet. Den äldsta bebyggelsen är koncentrerad till Mariedal och sjukhusområdet. På 1930-talet tillkommer lamellhusen på berget och under efterkrigstiden inleds en utbyggnad i västlig riktning. Dateringarna baserar sig i huvudsak på byggloven för respektive byggnad och ska inte tolkas som exakta byggår. Kartunderlag från DP/ Map, Stockholms stadsbyggnadskontor.

Stadshagens mest påtagliga karaktärsdrag är det stora inslaget av utsparat och planterad grönska mellan husen. Här syns en av 1930-talslamellerna på krönet av Stadshagsklippan. ME SSM_10010161

Översiktlig nulägesbeskrivning

Beskrivningen inleds med en översiktlig karakterisering av hela undersökningsområdet som redogör för platsens gemensamma drag eller skillnader avseende planstruktur och gatunät, bebyggelse, volym och skala samt grönstruktur och topografi. En mer detaljerad beskrivning och analys av områdets enskilda delar som berörs av detaljplaneförslaget finns i del 2. Det kulturhistoriska värdet för hela området finns sammanfattat i text och kartbild under rubriken Sammanfattning av planförslagets konsekvenser, sidorna 21–23. Enskilda byggnader hänvisas genom gällande fastighetsbeteckningar. I de fall en fastighet rymmer flera byggnader används Stockholms stads gällande husnumreringar för exakt hänvisning

Undersökningsområdet som helhet

Området präglas i hög utsträckning av de på förhand givna naturförutsättningarna och topografin. Landskapets betydande nivåskillnader har historiskt sett styrt bebyggelsens utformning och utbredning och bidragit till den heterogena, splittrade karaktär som fortfarande är platsens tydligaste signum. Inslaget av grönska är förhållandevis stort och sam-

verkar ofta på ett medvetet sätt med den friliggande bebyggelsen, i huvudsak uppförd mellan 1920- och 1960-talen.

Planstruktur, gatunät och infrastruktur

Karaktärsdrag när det gäller planstrukturen är att bebyggelsen är friliggande, av typen hus i park, och att bebyggelseplacering och gatunät oftast utgår ifrån det kuperade landskapets naturliga topografiska förutsättningar. Denna organiska och upplösta planstruktur bidrar till att understryka platsens särart gentemot den omgivande täta kvartersstaden. På flera håll i Stadshagen blir det intima och variationsskapande sambandet mellan hus och natur tydligt. Ett modernistiskt planeringsideal kommer framförallt till uttryck i den helgjutna 1930-talsmiljön på Stadshagsklippans krön med sin för stadsdelen identitetsstarka lamellhusbebyggelse.

Planområdets gator följer i huvudsak terrängens höjdkurvor och nivåskillnader. Stadsdelens höga andel friliggande institutionsbebyggelse skapar upplösta och odefinierade gaturum som betonas av enskilda solitärer och signaturbyggnader, tydligast uttryckt utmed Sankt Göransgatan. Tunnelbaneuppgångar. Ett tydligt infrastrukturelement är planområdets två tunnelbaneuppgångar i anslutning till Sankt

Storskaliga stadsrum och institutionsbebyggelse präglar Stadshagen och förmedlar viktiga berättelser om Stockholms historia och platserna i stadens periferi. ME SSM_10010158

Göransgatan, betonade i gaturummet genom stödmurar i natursten, betong och partier i lackerat stål.

Bebyggelse

Bebyggelsens utformning och placering har i stor utsträckning bestämts av platsens topografi, det vill säga i första hand Stadshagsklippan. Bebyggelsen är varierad både när det gäller olika verksamheter men även i skala och hustyper. Den är i hög grad sammansatt av en stor andel friliggande solitärer med fria ytor mellan husen. Arkitekturen är individuellt präglad med byggnader präglade av sinsemellan unika formspråk och uttryck. Variationen i byggnadernasnockriktningar i olika väderstreck förstärker den heterogena karaktären. Det kulturhistoriska tidsdjupet är förhållandevis smalt och i hög grad koncentrerat till mellan- och efterkrigstiden, då Stadshagen fick sin nuvarande bebyggelse. Tydliga karaktärsområden är den tidigare sjukhusanknutna bebyggelsen utformad i expressiv tegelarkitektur från 1960-talet i kvarteren Gångaren och Tjället. Ett annat område är idrottsplatsen med anslutande lamellhus på klippkrönet i norr, huvudsakligen från mellankrigstiden. Området längst i väster med sin variation av kontors-, institutions- och bostadsbebyggelse tillkom på 1940–1960-talen. Mariedal urskiljer sig såväl kulturhistoriskt som landskapsmäs-

sigt från det övriga undersökningsområdet med sin karaktär av 1800-talssommarnöje med strandläge vid Karlbergssjön. Ett gemensamt karaktärsdrag är koncentrationen av tegelfasader från efterkrigstiden söder om Sankt Göransgatan och ljust putsade fasader norr om gatan.

Volym och skala

Bebyggelsens skala är varierad men bebyggelse i 3–7 våningar dominerar. Enstaka högre punkthus i 14–16 våningar blir genom sin höjd viktiga referenspunkter, såväl inom som utom området. Framträdande exempel är främst Kvinnohuset i kv. Värjan, Stadshagsgården i kv. Glaven 8, samt det före detta sjuksköterskebostadshuset i kv. Tjället 8, vilkas funktion som landmärken förstärks genom omsorgsfull och karaktärsstark arkitektur från 1940-, 1950- och 1960-talen. Andra byggnader markerar monumentalitet i högre grad genom sina volymer. Detta är särskilt tydligt för bebyggelsen i sydost, särskilt den före detta barnkliniken i korsningen Sankt Göransgatan–Kellgrensgatan, idag kontor för Electrolux, liksom kirurgibyggnaden på sjukhusområdet. Storskaligheten speglar även byggnadernas ursprungliga funktioner och bidrar till området institutionsprägel som har en lång kulturhistorisk förankring på platsen.

Stadshagens oexploaterade och vegetationsklädda förkastningsbrant mot norr är ett viktigt fondmotiv mot norr och förmedlar även kunskap om platsens historia, som på många sätt är given av det bergiga landskapet. ME SSM_10010079

Topografi och grönstruktur

Grönmiljöer, mestadels i form av naturmark med inslag av berg i dagen är ett av områdets mest karakteristiska drag och vittnar samtidigt om Stadshagens långa historiska användning som utmark. Stråk av grönska har ofta sparats mellan husen och präglar hela undersökningsområdet. Stadshagsklippans förkastningsbrant i norr som utgör en tydlig gräns och formar upplevelsen av platsen, såväl utifrån som inifrån området. Ytterligare en landform som är viktig för området är sluttningen i sjukhusområdets södra del som samtidigt har ett kulturhistoriskt värde som del av den ursprungliga sjukhusparken. Den tätare kvartersstrukturen i väster utmed Lindhagensgatan är ytterligare en fysisk gräns som förstärker områdets karaktär av tydligt inramad och nära nog undangömd stadsmiljö.

Vägen intill Kvinnohuset från 1940-talet är fotgängarens huvudsakliga entré till Stadshagen från öster. ME
SSM_10009923

Naturmark och berg i dagen bäddar in 1960-talsbebyggelsen i kvarteret Stugan. ME SSM_10010100

Sankt Göransgatan sedd från T-baneuppgången mot väster. Notera den starkt karaktärsskapande stödmuren i huggen granit. ME SSM_10010077

Sammanfattning av planförslagets konsekvenser

Nedanstående sammanfattning av förslagets konsekvenser bygger på Stadsmuseets metod för kulturhistorisk värdering och urval. En av metodens bärande delar är tydlighet i vilka egenskaper och beståndsdelar som uttrycker det kulturhistoriska värdet (vänster kolumn). Genom att utvärdera planförslagets påverkan på dessa värdefulla egenskaper och beståndsdelar (mitten kolumn) kan en välgrundad bedömning göras av konsekvenser och dess storlek (höger kolumn). För fullständiga bedömningar av planförslagets olika delar samt motiveringar till det kulturhistoriska värdet, se del 2. Där tillämpas samma metod för värdering och konsekvensbedömning men mer uttömmande och i löptext. Bedömningarna av påverkan på kulturhistoriska värden delas in i följande kategorier:

 Liten negativ påverkan	 Viss negativ påverkan	 Stor negativ påverkan
 Avsevärd negativ påverkan. Strider mot förvanskingsförbudet i Plan- och bygglagen.	 Preliminär bedömning. Slutgiltig bedömning ej möjlig pga att förslaget är otydligt på viktiga punkter.	

1. SÄRSKILT VÄRDEFULLA EGENSKAPER OCH DELAR

2. PÅVERKAN PÅ SÄRSKILT VÄRDEFULLA EGENSKAPER OCH DELAR

3. BEDÖMNING AV KONSEKVENSER

Övergripande:

Välbevarad historisk landskapsbild med Stadshagklippans förkastningsbrant mot norr samt områdets varierade topografi med naturmark och berg i dagen.

Föreslagen bebyggelse i Rasbranten, Västra entrén, KomBo, Centralkvarteret, Storgårdskvarteret samt Franzén- och Kellgrensgatans förlängningar liksom Stadshagens idrottssvåg tar i anspråk delar av bergets obebyggda naturmark.

Stadshagens historiska landskapskaraktär påverkas negativt av nybebyggelse och vägdragningar. *Stor negativ påverkan.*

Varierad och gles plan- och bebyggelsestruktur som underordnar sig eller förstärker platsens naturliga terräng, i huvudsak med friliggande bebyggelse i grönska. Avsaknad av regelbundna kvarter.

Förslaget innebär att Stadshagen får tätare och mer stadsmässig plan- och bebyggelsestruktur med bebyggelse i gatuliv och mindre grönska mellan husen.

Förslaget avviker delvis från platsens historiskt värdefulla karaktär och närmar sig istället den omgivande kvartersstaden. Variation och heterogenitet bedöms dock i stort som avläsbar även i framtiden. *Viss negativ påverkan.*

Sammanhållen grupp av vårdhistoriska signaturbyggnader från efterkrigstiden ritade av Anders Tengbom & Tecab med fasader i rött tegel Gångaren 12, 13 samt Tjället 8 och 9.

Förslaget för Gångaren 13 innebär att befintliga tegelexteriörerna omvandlas helt. Tjället 8 påbyggs och delar av utemiljöerna bebyggs med nya volymer.

Förslagets ändrade exteriörarkitektur för Gångaren 13 samt i viss mån ändringarna inom Tjället 8 bryter samhörigheten och avläsbarheten för bebyggelsemiljön. *Stor negativ påverkan.*

Vägsträckningar med lång historisk förankring, i huvudsak Sankt Göransgatan, Hornsbergs Strand och Mariedalsvägen.

Sankt Göransgatan får korrigerad sträckning i öster. Breddning av Hornsbergs Strand och Mariedalsvägen.

Föreslagna ändringar bedöms inte påverka vägarnas funktion eller historiska läge i landskapet. *Liten negativ påverkan.*

Enskilda delar:

1. Västra entrén

Historiskt viktig gränsszon mellan det glesa Stadshagen och det täta verksamhetsområdet. 1B, kv. Gladan 3: tidstypiskt formad industribyggnad från 1947 med putsade fasader och delvis bevarade detaljer. Del i samlad miljö med verksamhetsbebyggelse uttryckt även genom höjd och avtrappande volymer. 1C: del av medvetet gestaltat parkstråk från 1950-1960-tal, vid tunnelbaneppgång.

Befintlig gränsszon bebyggs. Nybebyggelsens skala och volymhantering avviker från omgivande bebyggelse. 1B: befintlig byggnad rivs i sin helhet och fastigheten bebyggs i full höjd ut i gatuliv samt får en högre del i nordväst. 1C: nytt friliggande bostadshus ovanpå tunnelbanenedgången påverkar upplevelsen av parkstråket och minskar dess utbredning.

Sammantaget innebär 1 A-C att befintlig skala förskjuts vilket påverka förståelsen för den historiskt framväxta stadsbilden negativt. 1B: befintliga kulturhistoriska värden försvinner genom rivning. 1C: nybyggnaden minskar parkstråkets sammantagna kulturhistoriska och upplevelsemässiga värde. Positivt att en del av parkstråket tillåts löpa orört till Sankt Göransgatan. *Viss negativ påverkan.*

1. SÄRSKILT VÄRDE- FULLA EGENSKAPER OCH DELAR

2. PÅVERKAN PÅ SÄRSKILT VÄRDEFULLA EGEN- SKAPER OCH DELAR

3. BEDÖMNING AV KONSEKVENSER

2. Glädjen 9

Delvis välbevarad, tidstypisk industriarkitektur från 1946 med strama, regelbundna, fasader i tegel och omsorgsfullt gestaltade detaljer. En del av en större, relativt enhetlig miljö med industri- och kontorsbebyggelse från efterkrigstiden i västra Stadshagen.

Befintlig byggnad påbyggs med två glasade våningar. Ursprunglig tegelfasad bibehålls och rensas från vissa sentida tillägg.

Påbyggnaden riskerar att påverka volymmässig anpassning till omkringsliggande industribebyggelse. Positivt att ursprunglig gestaltning med bl.a. gedigna tegelfasader tas tillvara. *Liten negativ påverkan.*

3. Mariedal

Den sammanhållna 1800-talsmiljön med byggnader och utemiljöer. Organisk struktur på tomtens södra del med högvuxna lövträd, norra delens öppenhet mot vattnet samt terrassmurar och entrégrind i järn.

Nygestaltning och nyplantering för utemiljöer. Nybyggnad i en våning intill befintligt annex. Förändrad angöring och breddning av Hornsbergs strand påverkar delvis tomtens södra del men entrégrind och särskilt värdefulla terrassmurar bevaras.

Positiv utveckling av utemiljöerna med utgångspunkt i tomtens kulturhistoriska karaktärsdrag. Tomtens sydligaste del minskas delvis av Hornsberg Strands breddning. *Viss negativ påverkan.*

4. KomBo

Oexploaterad mark på Stadshagsklippans västligaste parti, illustrerar stadsdelens historiska karaktär av utmark. Platsen ligger nära friliggande 1960-talsbebyggelse i kv. Stugan 4, som har vissa kulturhistoriska värden och en positiv betydelse för stadsbilden.

Tidigare obebyggd naturmark på del av Stadshagsklippan får nybebyggelse med bostadshus i sju respektive åtta våningar utmed en nydragen vägsträckning, direkt norr om befintlig bebyggelse i kv Stugan.

Nybebyggelsen tar i anspråk tidigare obebyggt naturmark och det väl synliga läget på förkastningsbrantens västra utlöpare påverkar Stadshagens kulturhistoriska landskapsbild negativt. Ingen kulturhistoriskt värdefull bebyggelse berörs direkt, däremot riskerar nybyggnationen att indirekt påverka upplevelsen av 1960-talsbebyggelsen i kvarteret Stugan. *Viss negativ påverkan.*

5. Tjället 8

Ursprunglig och välbevarad exteriörarkitektur, tegelfasader med koppardetaljer, expressiv hantering av volymer med veckade partier och ett markerat växelspel mellan hög- och lågdel. Stark dominans i stadsrummet och en institutionsliknande karaktär. Utemiljöernas tidstypiska gestaltning med en tydlig kontrast mellan stramt gestaltade ytor och mer naturpräglad mark.

Lågdelen påbyggs med bostäder i 3 våningar, och en mindre del av byggnadskroppens västligaste del rivs. Två sammankopplade smala bostadshus i 7 respektive 8 våningar uppförs, från lågdelen gavel tvärsöver befintlig gårdsmiljö och skär in i kuperad naturmark.

Påbyggnaden förändrar och minskar avläsbarheten av ursprunglig gestaltning, minskar spelet högdell-lågdell och påverkar arkitektonisk och materialmässig stringens. Tillbyggnaderna tar bort del av befintlig utemiljö, gör kontrast mellan tuktade och naturliga delar mindre tydlig. Högdellens skymms från n.v. Påverkan mildras av att nybyggnader delvis placeras indraget samt att en del naturmark mot kv. Tjället 6 sparas. Påbyggnad: *Avsevärd negativ påverkan. Strider mot förvanskningsförbudet i Plan- och bygglagen.* Tillbyggnader: *Stor negativ påverkan.*

6. Rasbranten

Oexploaterad och sammanhållen förkastningsbrant som stadsdelens frontmotiv mot norr. Bufferzon mot Mariedals kulturmiljö på andra sidan Hornsbergs Strand.

Föreslagen bebyggelse innebär att den västra delen av Stadshagsklippan bebyggs med sju friliggande punkthus i branten mot Hornsbergs Strand.

Ingreppet påverkar Stadshagens kulturhistoriska landskapsbild negativt. Ingreppet begränsning till bergets västra del, sedan tidigare påverkat av sprängning/utfyllning och valet av fristående volymer som delvis följer befintlig terräng mildrar ingreppet något. *Stor negativ påverkan.*

1. SÄRSKILT VÄRDE- FULLA EGENSKAPER OCH DELAR

2. PÅVERKAN PÅ SÄR- SKILT VÄRDEFULLA EGEN- SKAPER OCH DELAR

3. BEDÖMNING AV KONSEKVENSER

7. Storgårdskvarteret

Platsen som del av IP:ns ursprungliga utbredningsområde sedan tidigt 1900-tal. Området innehåller få materiella uttryck för det idrottshistoriska värdet.

Föreslagen ny bebyggelse tar i anspråk en yta som historiskt hört till Stadshagens IP liksom i viss mån Stadshagsklippans naturmark. Ingen kulturhistorisk värdefull bebyggelse på IP:n berörs.

I stor utsträckning berörs redan plan-sprängd mark för IP:n med begränsad påverkan på idrottshistoriska värden. Införande av kvartersstruktur avviker på ett negativt sätt från områdets befintliga kulturhistoriska karaktärsdrag. *Viss negativ påverkan.*

8. Gångaren 13

Ursprunglig exteriörarkitektur, växelspel högdal-lågdal, fasadmaterial med smalt tegel och koppar och institutionskaraktär. Byggnadens centrala placering i viktig knutpunkt och dominans i stadsrummet.

Totalt ändrad exteriörarkitektur där merparten av befintliga fasader försvinner och omgestaltas. Bl.a. nya fasadmaterial, påbyggnad av hög- och lågdal med nya volymer, ändrad utformning och förhöjning av bottenvåning samt tillbyggnad med tre punkthus i sydväst. Nygestaltning av befintliga gårdsmiljöer och terrasser.

Förslaget bedöms inte ta hänsyn till den befintliga anläggningens kulturhistoriska värden och karaktär. Ursprungliga utformning och användning blir omöjlig att avläsa och förstå (se bedömning även under punkt Sammanhållen grupp av vårdhistoriska signaturbyggnader). Positiv utveckling av utemiljöer tillför värden. *Avsevärd negativ påverkan. Strider mot förvarningsförbudet i Plan- och bygglagen.*

9. Centralkvarteret

IP:ns 100-åriga kontinuitet på platsen, med delvis bevarad grundgestaltning från 1910- och 1930-talen. Dess plats i ett storskaligt landskapsrum vilket åskådliggör visuella och historiska samband med Stadshagens äldre karaktär av obebyggd utmark och med Stadshagsklippans lamellhus. Anläggningens bevarade äldre bebyggelse, nationalromantisk paviljong (hus 4) och funktionalistiskt klubbhus (hus 1) illustrerar viktigaste utbyggnadsperioderna.

Storskaliga ingrepp i kulturlandskapets nivåer, topografi och växtlighet. IP:ns historiska grundform förminsas och förändras kraftigt genom nybebyggelse på delar som historiskt sett ingått i anläggningen. Anläggningens äldsta bebyggelse, hus 1 och hus 4, rivs eller flyttas från platsen.

Förminskning, nybebyggelse och förändringar av befintlig topografi påverkar negativt IP:ns historiska grundgestaltning. Det historiska landskapet och anläggningens stadsbyggnadsmässiga sammanhang blir svåravläsbart. Borttagande av äldre kulturhistoriskt värdefull bebyggelse utplånar viktiga årsringar och omöjliggör förståelsen av IP:ns utbyggnad. Positivt för historisk kontinuitet att ursprunglig funktion bevaras. *Stor negativ påverkan. Rivning av hus 1 och 4 bedöms dock innebära avsevärd negativ påverkan. Strider mot förvarningsförbudet i Plan- och bygglagen.*

10. Östra entrén

Del i Stadshagens modernistiska grönmiljöer i Stockholmsstil. I huvusak sammanhållen miljö i fonden av Fleminggatan med gatu/torgplantering, Sankt Göransparken och Kvinnohusets utemiljöer från ca 1950-1960. Kontrast mellan gestaltade ytor med naturstensmurar, markbeläggning och planteringar samt naturmark med berg i dagen.

Två nya husvolymer med en höjd motsvarande kringliggande kvartersbebyggelse tillkommer vid bergets skärning och torget/gatuplanteringen i korsningen Igeldammsgatan-Fleminggatan. Befintlig torgplats omgestaltas i sin helhet med nya trädplanteringar, trapp- och murkonstruktioner.

Positiv omarbetning av ursprungligt förslag till två lägre volymer som ansluter till den omgivande stenstadens skala. Befintlig torgmiljö, välbevarad från 1900-talets mitt och som ingår i en större gestaltad miljö från denna tid försvinner. Torgets nya gestaltning ansluter i viss mån till den befintliga karaktären. *Viss negativ påverkan.*

Del 2 - Fördjupning och analys av konsekvenser

Många av Stadshagens gator följer terrängens höjdkurvor och nivåskillnader. Här syns Stadshagsvägen och avfarten till John Bergs plan på krönet av Stadshagsklippan. ME SSM_10009929

Övergripande förändringar - Planstruktur, gatusträckningar och gaturum

Beskrivning och analys av konsekvenser av planförslagets olika delar behandlas enskilt under egna rubriker. Här görs en bedömning av summan av förslaget för området som helhet och hur det påverkar kulturhistoriska värden avseende bebyggelsestruktur och planstruktur som identifierats för Stadshagen.

Nulägesbeskrivning

Områdets planstruktur är given av platsens kuperade terräng och den förhållandevis stora mängden institutionsbebyggelse. Strukturen präglas på ett övergripande plan av friliggande bebyggelse av typen hus i park och står i skarp kontrast till den omgivande täta kvartersstaden. Den allra västligaste delen av planområdet bortom Mariedalsvägen samt utmed Warfinges väg skiljer ut sig och ingår i en tätare kvartersstruktur med industri- och kontorsbebyggelse.

Även gatorna följer terrängens höjdkurvor och

nivåskillnader och många slutar i vändplatser och återvändsgator. Stadsdelens östvästliga huvudartär är Sankt Göransgatan, med Kellgrensgatan och Mariedalsvägen som sekundära gator.

Den dramatiska topografin har bidragit till att det i nordsydlig riktning saknas genomgående gator. Det finns idag tre tydliga entréer till området, en i öster via Sankt Göransgatan, en i sydväst via Kellgrensgatan och en i väster via Hornsbergs Strand och Franzéngatan. Renodlade gångvägar förekommer i begränsad utsträckning på Stadshagsklippan, mellan Hornsbergs strand och Lamellhusen på krönet, i kvarteret Tjället mellan Kellgrensgatan och tunnelbanenedgången vid Sankt Göransgatan samt i anslutning till Östra entrén.

Gaturummen i stadsdelen upplevs i hög grad som upplösta och odefinierade, i synnerhet gäller detta Sankt Göransgatan, som domineras en serie av storskaliga byggnadskroppar av vilka flera är indragna från gatulivet och med inslag av grönska mellan husen, exempelvis kvarteren Glaven, Gångaren och Tjället. Karaktäristiska delar av gaturummet är inslaget av dekorativa naturstensmurar från 1900-talet, exempelvis utmed Sankt Göransgatans T-baneuppgångar i anslutning till Gångaren 13, vid Glaven 8 samt vid Östra torgets befintliga gatuplantering.

Del av Lindhagenplanen från 1866. Denna generalplan för Stockholm har i grunden påverkat framväxten av det moderna Stockholm. Till vänster syns Kungsholmen med området för nuvarande Stadshagen utlagt som naturpark i likhet med andra av stadens så kallade bergsparker. Den regelbundna rutnätsstaden var aldrig påtänkt för det bergiga Stadshagen och utmärker platsen än idag.

Historik

Ännu i slutet av 1800-talet var stora delar av Stadshagen obebyggt med karaktär av allmänning och utmark. Vid denna tid bestod bebyggelsen i huvudsak av ett antal mindre gårdar sammanbundna med varandra och staden av vägar som i viss utsträckning finns kvar idag i. Befintliga vägar med lång historisk hävd är Sankt Göransgatan samt Mariedalsgatan och Hornsbergs Strand vilka i huvudsak följer sträckningar äldre än ca 1800. Samtliga har dock breddats, rätats ut och delvis ändrat sträckning under 1900-talet.

I slutet av 1880-talet etablerades S:t Görans sjukhus i området vilket blev upptakten till en mer omfattande utbyggnad av stadsdelen. I slutet av 1800-talet byggdes västra Kungsholmen ut efter mönster från Lindhagenplanen från 1866. Då tillkom breda och mer stadsliga gator som omgärdade Stadshagsklippan, så som Mariebergsgatan, Igeldammsgatan och Lindhagens gata, där de två senare delvis följer äldre sträckningar. Omkring sekelskiftet 1900 och vidare under århundradets första decennier bebyggdes Stadshagen med ett stort antal nödbostäder.

De flesta var placerade strax söder om nuvarande Sankt Göransgatans sträckning. Planstrukturen för denna bebyggelse var oregelbunden och hade en "gyttrig" karaktär. Vid samma tid inleddes utbyggnaden av Stadshagens idrottsplats på Stadshagsklippans sydvästsluttningar. Anläggningen fick sedermera sin färdiga form i början av 1930-talet.

Först under 1930-talet genomfördes den första större byggnadsetappen för moderna bostäder inom stadsdelen. Stadsplanen utformades av Albert Lilienberg 1934 och berörde lamellhusen på Stadshagsklippan. 1939 utformades den gällande stadsplanen för övriga området. Stadsdelen kom därefter att bebyggas med både bostäder, nya institutionsbyggnader och kontorslokaler under 1940–1960-talen varvid nödbostäderna, gårdarna Ekedal och Ulriksborg samt koloniträdgårdar i väster försvann. Terrängförhållanden och den höga andelen institutionsbebyggelse gav upphov till en gles och storskalig stadsväv med hög andel grönska mellan de friliggande husen. Detta underströks genom efterkrigstidens medvetna planering som ofta tog befintlig växtlighet och landskap som utgångspunkt, exempelvis vid den slingrande gångvägen sydväst

Till vänster en bild från mitten av 1950-talet med nödbostäder utmed dåvarande Finsens väg. Bebyggelsen revs och gatan försvann i samband med Stadshagens utbyggnad under 1950- och 1960-talen, då ny storskalig bebyggelse som pensionärshemmet i kvarteret Glaven 8 uppfördes (högra bilden). Tv: Foto Lennart af Petersens dec. 1954, SSM F48730. Th: Foto Sune Sundahl dec. 1955, Arkdes ARKM.1988-111-X150-5

om kvarteret Tjället.

I mitten av 1970-talet tillkom Stadshagens T-banestation med uppgångar mot Sankt Göransgatan och Fleminggatan.

I den västligaste delen av Stadshagen tillkom med start i slutet av 1940-talet en rad industri- och kontorshus i kvarteren Gladan och Fristaden. Bebyggelsen fick här, till skillnad från övriga Stadshagen, en regelbunden kvartersstruktur som till sin karaktär hör samman med den täta kvartersstaden i Hornsberg.

Under 2000-talet har framförallt stadsdelens västra delar exploaterats med nya bostads- och kontorshus i anslutning till Lindhagensterrassen, Kellgrensgatan och Warfinges väg samt intill sjukhusområdet i kvarteret Flanören.

Kulturhistoriskt värde

Undersökningsområdets mest värdefulla karaktärsdrag när det gäller planstrukturen är att bebyggelsen är friliggande, av typen hus i park, och att bebyg-

gelseplacering och gatunät oftast utgår ifrån det kuperade landskapets naturliga topografiska förutsättningar. Planstrukturen bidrar till att understryka platsens avvikande karaktär jämfört den omgivande täta kvartersstaden. Det tydliga växelspelet mellan topografi och bebyggelse liksom det stora inslaget av grönska ger kunskap dels om stadsdelens historiska förflutna som oländig utmark, dels om 1900-talets fria modernistiska planeringsideal och platsens långa institutionshistoria. Denna kulturhistoriska karaktär uttrycks bland annat genom en gles stadsväv och storskaliga stadsrum så som Stadshagens IP, lamellhusen på berget och Sankt Göransgatan. Ett värdefullt drag är Stadshagens stora variation i planstruktur och byggnadstyper som underordnar sig eller förstärker landskapets topografi liksom bebyggelsens jämförelsevis svaga anknytning till gatan. En kulturhistorisk kvalitet är med andra ord områdets avsaknad av vad vi skulle kunna beskriva som stadsmässighet och utgör en typ av miljö som är sällsynt i Stockholms innerstad.

Även avsaknaden av bebyggelse, vägar och planstruktur är en viktig del av den kulturhistoriska karaktären. Särskilt Stadshagsklippan och den oex-

Idrottsplatsen är ett exempel på Stadshagens luftiga och storskaliga stadsrum. Dessa har skapat med utgångspunkt i områdets topografiska förhållanden och långa institutionshistoria med flera volymiösa friliggande byggnader.
ME SSM_10009974

plöaterade förkastningsbranten mot norr är en stark förmedlare av platsens historiska stads- och landskapsbild. Sammantaget har dessa skapat Stadshagens historiska särart, värdefull också eftersom den har få motsvarigheter i Stockholms innerstad.

Vägsträckningar av särskilt värde är framförallt Sankt Göransgatans betydelse som öst-västlig huvudled genom hela undersökningsområdet och historiska avläsbarhet som efterträdare till äldre vägsträckningar i en dalsänka i det ursprungliga landskapet. Även Hornsbergs Strands sträckning mellan vattnet och Stadshagsklippans förkastningsbrant är värdefull, särskilt avsnittet utmed Mariedal som ger kunskap om gårdsmiljön, den före detta tullen och Kungsholmens äldre historia i ett större perspektiv. Mariedalsvägen är värdefull som en del i det system av vägar som i äldre tid förband gården Stora Hornsberg med övriga staden via Mariedal. Det faktum att merparten av vägarna inom området i hög grad följer och underordnar sig den naturliga terrängen är ett viktigt stadsplanehistoriskt värde som präglar stadsdelen. Den medvetet gestaltade gångvägen i grönstråket sydväst om kvarteret Tjället är väl anpassad till naturlig terräng och vegetation

och illustrerar Stockholmsskolans ideal inom stadsplaneringen.

Förslag

Planförslagets uttalade vision är att Stadshagen ska bli en tätare stadsdel med bättre kopplingar till resten av staden. En sammanhållen och variationsrik stadsmiljö ska skapas genom tillskott av ny bebyggelse som tar sin utgångspunkt i befintlig bebyggelses karaktärsdrag och kvaliteter. Detta gäller såväl, skala, volym och material. En av förslagets strategier för att nå dit är att skapa en tätare bebyggelsestruktur med hög funktionsblandning. Flera nya gator, parkstråk och gångvägar ska anläggas för att förbättra kopplingen mellan olika områden i stadsdelen, liksom stadsdelens koppling till övriga staden, som man upplever som bristfällig. Förslaget innebär att befintliga och nya stråk ska ges en mer stadsmässig karaktär genom mer definierade gaturum, kantade av bebyggelse. Levande torg ska skapas genom att befintliga platser av torgkaraktär eller centrala knutpunkter omgestaltas och bebyggs. Planförslaget är omfattande och berör ett flertal aspekter och delar av Stadshagens planstruktur,

Illustrationen av planförslaget visar föreslagna vägsträckningar genom området. Till de större förändringarna hör förlängningar av Franzéngatan och Kellgrensgatans som dras genom tidigare obebyggd mark på berget. Dessa syns på bilden mellan bebyggelsen i Storgårdskvarteret, Centralkvarteret och Rasbranten.

vägar och gatumiljöer. Nedanstående beskrivning av förslag och konsekvenser har av uppenbara skäl avgränsats till ett urval som bedömts relevanta att analysera avseende deras påverkan på kulturhistoriska värden.

Ändrad bebyggelse- och planstruktur

Planförslaget innebär en förtätning av stadsdelens bebyggelse vilket kommer innebära ändringar av befintlig plan- och bebyggelsestruktur. Enligt förslaget utformas ny bebyggelse i uppbruten kvartersstruktur eller som fritt liggande volymer anpassade till terrängen, som höga solitärer. En trappning av bottenvåningarna utmed de sluttande gatorna har eftersträfvats för att förstärka och tydliggöra topografin. Bebyggelsestrukturen har i förslaget en generell höjdskala på 7 våningar inklusive en indragen översta takvåning. Vid västra, östra och centrala torget liksom i Gångaren 13 tillåts högre byggnader i ca 10-14 våningar sticka upp som markörer i stadsrummet.

Ny bebyggelse som föreslås utmed Sankt Göransgatan ska enligt förslaget mer tydligt definiera gaturummet. Ny bebyggelse i Rasbranten, Storgårds-

kvarteret, Västra entrén och på Stadshagens IP dras fram i gatulivet med den uttalade målsättningen att efterlikna den omgivande stenstadens skala, tydliga koppling till gatan och tydligt urskiljbara byggnadsenheter. Detta gäller såväl befintliga gaturum som exempelvis Sankt Göransgatan och Mariedalsvägen som nya gatuavsnitt, exempelvis Franzéngatans och Kellgrensgatans förlängningar. Förslagets ambition är att byggnadsenheter ska särskilja sig tydligt från varandra avseende byggnadshöjd, fasadförskjutning, fasadbearbetning och/eller materialval. Förslagets syfte är enligt beskrivningen samtidigt att skapa en brokig och varierad karaktär med möjlighet att avläsa det historiska stadsrummet.

I planområdet föreslås tre nya torg som placerats vid befintliga korspunkter och rörelsestråk. Torgen är bland annat en viktig del i planförslagets strategi att stärka Sankt Göransgatans funktion som huvudstråk och arena för stadsliv. Centrala torget, stadsdelens största torg, föreslås till korsningen Sankt Göransgatan–Kellgrensgatan, mellan Gångaren 13, tunnelbana och den föreslagna skolan i Centralkvarteret. Västra torget i korsningen Mariedalsgatan–Sankt Göransgatan blir knutpunkt till Hornsberg

Vy mot det läge där Kellgrensgatan och Franzengatans förlängningar korsas i planförslaget. ME SSM_10022097

och tunnelbanan samt entré till Stadshagsklippans parkstråk. I fonden av Fleminggatan finns en befintlig torgbildning med murar och planteringar som föreslås rustas upp och utvecklas, bland annat genom ny bebyggelse (se särskilt under punkt 10 Östra torget).

Sankt Göransgatan, ändrad sträckning och breddning

Förslaget innebär att Sankt Göransgatans östra del flyttas i riktning söderut, närmre S:t Görans sjukhus. Den uttalade avsikten är att frigöra plats på den norra sidan av gatan för nya bostäder, idrottsytor, skola med mera samt att bidra till en mer stadsmässig gatustruktur och miljö med rätvinkliga korsningar och ändamålsenliga kvarter för bebyggelse. Gatans bredd blir öster om Kellgrensgatan 24 meter med körbana för mötande trafik. På båda sidor rymms gångbana med trädplantering, enkelriktad cykelbana och parkering samt angöring. På delen närmast Welanders Väg smalnar gatan av till ca 18 meters bredd och väster om Kellgrensgatan smalnar gatan av ytterligare till ca 16 meters bredd.

Franzéngatan och Kellgrensgatans förlängningar

Franzéngatan som binder ihop Hornsberg med Stadshagen föreslås förlängas och kopplas ihop med Kellgrensgatan som även den förlängs norrut från Sankt Göransgatan vidare upp på berget. Förlängningarna kommer bryta genom Stadshagsklippans befintliga park- och naturmark. Gatorna ska innehålla gångbanor på båda sidor och två körfält. En trädrad på Kellgrensgatans östra sida ska visuellt knyta ihop den nya gatudelen med befintlig del söder om Sankt Göransgatan. Franzengatans förlängning får en bredd på 13 meter och Kellgrensgatans 17 meter. På grund av krav på gatornas lutning föreslås befintlig mark vid mötet mellan gatorna sänkas, som mest ca 4 meter.

Hornsbergs strand, höjdjustering och breddning

Hornsbergs Strand föreslås justeras något i höjddel och breddas norrut från ca 12 meter till 17,5 meter. Gatan får gångbanor på båda sidor, dubbelriktad cykelbana, körbana för mötande trafik och enkelsidig parkering/angöring på den södra delen. Breddningen medför att en stödmur behöver anläggas mot båtuppläggningsplatsen i norr. Två befintliga infarter

Vy från Franzégatan mot öster och nuvarande Mariedalsparken. Förslagets förlängning av gatan innebär att den nya vägen dras upp på berget i fotoriktningen, genom platsens befintliga naturmark. ME SSM_10022103

till bergrumsanläggningar i Stadshagsklippan föreslås byggas över med bostadsbebyggelse.

Mariedalsvägen, breddning

Gatan föreslås breddas från ca 13 meter till 18 meter och föreslagen bebyggelse på den östra sidan (Västra entrén) definierar gaturummet. Det bredare gaturummet förses med nya cykelbanor och gångbanor. Gatans lutning kommer fortsatt luta brant, ca 10 %.

Stadshagens idrottsväg

Stadshagens idrottsväg mellan kvarteret Glaven och Stadshagens IP avslutas idag i en vändplan och en trappa som tar upp den stora höjdskillnaden till Stadshagsvägen på klippkrönet. I planförslaget föreslås vägen kopplas ihop med Stadshagsvägen på ett körbart sätt genom att vägen får en brantare lutning. Gatans bredd behåller i stort sin befintliga bredd på ca 11,5 meter. Mot gatan förläggs även idrottsanläggningens huvudentré.

Konsekvenser

Ändrad bebyggelse- och planstruktur

En av områdets mer värdefulla egenskaper är den glesa och organiska stadsväven med stor variation av byggnadstyper och avsaknad av regelbundna kvarter. Detta i sin tur framhäver det historiska landskapet med sin branta topografi och stora inslag av grönska.

Sammanfattningsvis innebär planförslaget en tätare och mer stadsmässig plan- och bebyggelsestruktur som minskar den kulturhistoriska karaktär som präglar området sedan 1900-talets mitt, vilket är negativt. Den sammanvägda bedömningen är dock att Stadshagens karaktär till övervägande del fortfarande kommer att vara avläsbar även om förslaget genomförs. Planförslaget uppvisar en relativt stor variation av byggnadstyper och gestaltningssmåa grepp vilket delvis ligger i linje med platsens befintliga variation och mildrar påverkan något.

En av de mest påtagliga negativa konsekvenserna är att delar av Stadshagsklippan bebyggs, som idag präglas av ingen alternativt mycket låg explo-

Föreslagen förlängning av Franzengatan kommer att bryta genom oexploaterade delar av Stadshagsklippans bergsrygg. Vy mot väster med 1960-talsbebyggelsen i kvarteret Stugan skymtande till vänster i bild. ME SSM_10022101

tan och Kellgrensgatan ska i huvudsak försörja nyttillkommen bebyggelse i Västra entrén, KomBo, Rasbranten och Centralkvarteret.

Föreslagna gatudragningar innebär i vissa avseenden större negativ påverkan på landskapliga och kulturhistoriska värden än de aktuella byggnaderna. Husen i exempelvis Storgårdskvarteret, Rasbranten och Västra entrén är mestadels placerade på redan sprängd eller utfylld mark medan Franzéngatan och Kellgrensgatans förlängningar i stor utsträckning dras genom orörd naturmark på Stadshagsklippan. Detta innebär stora ingrepp i kulturhistoriskt värdefulla delar av berget som i förslaget bearbetas kraftigt för att uppnå önskad väglutning. Exempelvis sänks Kellgrensgatan med 4 meter vilket får stora negativa konsekvenser för den ursprungliga landskapsbilden som hör till Stadshagens viktigaste uttryck för det kulturhistoriska värdet. Bedömningen är att nuvarande förslag skulle påverka det kulturhistoriskt värdefulla landskapet mycket negativt. En genomfarbar led i Stadshagsklippans känsliga natur- och kulturmiljö bedöms som olämplig. Säckgator (återvändsgator) från Sankt Göransgatan och Mariedalsvägen

till föreslagna nybyggnader hade inneburit betydligt mindre ingrepp i berget och hade varit att föredra ur ett kulturhistoriskt och naturvårdande perspektiv.

Bedömning: Stor negativ påverkan.

Hornsbergs strand, höjdjustering och breddning

Hornsbergs Strand är en av områdets äldre vägsträckningar som i delar åtminstone kan beläggas till 1700-talets första hälft då det bedrevs tullverksamhet på platsen för Mariedals gård. Den föreslagna höjdjusteringen och breddningen bedöms inte påverka vägens kulturhistoriska värde som i huvudsak uttrycks genom vägens läge i landskapet, mellan Stadshagsklippan och Karlsbergssjön. Detta förhållande berörs inte av förslaget. Nuvarande vägmiljö karakteriseras av rätningar och breddningar gjorda i omgångar från 1930-talet och framåt. Föreslagen vägbreddningen kommer däremot att påverka tomten till Mariedals gård och dessa konsekvenser behandlas särskilt under punkt 3. Mariedal 1.

Bedömning: Liten negativ påverkan. För bedömning av påverkan på Mariedal, se punkt 3.

Vy från Kellgrensgatan i riktning norrut och den föreslagna förlängda sträckningen av gatan. ME SSM_10022105

tan och Kellgrensgatan ska i huvudsak försörja nyttillkommen bebyggelse i Västra entrén, KomBo, Rasbranten och Centralkvarteret.

Föreslagna gatudragningar innebär i vissa avseenden större negativ påverkan på landskapliga och kulturhistoriska värden än de aktuella byggnaderna. Husen i exempelvis Storgårdskvarteret, Rasbranten och Västra entrén är mestadels placerade på redan sprängd eller utfylld mark medan Franzéngatan och Kellgrensgatans förlängningar i stor utsträckning dras genom orörd naturmark på Stadshagsklippan. Detta innebär stora ingrepp i kulturhistoriskt värdefulla delar av berget som i förslaget bearbetas kraftigt för att uppnå önskad väglutning. Exempelvis sänks Kellgrensgatan med 4 meter vilket får stora negativa konsekvenser för den ursprungliga landskapsbilden som hör till Stadshagens viktigaste uttryck för det kulturhistoriska värdet. Bedömningen är att nuvarande förslag skulle förvanska av det kulturhistoriskt värdefulla landskapet. En genomfarbar led i Stadshagsklippans känsliga natur- och kulturmiljö bedöms som olämplig. Säckgator (återvändsgator) från Sankt Göransgatan och Mariedalsvägen till föreslagna nybyggnader hade inneburit betydligt

mindre ingrepp i berget och hade varit att föredra ur ett kulturhistoriskt och naturvårdande perspektiv.

Bedömning: Stor negativ påverkan.

Hornsbergs strand, höjdjustering och breddning

Hornsbergs Strand är en av områdets äldre vägsträckningar som i delar åtminstone kan beläggas till 1700-talets första hälft då det bedrevs tullverksamhet på platsen för Mariedals gård. Den föreslagna höjdjusteringen och breddningen bedöms inte påverka vägens kulturhistoriska värde som i huvudsak uttrycks genom vägens läge i landskapet, mellan Stadshagsklippan och Karlsbergssjön. Detta förhållande berörs inte av förslaget. Nuvarande vägmiljö karakteriseras av rätningar och breddningar gjorda i omgångar från 1930-talet och framåt. Föreslagen vägbreddningen kommer däremot att påverka tomten till Mariedals gård och dessa konsekvenser behandlas särskilt under punkt 3. Mariedal 1.

Bedömning: Liten negativ påverkan. För bedömning av påverkan på Mariedal, se punkt 3.

Tv: Stadshagens idrottsväg med sin befintliga 1930-talstrappa i granit som tar upp nivåskillnaden mot Stadshagsvägen. Th: Mariedalsvägen med sin karakteristiska naturstensmur vid parken. Den uppbyggda slänten bakom terrassmuren är sannolikt en rest från IP:ns hoppbacke som låg här och fungerade i sådana fall som inbromsningsvall. ME SSM_10009939, ME SSM_10010258.

Mariedalsvägen, breddning

Vägens kulturhistoriska värde består i vägens huvudsakliga sträckning och den kunskap den kan förmedla om områdets äldre historia och sammankopplingen mellan områdets gårdar och centrala staden. Breddningen av vägen bedöms inte påverka denna möjlighet. Breddningen bedöms inte heller påverka bebyggelsen utmed vägen på ett sätt som skulle minska det kulturhistoriska värdet.

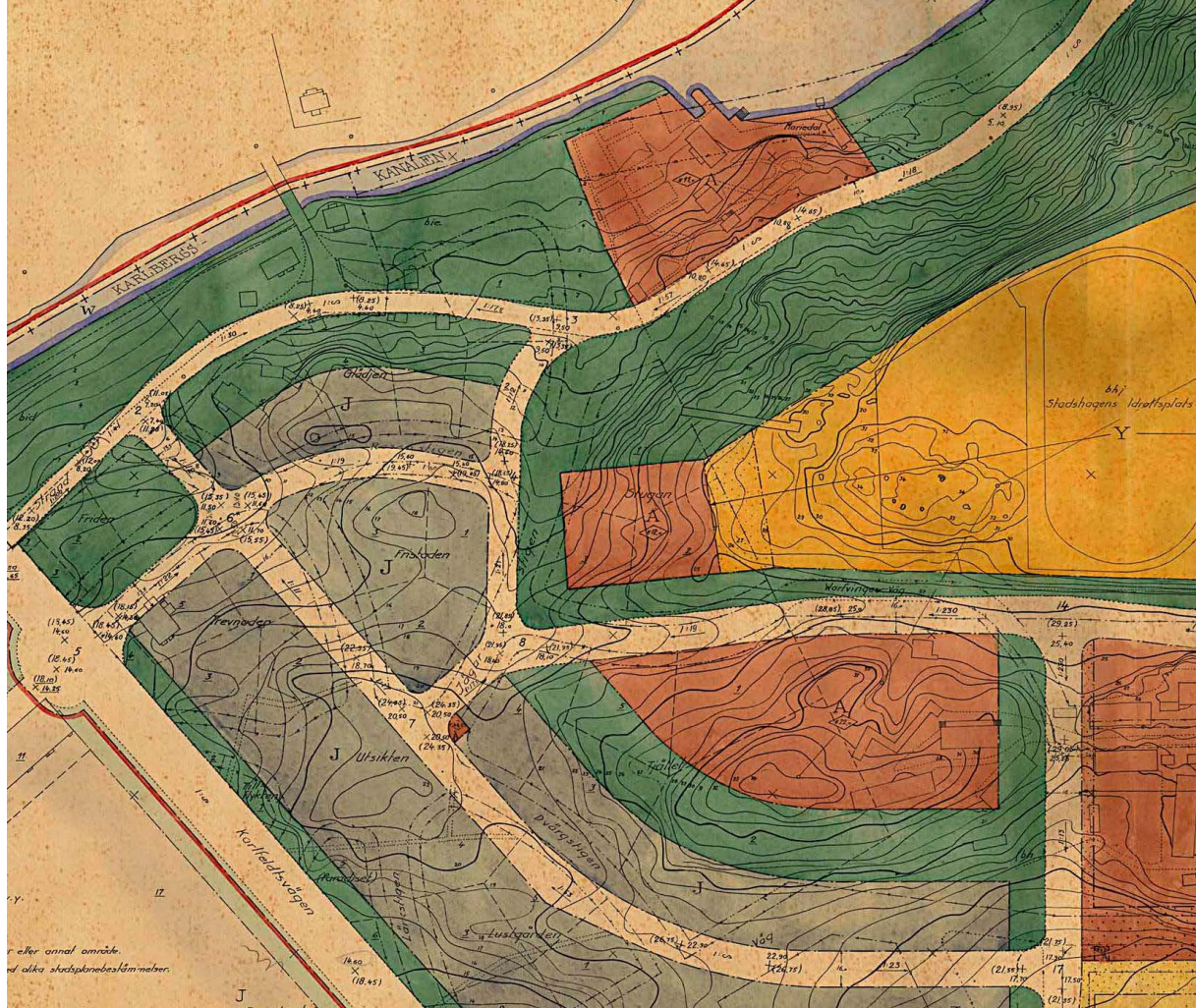
Bedömning: Liten negativ påverkan.

Stadshagens idrottsväg

Stadshagens idrottsväg förhåller sig idag till topografin där en brant granittrappa tar upp nivåskillnaden till Stadshagsvägen på klippkrönet. En körbar sammankoppling måste rimligen innebära en omfattande modellering och ingrepp i det naturliga landskapet samt en rivning av den befintliga 1930-tals-trappan. Det är svårt att se hur förslaget ska lösa den branta stigningen av det smala gaturummet utan negativa konsekvenser för bergets värdefulla landskapsform liksom den anslutande bebyggelsen öster om gatan i kvarteret Glaven. Trappan framstår

idag som en varsam och naturlig del av landskapet och utomhusidrottsanläggningen från 1930-talet. Även rivningen av denna skulle innebära negativa konsekvenser, även om trappans värde i sig inte är lika högt som den historiska landskapsbilden och topografin.

Bedömning: Stor negativ påverkan.

Utsnitt av stadsplan för del av Stadshagen, 1939. När det gäller huvuddragen överensstämmer planen ganska väl med läget 2017, även om vissa delar avviker, såsom exempelvis placeringen av kv. Stugan, vilket då låg mer åt väster och som avsågs tas i anspråk av S:t Görans sjukhus. Man kan notera att det redan nu finns ett parkstråk markerat mellan Kellgrensgatan och Sankt Göransgatan. Stockholms stadsbyggnadskontor.

1. Västra entrén 1A-C

NULÄGE 1A

Fastighet: Stadshagen 1:1, hus 39

Adress: Sankt Göransgatan/Mariedalsvägen

Byggår: 2011

Arkitekt: Reppen Lizell Arkitekter AB

Byggherre: Kungsholmens Stadsdelsförvaltning

Funktion: Obebyggd park- och naturmark samt tillfällig förskolepaviljong.

Klassificering: -

NULÄGE 1B

Fastighet: Gladan 3

Adress: Sankt Göransgatan 159/Warfvinges väg 34-36

Byggår: 1947–1951

Arkitekt: Gustaf Mattson samt Lars Wallenius

Byggherre: Kvarnströms Fabriks AB

Byggmästare: AB Skånska Cementgjuteriet

Ursprunglig funktion: Metallindustri, ytbehandling av järn och stål, kontor, lager

Nuvarande funktion: Kontor, lager

Större ombyggnader: 1979, ombyggnad till kontor. 1987, ändring i källare och bottenvåning samt ombyggnad av bostadslägenhet till kontor, 1990, tillbyggnad på lastgård, inredning av vind, nya takkupor, tillbyggnad med fläktrum och hissmaskinrum, glasad passage 5 tr.

Klassificering: Gul

Kv. GLADAN Nr 3.
FASAD MOT NÖRRA.
KUNGSBOLMSSGATAN.
STOCKHOLM DEN 28 JULI 1948
Gustaf Mattson

Ritning av industribyggnaden i Gladan 3 signerad Gustaf Mattson 1948, fasad mot Mariedalsvägen i norr. Till höger den öppna lastgården vilken bidrog till att minska intrycket av den ganska stora anläggningen. Ritning från Byggnadsnämndens arkiv, Stockholms stadsbyggnadskontor.

NULÄGE 1C

Fastighet: Stadshagen 1:1

Adress: Sankt Göransgatan 157T, 157X

Byggår: Tunnelbanestation 1970-1972, invigd 1975

Arkitekt: AB Stockholms Lokaltrafik

Byggherre: AB Stockholms Lokaltrafik

Funktion: Obebyggd parkmark samt Stadshagens tunnelbanestation, västra nedgången

Klassificering: -

FÖRSLAG 1A-C

Typ: Nyproduktion

Adress: Korsningen Sankt Göransgatan/Mariedalsvägen/Warfvinges väg

Arkitekter: Dinelljohansson (1A), Semrén & Månsson Arkitekter (1B), ÅWL Arkitekter AB (1C)

Landskapsarkitekter: Funkia (1B), ÅWL Arkitekter AB (1C)

Byggherre: Primula (1A), Fastighets AB Balder (1B), Svenska Hem i Bromma AB (1C)

Funktion: Bostäder med lokaler, samt även förskola i 1A

Historik

Västra entrén - bakgrund

Platsen för förslaget är belägen där Sankt Göransgatan ansluter till Mariedalsvägen och Warfvinges väg. Här möter den historiskt sett glesare stadsväven i Stadshagens centrala delar en tät kvartersbebyggelse med industrier från 1900-talets mitt.

Delen öster om Mariedalsvägen utgjordes historiskt sett av kuperad utmark med kreatursbete i anslutning till Stadshagsklippans västra utlöpare, och förblev obebyggd långt in på 1900-talet. På 1950-talet förlängdes dåvarande Kungsholmsgatan, nuvarande Sankt Göransgatan, västerut, delvis efter en äldre vägsträckning. I enlighet med 1939 års stadsplan anordnades ytorna på ömse sidan om gatan som parkmark, och strax intill uppfördes under 1940- och 1960-talen friliggande nybebyggelse i grannkvarteren Tjället och Stugan.

Den del av Västra entrén som ligger väster om Mariedalsvägen hörde i äldre tid till Stora Hornsbergs ägor och var enligt en karta från 1805 anlagd som engelsk park söder om Lilla Hornsberg, med slingrande vägar och planterade alléer. Under 1800-talets slut var detta ett populärt utflyktsmål för de boende på Kungsholmen. Från år 1885 planerade man här att anlägga en villastad, med åtföljande

Foto från väster utmed Sankt Göransgatan med delområde 1A till vänster. Den gröna träbyggnaden utgörs av en förskola från 2011, framför den mot gatan en yta med sittbänkar från 1970-talet ovan tunnelbanestationens biljetthall. I bakgrunden skimtar de högre delarna av tomten, med buskar och höga lövträd. ME SSM_10009996

kvartersindelning och ett oregelbundet gatunät som delvis följde äldre vägsträckningar. Villastaden byggdes aldrig ut och marken förblev obebyggd, med undantag för ett flertal koloniträdgårdar av vilka de flesta idag är borta. Med start 1939 tillkom här en enhetlig och tät kvartersbebyggelse med industrier och kontor. Miljön är välbevarad, även om det i synnerhet under 2000-talet har skett en del påbyggnader, förtätningar och nybebyggelse.

Historik 1A

1A är obebyggd i öster, och representerar än idag stadsdelens tidigare utmarkskaraktär. Den västra delen utgörs av parkmark anlagd på 1940-talet, och ytterligare anordnad på 1970-talet med en låg betongmur, parkbänkar och ventilationsanordningar från underliggande biljetthall. Sedan 2011 är en del av parkmarken bebyggd med en provisorisk förskolepaviljong.

Historik 1B, Gladan 3

1B utgörs av en industribyggnad uppförd år 1947-1951 av Kvarnströms Fabriks AB, ursprungligen för yt- och rostskyddsbehandling för järn, stål och andra metaller, med tillhörande kontor, lager och personallokaler. För ritningarna stod arkitekt Gustaf Mattsson, kompletterat 1951 av Lars Wallenius. Byggnaden uppfördes i en för sin tid och plats typisk verksamhetsarkitektur. Fasaderna putsades och

fönstersättningen blev regelbunden. För att huskroppen skulle upplevas som mindre dominerande i gatumiljön avtrappades byggnadsvolymer uppåt med takterrasser. Huvudentrén förlades mot Sankt Göransgatan och markerades med ett inramat och uppskjutande trapphus. Två underbyggda gårdar anordnades för in- och utlastning, med portar mot Warfvinges väg. De nedre planen disponerades för tillverkningen, med kontor och personalutrymmen i första hand placerade vid huvudtrapphus samt i övre plan. Fastigheten har bytt ägare och genomgått en rad förändringar. I slutet av 1970-talet skedde en ombyggnad för kontorsändamål. På 1980- och 1990-talet skedde en gårdstillbyggnad samt inredning av vinden med takkupor. Huvudentrén har fått en ändrad utformning och fasaderna avfärgats i nya kulörer.

Historik 1C

1C utgörs av ett kuperat parkstråk med gångväg från 1940-talet, anlagt i en flack båge mellan Kellgrensgatan och Sankt Göransgatan. Parkstråket utformades av Stockholms stads parkförvaltning i enlighet med den s.k. Stockholmsstilens ideal, där grönstråk regelmässigt placerades så att de ramade in bebyggelse och lämnade plats för kommunikationsstråk. Man utgick från lokala förutsättningar och betonade anpassning till befintlig topografi och växtlighet. Stockholmsstilen präglade kommunal plane-

Vy från öster över befintlig industribyggnad i Gladan 3 som enligt förslaget skall rivas. Fasaderna är ommålade och dörrar bytta, annars är huset ganska välbevarat. Till vänster i bild smyger sig grönstråket i 1C ned till gatan, här tillkommer en mindre torgbildning. ME SSM_10009996

ring av grönstråk i Stockholm från 1930-talet fram till 1970-talet. Inom 1A finns även Stadshagens västra tunnelbaneuppgång, vilken tillkom under 1970-talets första hälft, med en tidstypisk formgiven betongvägg mot Sankt Göransgatan.

Nulägesbeskrivning

Delområdena inramar korsningen Sankt Göransgatan – Mariedalsvägen – Warfvinges väg och har sinsemellan ganska olika karaktär.

Nuläge 1A

1A ligger på fastigheten Stadshagen 1:1 och utgörs i öster av kuperad naturmark med inslag av berg i dagen och mager växtlighet. Ytan gränsar till de fristående bostadshusen från 1960-talet i kvarteret Stugan 4 och mot nordöst till Stadshagsklippans högplatå. Den västra delen består av en flack sluttning som planar ut mot Mariedalsvägen, med öppen gräsbevuxen mark samt inslag av frodiga lövträd och planterade buskar. I hörnet Sankt Göransgatan/Mariedalsvägen bildas en liten plats från 1970-talet med två sittbänkar, och mark delvis i betongplattor, inramad av planterade buskar och en låg betongmur. 2010-talets förskolepaviljong är uppförd i två våningar, har träfasader och vinklar sig kring en lekgård med trädäck på södra sidan. Här finns ett

par enkla förrådsbyggnader och anläggningen omgärdas av ett stängsel.

Nuläge 1B

Gladan 3 utgörs av en verksamhetsbyggnad i 5-7 våningar från 1940-talet med källare och i sen tid inredd vind med takkupor. Läget är väl synligt i korsningen Sankt Göransgatan – Mariedalsvägen – Warfvinges väg. Byggnadskroppen är L-formad med ett utsparat hörn mot nordväst där det finns en asfalterad muromgärdad gård. Den högre delen i söder har valmat tak i bandtäckt grönmålad plåt, och ansluter till grannfastigheten Gladan 4 via en underbyggd gård. Den norra delen är en våning lägre och har plana papptäckta tak. Här finns huvudentrén mot Mariedalsvägen med ett markerat trapphus som skjuter upp ovan takfot. Byggnadens siluett mot Warfvinges väg och Mariedalsgatan är uppåt avtrappande, med takterrasser i två nivåer. Fasaderna är slätputsade sekundärt avfärgade i grått, beige och rosabrun. Fönstersättningen är regelbunden, de flesta fönster har bytts liksom entrédörrar och portar. Takterrassernas fronter är utåt lutande och utförda i grönmålad plåt, de är sannolikt ursprungliga. Gårdens mur mot Warfvinges väg/Sankt Göransgatan är ursprunglig, utförd i gult tegel och följer den rundade gatusträckningen. På gården finns även en karakteristisk lastkaj med pulpettak.

Detta foto är taget från nordöst och visar tunnelbanestationens uppgång i 1C, liksom det sätt som parkstråket angör Sankt Göransgatan. Foto Mattias EK, SSM_10010027

Nuläge 1C

Detta är ett obebyggt grönskråk med en gångväg på Stadshagen 1:1, vilket löper mellan Kellgrensgatan i sydöst och Sankt Göransgatan i nordväst, flankerat av bebyggelse i kvarteren Gladan och Tjället. Parkstråket ligger på högre mark än omgivningen och karakteriseras av sin lätt bearbetade naturmark, med gräsytor, berg i dagen och en växtlighet där planterade buskage och lövträd av olika typer dominerar. Under parkstråkets norra ände ligger Stadshagens västra tunnelbaneuppgång, vilken manifesterar sig mot Sankt Göransgatan med en formgjuten betongfasad. Gångstråket ansluter till gatan via en trappa med stålräcke utmed fasaden. På ömse sidor om stationsentrén är grönskan frodig.

Kulturhistoriskt värde

Övergripande kulturhistorisk karaktär

Västra entrén, med sitt läge där viktiga gator möts utgör en gränsszon mellan centrala Stadshagen med sin historiska karaktär av utmark och de mer slutna kvarteren med verksamhetsbebyggelse i väster. Här tydliggörs på ett pedagogiskt sätt 1900-talets stadsutveckling, där det i väster har byggts kvarterstad medan det i övrigt byggts friliggande, ofta storskalig, bebyggelse i ett öppet och grönskande landskap.

Kulturhistoriskt värde 1A och 1C

I 1A har den östra delen vissa stadsbyggnadshistoriska värden som en exponent för Stadshagsbergets oexploaterade högplatå, medan andra delar av 1A och 1C i högre grad representerar efterkrigstidens utbyggnad av parker och gröna rum i huvudstaden. I synnerhet parkstråket i 1C uttrycker genom sitt läge och bevarade gestaltning Stockholmsstilens ideal, med bevarad naturlig topografi och växtlighet, kompletterad med en försiktigt inplacerad gångväg och nyplanteringar. Detta grönskråk skiljer på ett tidstypiskt sätt bebyggelseområden från varandra och förtydligar områdets karaktär av gränsszon. Karaktären av anlagd park i västra delen av 1A är något svagare, och har dessutom minskat genom tillkomsten av en sentida förskolepaviljong.

Kulturhistoriskt värde 1B

1B, byggnaden i Gladan 3, är en i huvudsak välbevarad representant för 1940-talets industribyggnad med välgestaltad arkitektur och delvis välbevarade detaljer som berättar om den ursprungliga funktionen. Byggnaden ingår i västra Stadshagens samlade miljö med verksamhetsbebyggelse och anpassar sig på ett medvetet sätt till läget genom sin höjd och sina varierade volymer. Förändringar under årtiondenas lopp, exempelvis takkupor samt bytta entrédörrar, försvagar byggnadens kulturhistoriska

Bilden illustrerar det vackert gestaltade parkstråket i 1C, där gångvägen slingrar sig fram och anpassar sig till terräng och trädväxtlighet. Till vänster nutida bostadsbebyggelse i kvarteret Gladan 9. ME SSM_10010017

värden något.

Förslaget

Förslagets övergripande innehåll

Kring korsningen där Sankt Göransgatan möter Mariedalsvägen och Warfvinges väg placeras nybebyggelse med bostadshus och lokaler. Förslag 1A och 1C sker på mark som i huvudsak är obebyggd, förslag 1B medför rivning av ett befintligt industrihus i kvarteret Gladan 3. Enligt förslaget kommer delområdet utgöra en entré till Stadshagen men också en central mötesplats. Funktionen manifesteras genom nya torgbildningar på ömse sidor om gatan, genom tillkommande butikslokaler i bottenvåningarna och genom högre bebyggelse.

Förslag 1A

I 1A sker nybebyggelsen i form av tre delvis sammanlänkade byggnadskroppar, placerade utmed Sankt Göransgatan, Mariedalsvägen och Franzensgatans nyttillkommande förlängning mot väster. Husen formerar sig kring en inre underbyggd och planterad bostadsgård, vilken öppnar upp sig mot ett mindre parkstråk vid kv. Stugan 4, med gångväg mellan Sankt Göransgatan och Mariedalsparken. Bebyggelsens hörn mot sydväst är inskuret så att en mindre torgbildning skapas i korsningen Sankt

Göransgatan - Mariedalsvägen. Bebyggelsen avses inrymma ca 130 lägenheter samt garage, stort cykelrum, butiker liksom en förskola på gårdens södra sida. Byggnadshöjden varierar mellan 6-8 våningar på grund av de bitvis kraftigt sluttande gatunivåerna. Mot Mariedalsvägen och det torget föreslås dessutom en högdal om 13 våningar. Taksiluet och fasaduttryck varierar, bland annat genom veckade partier, i syfte att bryta ned den stora skalan och anknyta till en befintlig estetik i Stadshagen. Huvudmaterialet blir ljust tegel, med betong mot torgytan samt i sockel och tak.

Förslag 1B

Befintlig 1940-talsbyggnad rivs. Kvarteret bebyggs med tre sammankopplade byggnadskroppar mot omgivande gator kring en inre underbyggd bostadsgård. Hushöjden blir 7-8 våningar inklusive bottenvåning. Mot nordöst, där det idag finns ett rundat hörn med lastgård, byggs en högre del i 11 våningar. Byggnadskropparna får flacka tak med fasader i tegel, regelbunden fönstersättning och indragna balkonger. Volymen och fasadmaterial beskrivs som ett sätt att anknyta till områdets täta industrikaraktär. Gården planteras och öppnas upp mot Warfvinges väg genom en bred portik. Mot gatan dras den nordvästra byggnadskroppen in för att ge plats åt uteserveringar. Invid nordöstra fasaden skapas en mindre platsbildning mot Sankt Göransgatan, med

Beskuren illustrationsplan som visar de tre delar som utgör Västra entrén. I övre delen av bilden Mariedalsparken och den nydragna gatan som skär västerut genom Stadshagsberget. Notera de nyskapade torgytorna som omges gatukorsningen, vilka tillsammans med butiker och högre byggnadsvolymer skall göra området mer urbant och levande.

hiss till tunnelbanestationen och med möjlighet att ta sig till parkstråket i söder (se 1C). Hela anläggningen avses inrymma ca 100 lägenheter med lokaler samt parkeringsplatser i garage.

Förslag 1C

Nybebyggelse på parkmarkens norra del, med ett fristående bostadshus i 12 våningar, vilket mot Sankt Göransgatan trappar av till 3 respektive 2 våningar ovan den befintliga utgången från Stadshagens västra tunnelbaneuppgång. Parkstråkets grönska löper på byggnadens bäge sidor ned till Sankt Göransgatan, dock flyttas den befintliga gångvägen mot väster där den ansluts genom trappa till en ny mindre torgbildning vid gatan. Denna del av grönstråket anordnas med en planterad slänt och terrasseringar. Invid byggnadens nordvästra fasad anordnas uteplatser och vid södra gaveln en mindre privat gård, i övrigt ansluter omkringliggande parkstråk till byggnadens bas. Lågdelen, inklusive tunnelbaneuppgångens befintliga betongfasad, kläs med natursten, i övrigt är fasaderna glasklädda med balkongfronter i glas. I byggnaden inryms ca 70 lägenheter, med cykelparkering och eventuellt bilplatser i garage.

Konsekvenser

Sammanfattning

Denna del av Stadshagen blir tätare och befintlig skala blir högre genom nybebyggelse som i storlek och volymhantering avviker från omgivande byggnader. Förändringarna gör stadslandskapets nuvarande karaktär av gränsszon mellan Stadshagens öppna centrala delar och de tätare miljöerna i väster mer svåravläst, vilket riskerar att negativt påverka upplevelsen av den historiskt framväxta stadsbilden. Denna påverkan blir tydlig såväl utmed Sankt Göransgatan som från Mariedalsvägen och Karlbergs strand i norr, något som förstärks av den planerade utglesningen av nedanförliggande växtlighet i Mariedalsparken.

I 1B utradas befintliga kulturhistoriska värden, i 1A och 1C sker en försvagning av äldre karaktär samt av gestaltade delar i natur/parkmarken norr och söder om Sankt Göransgatan. Samtidigt mildras dock de kulturhistoriska konsekvenserna av flera faktorer, såsom sentida bebyggelse och redan skedda förändringar i 1A och 1B, naturmarkens relativt perifera läge i 1A samt nybebyggelsens placering och begränsade omfång i 1C. Med detta i åtanke är den sammanvägda bedömningen ändå att förslagen är genomförbara ur kulturhistorisk synvinkel, trots vissa negativa konsekvenser.

Illustrationen visar, från vänster till höger förslag 1A, 1B och 1C. Nybebyggelsen annonserar sig i stadsmiljön genom uppskjutande högdelar. Illustrationsplan

Konsekvenser 1A

Nybyggnationen medför att en i dagsläget oexploaterad del av Stadshagsklippan, med delvis bevarad historisk utmarkskaraktär, bebyggs och får en helt ny gestalt. Förslagets konsekvenser mildras dock ur kulturhistorisk synvinkel av att detta rör sig om en avgränsad och underordnad utlöpare av berget, och att det enligt förslaget bevaras en trädridå som mot kvarteret Stugan når Sankt Göransgatan. Anlagda delar av parkmarken inom 1A försvinner, samtidigt som denna yta sedan tidigare redan är påverkad, bland annat genom den sentida förskolepaviljongen. Detta gör att konsekvenserna blir avsevärt mindre påfallande. Förslaget bedöms inte få betydande negativa följder för de kulturhistoriska värdena.

Konsekvenser 1B

Rivningen av Gladan 3 medför att den f.d. industribyggnadens befintliga kulturhistoriska värden helt försvinner. I och med att nyttillkommande bostadshus saknar avtrappande volymer och förses med en högdel på den idag obebyggda gårdsytan i hörnet Mariedalsvägen - Warfvinges väg, riskerar förslaget att på ett negativt sätt påverka upplevelsen av den samlade kulturhistoriska verksamhetsmiljön i västra Stadshagen. Konsekvensen mildras dock av att det

redan idag finns påbyggda hus och nyare bebyggelse i större skala i grannskapet, både väster om Warfvinges väg och i den södra delen av kv. Gladan. Sammantaget påverkar förslaget de kulturhistoriska värdena negativt men värdena bedöms inte vara av en sådan grad att konsekvenserna kan anses avsevärda.

Konsekvenser 1C

I 1C innebär den nya byggnaden att parkmarkens ursprungliga utbredning förminskas och dess välbevarade historiska gestalt förändras, vilket får negativa konsekvenser för upplevelsen av den grönskande miljön. Ytans funktion som skiljegräns mellan bebyggda kvarter minskar. Dessa negativa följder mildras dock av den nya byggnadens form och sidoställda placering, vilken även i framtiden kommer att låta en del av parkstråket löpa ned till Sankt Göransgatan. Även byggnadens avtrappning mot gatan bidrar till att göra konsekvenserna för upplevelsen av grönstråket något mindre. Bedömningen är därför att förslaget inte avsevärt kommer att påverka befintliga värden.

Sammanvägd bedömning:

viss negativ påverkan

Den f.d. industribyggnaden i Glädjen 9 från sydöst. De vitmålade fasadfälten är sentida, liksom solavskärmarna, det bågformiga partiet över trapphuset samt entréutbyggnaden. ME SSM_10009993

2. Glädjen 9

NULÄGE

Fastighet: Glädjen 9

Adress: Mariedalsvägen 4/Franzéngatan 2

Byggår: 1946

Arkitekt: Karl G.H. Karlsson

Byggherre: L.S. Thörn Mekaniska verkstad

Ursprunglig funktion: Mekanisk verkstad

Nuvarande funktion: Kontor

Större ombyggnader: 1980–1983, inre ombyggnad, inredning av vind, höjning av tak, fasadförändringar. 1989, takfönster. 1996, fasta solskydd. 1998, nya fönster i gavelfasad. 2011 glasad utbyggnad entré

Klassificering: Gul

FÖRSLAG

Typ: Påbyggnad

Adress: Mariedalsvägen 4/Franzéngatan 2

Arkitekt: Söderberg Stockholm AB

Byggherre: Akademikerförbundet SSR

Funktion: Kontor med konferensdel

Historik

Byggnaden i Glädjen 9 uppfördes år 1946 som maskintillverkningsfabrik för L.S. Thörn Mekaniska verkstad AB, på mark som tidigare varit obebyggd men reserverats för villastadsbebyggelse sedan 1885. För ritningarna svarade den flitigt verksamme industriarkitekten Karl G.H. Karlsson. Huset gavs en gestalt som var typisk för sin tid och upphovsman, med tegelfasader och en sluten, massiv volym anpassad till den omgivande bebyggelsens skala. Taket valmades och lades med kopparplåt. På 1980-talet skedde en större ombyggnad för kontorsändamål som påverkade planlösningar i alla våningar och som även innebar förändringar av exteriörerna. Utvändigt skedde bl.a. en höjning av taket, mot norr tillkom ett rundat fönsterparti över taklisten, entrén flyttades och trapphuset markerades med ett uppskjutet rundat parti och delar av tegelfasaderna försågs med ljusa slammade partier. Därefter har fönstren försetts med fasta solavskärmare och vindfång har tillkommit vid huvudentrén.

Nulägesbeskrivning

Byggnaden ligger på kvarterets hörntomt mot öster,

Denna vinterbild från nordväst visar byggnadens stora takpåbyggnad, men också grannbebyggelsens högre hushöjder. ME SSM_10022117

och är väl synlig från landskapet i Mariedalsparken. Det rör sig om en rektangulär byggnadskropp i fyra våningars höjd med souterräng mot norr, samt en sekundär takvåning under välvt tak. De ursprungliga fasaderna är utförda i rött tegel, delvis sekundärt slammade och avfärgade i en ljus beige kulör. Mot söder finns en utanpåliggande balkong med smidesräcke. Taket är i kopparplåt, från 1980-talet. Fönstersättningen är regelbunden, de flesta ursprungliga träfönster är bevarade men har försetts med fasta solavskärmare. Huvudentrén vetter mot Mariedalsvägen och har en sidoställd glasad utbyggnad. In- och utlastning sker på fasaden mot väster. Portar och dörrar är utbytta.

Kulturhistoriskt värde

Byggnadens kulturhistoriska värden är i hög grad kopplade till den delvis bevarade arkitekturs kvaliteter, med gedigna tegelfasader, bevarade fönster och välgestaltade 1940-talsdetaljer som balkongens dekorativa smidesräcke. Det f.d. industrihuset anslu-

ter när det gäller ursprunglig funktion, volymer och tidstypisk gestaltning till anslutande verksamhetsbebyggelse i västra Stadshagen. Liksom när det gäller Gladan 3 är värdet även förknippat med placeringen vid stadsdelens gränzon mellan centrala Stadshagens glesa och grönskande stadsbyggnadskaraktär och den täta kvartersbebyggelsen i väster, vilket pedagogiskt åskådliggör stadsdelens historiska utveckling. Byggnadens bitvis ganska omfattande förändringar, inte minst höjningen, gör dock att de kulturhistoriska värdena blir mindre än vad de annars skulle ha varit. Kopplade till den delvis bevarade arkitekturs kvaliteter, med gedigna tegelfasader, bevarade fönster och välgestaltade 1940-talsdetaljer som balkongens dekorativa smidesräcke. Det f.d. industrihuset ansluter när det gäller ursprunglig funktion, volymer och tidstypisk gestaltning till anslutande verksamhetsbebyggelse i västra Stadshagen. Liksom när det gäller Gladan 3 är värdet även förknippat med placeringen vid stadsdelens gränzon mellan centrala Stadshagens glesa och grönskande stadsbyggnadskaraktär och den täta kvartersbebyggelsen i väster, vilket pedagogiskt åskådliggör

Förslag 2 innebär att nuvarande takpåbyggnad rivs och ersätts med två kontors- och konferensvåningar i glas. Illustration: Söderberg Stockholm AB.

stadsdelens historiska utveckling. Byggnadens bitvis ganska omfattande förändringar, inte minst höjningen, gör dock att de kulturhistoriska värdena blir mindre än vad de annars skulle ha varit.

Förslag

Förslaget innebär att 1980-talets påbyggnad rivs och den befintliga byggnadskroppen från 1940-talet påbyggs med två våningar för kontors- och konferensändamål. Tillbyggnaden ges fasader i ofärgat energiglas och taket blir grönskande, med växtlighet som är väl synlig från gatan.

Konsekvenser

Påbyggnaden riskerar att genom sin storlek och fasad i glas på ett negativt sätt påverka upplevelsen av ursprunglig arkitektur liksom den volymmässiga anpassningen till omkringliggande industribebyggelse. Konsekvenserna förminskas dock av att förslaget på ett positivt sätt lyfter fram och tar tillvara

den ursprungliga 1940-talsgestaltningen med tegelfasader och detaljer, bland annat genom att senare tillägg rensas bort. I bedömningen har vägts in att byggnadens nära omgivning delvis redan präglas av en förändrat skala, exempelvis genom den nya grannbyggnaden i Glädjen 13 men även genom den i sen tid påbyggda huset i fastigheten Fristaden 5. Sammanfattningsvis bedöms att de föreslagna förändringarna inte mer än i liten utsträckning kommer att påverka befintliga kulturhistoriska värden.

Bedömning: liten negativ påverkan.

Stadshagsklippans förkastningsbrant mot
norr. ME SSM_10010278

Mariedals västra fasad troligen omkring sekelskiftet 1900. Här syns delar av den lummiga trädgården med syrenhäckar och gångar. I huvudbyggnadens fasad t.h. syns ett av blindfönstren med sin målning som finns kvar ännu i dag.
Foto T. Ohlsson u.å., SSMF033702.

3. Mariedal 1

NULÄGE

Fastighet: Mariedal 1

Adress: Hornsbergs strand 14

Byggår: ca 1700-talets andra hälft till 1850

Arkitekt: Okänd

Byggherre: Johan Scharp, Peter Lindh m.fl.

Ursprunglig funktion: Tull, privatbostad samt stilgjuteri

Nuvarande funktion: Lokaler och trädgård

Klassificering: Blå

FÖRSLAG

Arkitekt: Hidemark & Stintzing Arkitekter

Byggherre: Stadsholmen

Funktion: Bostäder, lokaler och trädgård

Historik

För en fullständig historisk beskrivning av gårdens byggnader och utemiljöer se Stadsmuseets rapport Mariedal 1 – Kulturhistorisk karakterisering. Stadsmuseet rapporterar nr 61.

Gården fick sitt namn Mariedal i början av 1810-talet då den blev privatbostad. Innan dess hade den fram till 1805 fungerat som tullstuga för västra sjötullen, som kontrollerade fartygstrafiken från Ulvsundasjön, och kallades då Carlbergs tull.

Den nuvarande huvudbyggnaden är uppförd vid två olika tidpunkter. Större delen av bottenvåningen byggdes för tullens räkning någon gång mellan cirka 1750 och 1772. Byggnaden var vid den tiden en våning hög men byggdes på med ytterligare två våningar 1849 av grosshandlaren Johan Scharp. Huvudbyggnadens nuvarande karaktär präglas av utseendet från mitten av 1800-talet när byggnaden blev privatbostad. Under 1900-talet har den även fungerat som institutionsbyggnad för offentlig vård.

Annexet uppfördes troligtvis under 1810-talet då den väletablerade boktryckaren Peter Lindh stod som

Fotot från tidigt 1900-tal visar den äldre entrégrinden vid Hornsbergs strand i söder. I bakgrunden syns annexet och i trädgården höga lövträd. Läget för gårdsmiljöns entré med tillhörande grindposter och grindblad i järn har lång historisk hävd och är en värdefull del av miljön. SSMF003520

ägare. År 1814 placerade han ett stilgjuteri på gården, sannolikt i annexets övre våning. Någon gång mellan slutet av 1830-talet och 1867 byggdes huset om till bostäder. Byggnadens exteriör präglas idag främst av två formspråk. Dels av det tidiga, sannolikt ursprungliga, 1800-talets byggnadsvolym med putsade fasader, kraftig takfot och brutna tak. Dels av den förändring som genomfördes någon gång mellan 1868 och 1899 med en tillbyggd frontespis, dekorativ veranda och balkong.

Utemiljöns historia

När familjen Scharp lät bygga om huvudbyggnaden 1849, skapades och planerades sannolikt även trädgården för att motsvara de förväntningar som lades på ett sommarnöje. Trädgårdens karaktär gestaltas första gången på en karta 1863 och visar att det planare partiet, väster om huvudbyggnaden och norrut ner mot vattnet, var indelat, sannolikt till odlingskvarter. Inom kvarteret närmast vattnet fanns en rund berså. I det högre liggande södra partiet fanns ett mer parkliknande område med slingrande grusgångar och bersåer. De äldre ekonomibyggnaderna som var placerade på gårdens södra del hade

kompletterats och vid vattnet i öster stod ett badhus. Huvudbyggnaden var omgiven av rektangulära gårdsplaner med häckar, terrassmur och trappa från norr. Under den andra halvan av 1800-talet uppfördes ett lusthus på trädgårdens sydöstra del. Omkring 1930-1940-talet började trädgården successivt förändras på grund av dålig skötsel. Vid 1950-talet var den kraftigt eftersatt och de äldre anlagda gångarna med odlingskvarter och häckar hade reducerats. På tomten revs alla byggnader bortsett från huvudbyggnaden och annexet. Idag präglas tomten i huvudsak av förändringar som genomförts under Länkarnas tid, det vill säga från mitten av 1900-talet.

Nulägesbeskrivning

Den historiska gårdsmiljön Mariedal består idag av huvudbyggnad, annex och trädgård. Huvudbyggnaden har en välbevarad karaktär från mitten av 1800-talet då den byggdes om till privatbostad. De klassicistiska fasaderna präglas av senempirens formspråk och är uppbyggda som ett litet lantslott med frontespiser, putspilastrar och gjutjärnsbalkong

Fastigheten Mariedals tomtmark sedd mot söder. Bilden är tagen från en plats som tidigare var anlagda odlingskvarter mot den friare landskapsparken i sydost, som ännu bevarar äldre lövträd och anlagda utsiktsplatser. På tomten finns även ett antal terrassmurar från 1800-talet bevarade som bidrar till upplevelsen av den intressanta kulturmiljön. ME SSM_10001772

mot öst.

Annexet präglas idag, dels av den ursprungliga utformningen från tidigt 1800-tal med putsade fasader, kraftig takfot och brutna tak. Dels av den förändring som genomfördes någon gång mellan 1868 och 1899 med en tillbyggd frontespis, dekorativ veranda och balkong.

Mariedals trädgård avgränsas av ett grönmålat spjälstaket av trä och ett äldre järnstaket med grind mot Hornsbergs strand i söder. Parkeringen i sydöst med anslutande gångväg och gårdsplan mellan byggnaderna är asfalterade. Mot norr är gårdsplanen avgränsad av en äldre terrassmur och tresidig stentrappa sannolikt från 1860-talet. På tomten finns ytterligare några äldre karaktärsskapande terrassmurar i gråsten från 1800-talet, mot Hornsbergs strand samt direkt söder om Annexet. Vegetationen på den högre belägna, södra och sydöstra delen, har en karaktär av park med klippta gräsytor, naturmark, buskvegetation och höga lövträd, framförallt skogslönn. Den planare delen av tomten i nord och väst domineras av en stor anlagd gräsyta med

plats för minigolfbanor och rekreation. Denna plats fungerade i äldre tid som odlingsyta. En stor del av den nuvarande vegetationen är uppvuxen under 1900-talet men flera högvuxna lövträd är äldre och har präglat platsen under lång tid.

Kulturhistoriskt värde

För en fullständig värdering av fastigheten, se Stadsmuseets kulturhistoriska karakterisering Mariedal 1, Stadsmuseet rapporterar nr 61, 2014.

Fastigheten Mariedal 1 är framför allt intressant som förindustriell och högborgerlig sommarbostad från mitten av 1800-talet. Mariedals är med sin relativt stora tomt och sina bevarade byggnader, en av få äldre fastigheter i området som ännu kan ge en inblick i det en gång lantliga Kungsholmen med de malmgårdar och sommarnöjen som fanns här långt in på 1900-talet

Detta värde uttrycks i huvudsak genom huvudbyggnadens välbevarade och påkostade exteriörer i senempir. I Stockholm finns relativt få byggnader

*Den befintliga entrégrinden i smidesjärn från 1800-talet är en viktig del av utemiljöernas kulturhistoriska värde.
ME SSM_10010265*

bevarade från 1800-talets mitt och Mariedal är därför särskilt betydelsefull som en av dessa.

Annexets kulturhistoriska värde ligger i huvudsak i dess förmåga att spegla en viktig del av den svenska boktryckerihistorien och med en specifik betydelse för förlaget Norstedts tillkomst, som idag är Sveriges äldsta bokförlag. Byggnaden är värdefull som en del av det borgerliga sommarnöjet vilket bland annat uttrycks i den tillbyggda frontespisen med figursågad veranda och balkong.

De gröna utemiljöerna upprätthåller en viktig del av platsens historiska 1800-talskaraktär. Trädgården tillsammans med bebyggelsen är en viktig del av den historiska landskapsbilden och de gröna parkstråken vid Karlbergssjön och Kungsholms strand. Viktiga uttryck för det kulturhistoriska värdet är exempelvis den äldre entrégrinden i järn, naturstensmurar och den tresidiga stentrappan. Den asymmetriska södra delen av tomten med klippta gräsytor, naturmark och högvuxna lövträd är värdefull som ett uttryck för tidens romantiska parkideal.

Förslaget

Förslaget innebär att huvudbyggnadens nuvarande

användning ändras till bostäder. Annexet föreslås inrymma café och en ny komplementbyggnad i en våning uppförs direkt väster om annexet för denna verksamhet. Som ett led i att förbättra kopplingen och tillgängligheten till Hornsbergs strandpromenad föreslås ett nytt gångstråk mellan koloniområdet och Mariedal 1.

Tomtdelen närmast huvudbyggnadens entréer utformas som en privat gård för de boende. Den mer publika delen av tomten gestaltas i parkkaraktär, bland annat med nyplanterade syrenhäckar vid odlingskvarter och invid caféverksamheten. I norr bevaras befintlig öppen karaktär mot stranden med gräsytor. Tomtens publika och privata funktioner separeras genom en mjukt formad häck. Ett nytt trästaket planeras kring fastigheten med grindar från strandpromenaden och den nya stigen i väster.

Fastigheten med byggnader föreslås att förses med Q i detaljplan vilket betyder att användningen ska anpassa till byggnadens kulturhistoriska värden. d

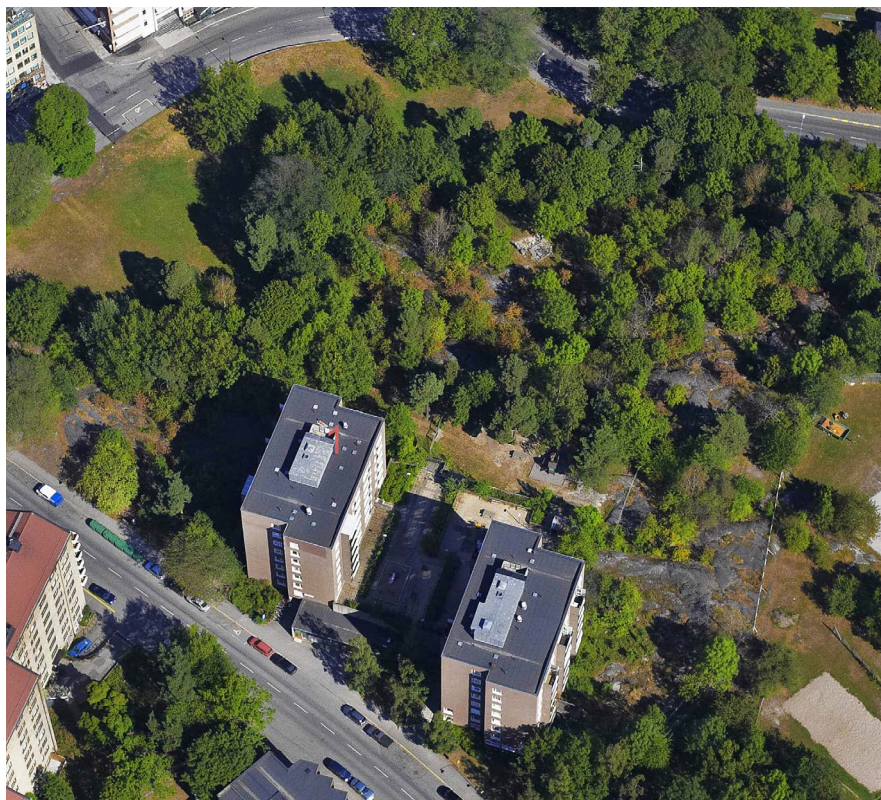
Breddning och profiljustering av Hornsbergs Strand är inte en del av det aktuella förslaget men påverkar förslagets utformning som i flera delar är en direkt följd av den förändrade vägbredden som vid Mariedal ökar med cirka 4-5 meter. Nya stödmurar mellan vägen och den södra fastighetsgränsen föreslås

Mariedals entré från Hornsbergs strand. Till vänster i bild står den äldre entréporten med gjutjärnsgrind bevarad. Det är av vikt att den kulturhistoriskt värdefulla grinden med grindstolpar bevaras, både vad gäller form och funktion vilket måste följas upp i det fortsatta arbetet. ME SSM_10001776

Breddningen av Hornsberg Strand kommer att påverka området närmast tomtgränsen i söder. ME SSM_10022102

På detta flygfoto är område 4 beläget i bildens mitt, strax norr om punkthusen i kv Stugan. Fotografiet illustrerar karaktären av orörd och starkt kuperad naturmark. Mariedalsparken upptill i bild föreslås utvecklas genom ganska omfattande utglesningar. Till höger ans Stadshagens IP, som under 1900-talets förra hälft breddade ut sig över större ytor än idag, med bland annat en skidhoppbacke ned mot Mariedalsvägen. Flygfoto från DpMap, Stockholms stadsbyggnadskontor.

4. KomBo

NULÄGE

Fastighet: Stadshagen 1:1

Adress: -

Byggår: -

Arkitekt: -

Funktion: Obebyggd naturmark

Klassificering: -

FÖRSLAG

Typ: Nyproduktion

Adress: Franzéns gatans förlängning

Arkitekter: Utopia Arkitekter

Landskapsarkitekt: Land Arkitekter

Byggherre: Järntorget Bostad

Historik

Platsen som föreslås för nybebyggelse bevarar Stadshagens tidigare oländiga och obebyggda karaktär av utmark i stadens närhet, i första hand använd för mulbete. Enligt den s.k. Lindhagenplanen från 1866 var området, liksom resten av det otillgängliga Stadshagsklippan, sparat som en naturpark i den täta stadsväven. I början av 1900-talet berördes området i viss mån av de utglesningar av befintlig växtlighet och terrängarbeten som skedde vid anläggandet av Stadshagens IP, bland annat när Idrottsplatsens skid- och hoppbacke tillkom på sluttningen ned mot Mariedalsvägen. Inom själva delområdet finns dock inga synbarliga spår av denna epok. Det var först när grannfastigheten Stugan 4 i söder bebyggdes med friliggande bostadshus på 1960-talet som de första ännu bevarade ingreppen i närområdet skedde. Den sydligaste delen av ytan blev nu en inhägnad lekgård för bostadsbebyggelsens förskola.

Nulägesbeskrivning

Ytan ligger på Stadshagsklippans västra del, ett stycke nordväst om Sankt Göransgatan och på

Vy västerut från naturmarken mot 1960-talsbebyggelsen i kvarteret Stugan där nybebyggelsen i KomBo planeras.
ME SSM_10022101

högre mark ovan Stadshagens IP. Området saknar bebyggelse och utgörs av naturmark på Stadshagsklippans högplatå, med sly, blandskog och berg i dagen. Terrängen är genomgående kuperad, tätbevuxen och saknar gångvägar, vilket gör ytan svårtillgänglig för personer i lågskor. Strax nordväst om området finns betongfundament som utgör rester av det som från ca 1930 var en skidhoppbacke i anslutning till Stadshagens IP. I söder angränsar delområdet till fastigheten Stugan 4. Här finns två punkthus från 1964 med bostäder och en förskola samt en mellanliggande underbyggd gård. Byggnaderna i Stugan 4 uppfördes av AB Stockholmshem efter ritningar av Hultman & Malmö arkitekter. En mindre del av förskolans staketomgärdade gård finns i delområdets södra del, med lekredskap, sittbänkar och grusad mark. Mot bostadsgården finns en formgiven betongmur med trappa.

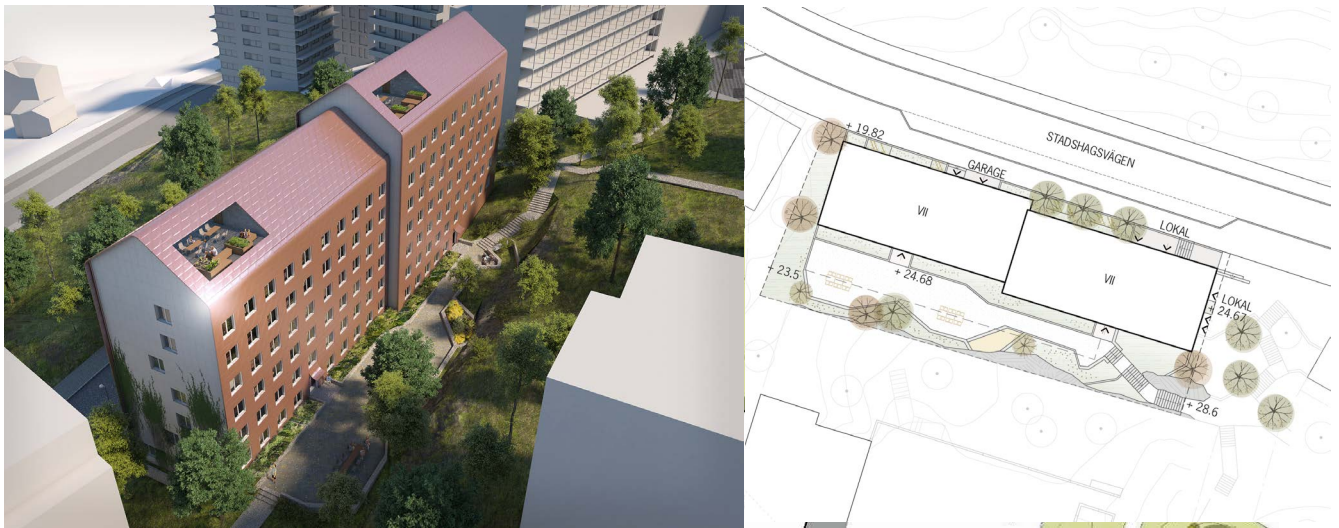
Kulturhistoriskt värde

De ännu ej exploaterade delarna av Stadshagsklippan utgör viktiga och karaktärsskapande inslag med stort historiskt djup i det befintliga landskapet. Den starkt kuperade naturmarken illustrerar områdets tidigare funktion som utmark med kreatursbete. Att skogsbevuxna och otillgängliga ytor på detta sätt kunnat bevaras i huvudstadens omedelbara närhet

berättar också om 1800- och 1900-talens tankar när det gäller stadsbyggnad, där bergiga områden blev utspärade och kunde användas för fritids- och rekreationssyften. Trots närheten till Stadshagens IP, och trots att ytan delvis har använts för ändamål knutna till idrottsutövande, saknas spår av detta. Ett kort stycke mot nordväst, där man avser att dra en ny väg, finns dock kulturhistoriskt värdefulla rester av IP:ns skidhoppbacke. Området har dessutom i viss mån värden förknippade med bebyggelsen från 1960-talet i Stugan 4, med hänvisning till läget direkt intill dessa bostadshus. På Stadsmuseets kulturhistoriska klassificeringskarta är Stugan 4 markerad med gul färg, med klassificeringsmotiveringen ”byggnaderna är medvetet placerade i den kuperade terrängen och utgör relativt välbevarade och stilrena exponenter för 1960-talets byggnadsskick”.

Förslag

Det föreslås att ytan bebyggs med ett bostadshus i 7-8 våningar som förläggs i öst-västlig riktning söder om en nydragen på Stadshagsklippan. Den planerade långsmala byggnadskroppen består av två sammankopplade och förskjutna volymer vilka uppåt avslutas av branta sadeltak med rundadnock och takfot. Fasaderna föreslås gestaltas i lackerad plåt, gavlar med skivmaterial och förbereddas för klät-

Förslaget, till vänster en vy från nordväst, till höger plan. Byggnadskroppen blir smäcker med ändå relativt dominerande i landskapet. Illustrationer: Utopia Arkitekter/Land Arkitektur.

terväxter. Mot gatan planeras förgårdsmark och på den södra sidan anläggs en smal gård med varierad grönska och delvis hårdgjorda ytor. Nivåskillnader gentemot omgivningen hanteras med bergskärningar och berghällar, på så sätt är förhoppningen att projektet skall ansluta till befintlig naturmark i närområdet. I byggnaden föreslås 25 lägenheter samt en lokal, parkering i garage och cykelkrum.

genomförbara, trots vissa negativa konsekvenser.

Bedömning: viss negativ påverkan.

Konsekvenser

Förslaget påverkar den historiskt framvuxna stads- och landskapsbilden på ett negativt sätt, genom sin ganska storskaliga bebyggelse på tidigare oexploaterad och högt belägen naturmark, direkt söder om en nyframdragen vägsträckning över Stadshagsberget. Förändringen blir väl synlig från den omkringliggande staden, något som förstärks av de planerade utglesnings- och anordningsarbetena i Mariedalsparken. Dessa konsekvenser förmildras dock av att det är en begränsad och i det stora hela sidoställd del av Stadshagsberget som berörs. Inte heller påverkar förslaget någon kulturhistoriskt sett värdefull bebyggelse, även om nybyggnationen indirekt kan riskera att påverka upplevelsen av friliggande 1960-talsbebyggelse i grannkvarteret Stugan 4. Med hänvisning till ovanstående resonemang är den sammanvägda bedömningen att förslaget går att

Denna vy från väster över kvarteret Tjället åskådliggör den gestaltningsmässiga samhörigheten mellan f.d. sjuksköterskeskola och bostadshuset för sjuksköterskor. Anläggningen dominerar landskapet i denna del av Stadshagen, inte minst på grund av den resliga högdelen med sin skulpturala volym. ME SSM_10010157

5. Tjället 8

NULÄGE

Fastighet: Tjället 8

Adress: Sankt Göransgatan 147–151

Byggår: 1966–1967

Arkitekter: Tecab konsulterande arkitekter AB genom Anders Tengbom samt Carl-Gustaf Carlstedt, Kurt Walles m.fl. Trädgårdsarkitekt: Gunnar Martinsson AB. Inredningsarkitekt: Sune Fromell och Jan Hallberg. Byggnadsentreprenör: Nils Nessen AB. Konstruktion: Hjalmar Granholm AB. VVS-installationer: AB Sicob/AB Beskow & Co/Industri AB Ventilator. Fasadtegel: Husby tegelbruk.

Byggherre: AB Stockholmshem/Stiftelsen Hotellhem

Ursprunglig funktion: Tjänstebostäder för sjuksköterskor

Nuvarande funktion: Ungdomsbostäder och vandrarhem

Större ombyggnader: 1973, provisorisk kontorisering del av våningsplan. 2006, ändring av 146 st dubletter till 279 st lägenheter, nytt entréparti. 2009, ändring av kontor i kv och bv till vandrarhem.

Klassificering: Grön

FÖRSLAG

Typ: Påbyggnad och nybyggnad

Adress: Sankt Göransgatan 147-151

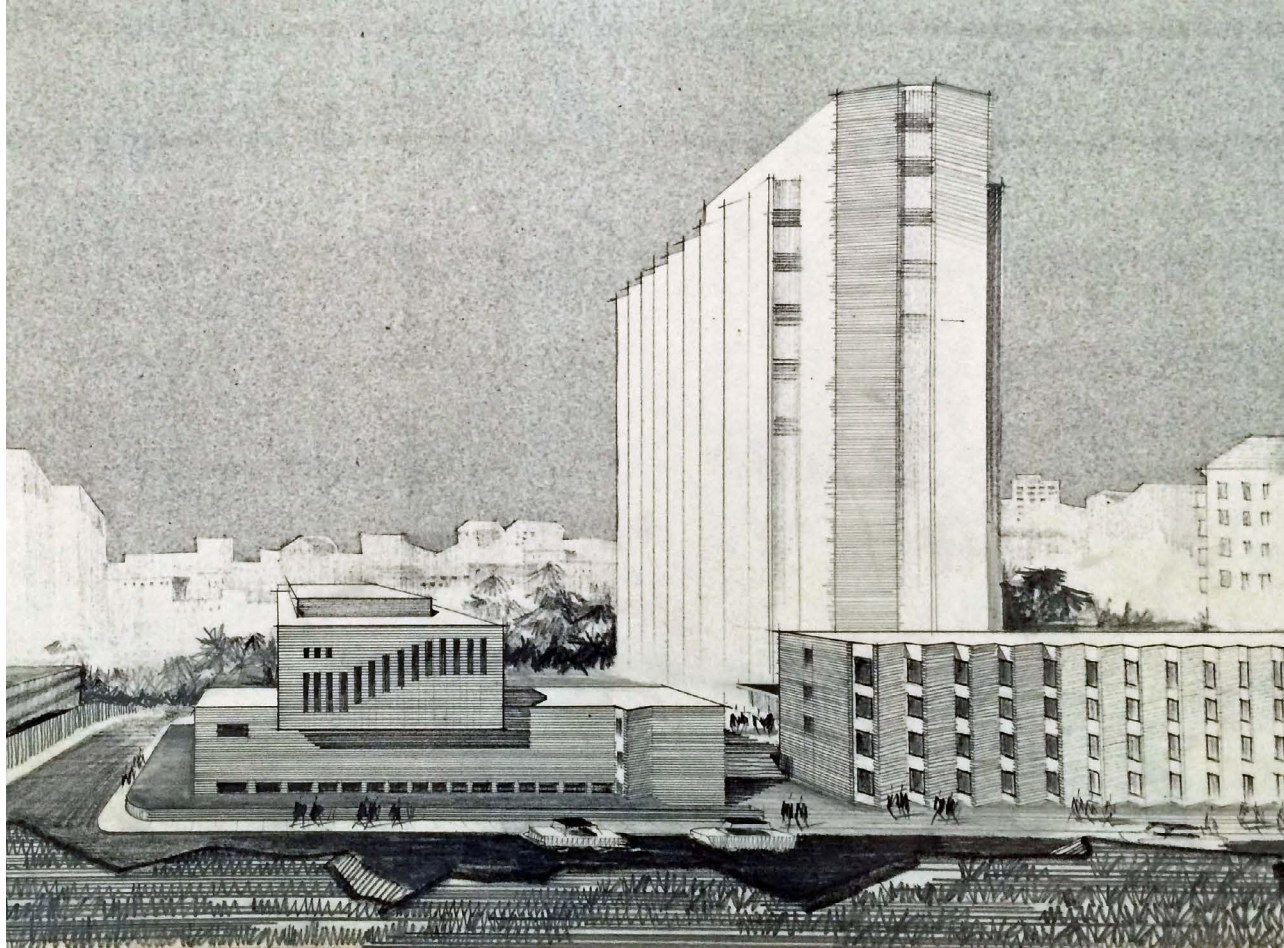
Arkitekter: Brunnberg & Forshed Arkitektkontor

Landskapsarkitekt: LAND arkitektur

Byggherre: Stockholmshem

Funktion: Studentbostäder och lokal

Stadsmuseets motivering till kulturhistorisk klassificering, 2016: Byggnaden har en mycket framträdande roll i Stadshagen. I samklang med övriga byggnader med tegelfasader och i synnerhet tillsammans med grannfastigheten Tjället 9 utgör fastigheten en karaktärsskapande del av stadsrummet i stadsdelen. Arkitekturen är genomtänkt och väl gestaltad med tydliga arkitektoniska kvaliteter. Fasaderna bevarar den ursprungliga utformningen utan förvanskande tillägg eller ändringar. Utformningen är tidstypisk och utgör ett exempel på arkitektur med särskild verkshöjd från tillkomsttiden. Den höga ambitionsnivån som präglar den yttre arkitekturen återfinns dock inte i interiören. Den ursprungliga funktionen som sjuksköterskebostäder är av samhällshistoriskt intresse och är kopplat till platsens

Skissen från 1965 visar Tengboms vision för kvarteret Tjället, med en stark kontrast mellan höga och låga delar och en uttrycksfull volymbehandling. Sjuksköterskeskolan till vänster, bostadshuset till höger. Ritning från ArkDes.

som en del av St. Görans sjukhusmiljö.

Historik

Under 1960-talet satsades kraftigt på sjukvården i Stockholm, med ett ökat personalbehov som följd. Därför beslutade Stockholms stads sjukvårdsstyrelse att i anslutning till S:t Görans sjukhus låta bygga ett bostadshus för personalbostäder i kv. Tjället 8 och en sjuksköterskeskola i grannfastigheten Tjället 9. Planeringen inleddes 1963 och för gestaltningen valdes Tecab, med Anders Tengbom, Kurt Waller m.fl. som huvudsakliga ansvariga. Byggherre för bostadshuset var AB Stockholmshem. Olika dispositionsalternativ utreddes och de slutliga ritningarna signerades i juni 1965, med byggstart nästkommande år efter det att befintliga nödbostäder från 1910-talet rivits. Inflyttning skedde sannolikt samtidigt som verksamheten i sjuksköterskeskolan inleddes, hösten 1967.

Ursprunglig grundgestaltning och exteriörer

Byggnaden fick sin grundform efter utökning av ursprungligt lokalprogram, med en högdal sammankopplad med en lågdal utmed Sankt Göransgatan. I vinkeln mellan byggnadskropparna anlades en grön gård, och den östra sidan reserverades för en gård mot sjuksköterskeskolan. Stommen utfördes i plats-

gjuten betong med icke bärande fasader av mörkrött sandat fasadtegel från Husby tegelbruk. Bröstningspartier och plåtavtäckningar utfördes i koppar och sockeldetaljer i granit. Fönstren tillverkades i trä, ytterdörrar i metall och glas och de plana taken täcktes med papp. Genom att snedställa de vertikala fönsterbanden blev fasaderna sågtandsformade vilket underströk byggnadens expressiva arkitektur och murtyornas geometriska former. Gestaltningen var typisk för Anders Tengbom och anläggningen har paralleller i andra av arkitektens byggnader, såsom t.ex. Ingenjörshuset på Malmskillnadsgatan i Stockholm och Rationaliseringstekniska Institutets kursgård på Lidingö, även om dessa byggnader saknar Tjällets dramatiska högdal. Bostadshuset samkomponerades med intilliggande sjuksköterskeskola när det gäller grundform, fasadmaterial och lågdalens byggnadshöjd. Förutom Tjället 8 och 9 ritade Tengbom under denna period även andra byggnader på S:t Görans dåvarande sjukhusområde i Stadshagen, såsom barnkliniken i Gångaren 13 och psykiatribyggnaden i Gångaren 12. Gemensamt för gruppen av byggnader är den strikta och geometriska gestaltningen med fasader i tegel och ofta även koppardetaljer. Tillsammans bildas en enhetlig sjukvårdsbebyggelse söder om Sankt Göransgatan.

Ursprungliga interiörer

Ursprungligen fanns i byggnaden 146 så kallade du-

Gårdsmiljön i vinkeln mellan byggnadskropparna gavs en närmast asketisk gestalt av Gunnar Martinsson, med få och medvetet valda inslag; gräsmatta, rätvinklig plattlagd gång, tuktade buskar nära fasad. I fonden den glasade länken mellan hög- och lågdel. ME SSM_10010092

bletter, d.v.s. enrumslägenheter som delade parvis på kokvrå och badrum, på ömse sidor om genomgående mittkorridorer. I källare fanns tvättstuga, förråd och kontor, i de nedre planen ett par större tvårummare för personalen, i takvåningen teknikutrymmen, dagrum, tv-rum, matsal och kök. Där hög- och lågdel möttes placerades entréhallar, trappa och vissa gemensamhetsutrymmen. Interiörerna var ganska enkelt hållna, med rödboksfanérade rumsdörrar, fast inredning från Marbodal och fönsterbänkar i eternit. Korridorerna fick glasade stäldörrar, linoleumgolv och undertak i plåtpanel. Trapphallarna blev något exklusivare med golv i ljus marmor och generösa fönster. Den lösa inredningen valdes med utgångspunkt i Statens Institut för byggforsknings rapport om studentrum från 1963.

Ursprungliga utemiljöer

Utemiljöerna gestaltades av Gunnar Martinsson AB, ett av 1960-talets tongivande landskapsarkitektkontor med verksamhet inte bara i Sverige utan även utomlands. På ett sätt som är typiskt för upphovsmannen och tiden fick tomten en sparsmakad men genomstuderad helhetsgestaltning. Ganska få och geometriskt betonade element samverkade till att skapa skilda rum, där strikt anordnade ytor ställdes mot den södra och västra utkantens mer naturlika terräng med berg i dagen och lövträd. Marken kring byggnadskropparna planschaktades och plante-

rades med gräs. Överblivna massor anordnades som en vall vilken följde terrängens naturliga kurvor gentmot de mer otuktade delarna. Avlånga våtpressade betongplattor lades både på gården mot Tjället 9 och på den rätvinkliga gången längs med huskropparnas södra och västra sidor. Anläggningens planteringsritningar och skötselanvisningar var detaljerade, och det kan i efterhand råda visst tvivel huruvida alla delar verkligen kom att utföras. Invid fasader och på gården planterades tuktade buskar, enligt planteringsritningarna oxbär och buxbom. Gårdens buskplanteringar klipptes som "måbärs-skulpturer", där olika höjder och strikta geometriska former samspelade till en starkt dekorativ helhet. Vallen på södra sidan planterades enligt ritningarna med japansk vildros, och gräsmattorna såddes med vårbloomor. Helheten kompletterades med enstaka nyplanterade lövträd, såsom vingnöt och kastanj.

Förändringar

Till det yttre är byggnaden välbevarad, även om ursprungliga träfönster genomgående är inplåtade och entrédörrar är utbytta. År 2013 anordnades en utrymningsväg med spång från högdels takvåning. Delar av bottenvåningen kontoriserades 1973, med åtföljande ändringar i planlösningen. År 1988 anordnades skyddsrum i högdels källare och 2006 skedde en större ombyggnad av bostadslägenheterna som innebar att varje rum fick separata

Den veckade gatufasaden från öster, med generösa fönster och karakteristiska partier i kopparpanel som komplement till fasadernas mustiga tegel. Smal förgårdsmark med enhetlig ursprunglig växtlighet. ME SSM_10010083

kök och badrum. Korridorerna gavs nya lägenhetsdörrar och ytskikt. År 2017 disponeras byggnaden av SHIS, Stiftelsen Hotellhem i Sverige, och används i huvudsak som ungdomsbostäder. När det gäller utemiljöerna bevaras grundgestaltningen, även om planteringarna delvis har förenklats eller borttagits. På gården har ett avdelande plank och stängsel tillkommit mot Tjället 9.

Nulägesbeskrivning

Exteriörer

Byggnaden har en L-formad grundplan, med en markerad höjdkontrast mellan högdelen och lågdelen. Den högre delen är indragen, med lågdelen vinkelrätt placerad vid gatan. Byggnadshöjden är 13 våningar samt en indragen takvåning, respektive 3 våningar med souterräng. Huvudentrén vetter mot väster och gården gentemot grannhuset i Tjället 9 och är placerad under ursprungligt skärmtak i en glasad länkdel där huskropparna möts. Byggnaden har även två entréer mot Sankt Göransgatan. Alla dörrar är utbytta. De flacka motfallstaken är lagda med papp eller asfalt, fasaderna är murade i rött tegel i munkförband med indragna fogar. Ett karaktäristiskt inslag är långsidornas veckade planform med vertikala fönsterband. Bröstningspartier är klädda i korrugerad kopparpanel, slät kopparplåt återfinns

i takens avtäckningar. På fasader mot söder finns indragna vädringsbalkonger med ursprungliga fronter i trapetskorrugerad plåt. Byggnadens ursprungliga träfönster är inplåtade, däremot bevaras ursprungliga metallbågar i länkdel, korridorändar och trapphus. I övrigt har exteriörerna en påfallande ursprunglig karaktär, utan någon högre grad av sekundära tillägg eller förändringar.

Interiörer

Invändigt är själva grundplanen bevarad, med smålägenheter utmed mittkorridorer och med gemensamhetsutrymmen i källare, korridorändar och takvåning. De veckade fasaderna med sina söder-, öster och västervända fönster ger de enskilda lägenheterna goda ljusförhållanden. Ytskikt liksom de enskilda lägenheternas planlösningar har i hög utsträckning förändrats, med undantag av enskilda inslag som entréhallarnas stengolv.

Utomhusmiljö

Anläggningens utomhusmiljöer har en väl bevarad grunddisposition, även om specifika planteringar och växtsorter i hög utsträckning har tagits bort eller förändrats. Marken nära byggnaden är plan och strikt gestaltad. Ytan i väster är gräsbevuxen, med en rätvinklig gång i rektangulära betongplattor nära fasaderna. Gården mot Tjället 9 är i sin helhet lagd med plattor, här kompletterat med enstaka plantera-

Denna gråmulna bild visar utemiljöernas inre del, med plan gräsmatta, schaktvall och naturmark. Förslaget innebär stora ingrepp i vall och naturterräng, att gården byggs för mot nordväst, och att kvarvarande delar bearbetas och delvis får ny form. ME SSM_10022118

de lövträd, buskar, blomlådor samt ett sentida plank och stängsel mot Tjället 9. Fasaderna kantas i stor utsträckning av tuktade buskplanteringar, sannolikt bevarade sedan 1960-talet. Mot söder och väster har fastigheten en annan karaktär, här är marken kuperad och har en naturlig karaktär. Övergången mellan gräsmatta och kuperad mark markeras av en långsmal gräsvall från 1960-talet.

Kulturhistoriskt värde

Tjället 8 utgör en karaktärsskapande signaturbyggnad i Stadshagen, i kraft av sitt centrala läge, höga höjd och skulpturala gestalt. Byggnaden illustrerar stadsdelens bebyggelseutveckling under efterkrigstiden och storsjukhuset S:t Görans kraftiga expansion under denna epok. Anläggningen är även viktig ur ett mer allmänt vård- och socialhistoriskt perspektiv eftersom det berättar om 1960-talets satsningar på sjukvården i Stockholm och Sverige, liksom den stora utbyggnaden av kategoriboende som svarade mot nya behov i rekordårens Sverige. Den renodlade ursprungliga funktionen ger liksom den direkta anslutningen till skola och storsjukhus uttryck för tidens bostads- och arbetsförhållanden när det gäller den kvinnodominerade yrkeskategorin sjuksköterskor.

Anläggningens väl gestaltade och välbevarade arkitektur bidrar i hög grad till de höga kulturhistoriska värdena. De centrala uttrycken för dessa värden är bland annat volymernas uppdrivna spel mellan hög- och lågdel samt öppet och slutet, liksom de närmast expressiva inslagen i veckade murpartier och de gedigna materialen med hög kvalitet – tegel och koppar. Värdena förstärks genom kopplingen till en av den tidens skickligaste och mest namnkunniga arkitekter, Anders Tengbom, och av likheterna med andra av dennes märkesbyggnader. Ett viktigt förstärkande kulturhistoriskt värde är anläggningens roll i det lokala historiska sammanhanget. Byggnaden utgör en del av en större grupp med sjukvårdsbebyggelse i uttrycksfull tegelarkitektur på den södra sidan av Sankt Göransgatan i kvarteren Tjället och Gångaren, ritad av Tengbom under 1950- och 1960-talen.

Fastighetens yttre miljöer har betydelse för de kulturhistoriska värdena. Formade av den internationellt kände trädgårdsarkitekten Gunnar Martinsson har de fortfarande år 2017 en bevarad grundgestaltning. De utgör ett pedagogiskt exempel på landskaps- och trädgårdsgestaltning av hög klass från 1960-talet. Särskilt bör den bevarade terrängmodelleringen och dispositionen av ytor framhållas, där plana och delvis hårdgjorda delar nära husen kontrasterar mot schaktvallen och den mer vildvuxna

Illustrationsplan av förslaget, två nya och stora byggnadskroppar, påbyggnad på lågdel, ändrad gård. Notera gårdsmiljöns nya inslag såsom stödmurar och sittgrupper i befintlig vall av schaktmassor.

naturmarken i söder och väster. Med sin grönskan, strama och avskalade form bidrar utemiljöerna till att framhäva själva byggnadens arkitektur. Även om förenklingar av växtligheten skett under årens lopp bevaras vissa ursprungliga karaktärsbärande delar som gräsytor, tuktade buskar och planterade träd liksom markbeläggningens avlånga betongplattor.

Förslag

Byggnadens befintliga lågdel påbyggs i sin fulla längd med bostäder i tre våningar. Påbyggnaden placeras tillbakadragen från gatan, och skiljs från underliggande del av en indragen "midja" med tekniska installationer. På fastighetens nordvästra del uppförs två helt nya, förskjutna, byggnadslameller i rät vinkel gentemot ursprunglig lågdel. Den nordliga volymen placeras indraget från gatan, och ansluter till lågdelens gavel. Här placeras en glasad huvudentré och en möjlig lokal. De nya byggnaderna uppförs i 8 våningar vardera inklusive souterängvåning, men nivåskillnaderna på tomten gör att den sydligaste delen blir högre. Anslutningen till befintlig byggnadskropp medför rivning av lågdelens västligaste parti, med dagrum och trapphus. De nya tillskotten skall enligt förslaget ges en arkitektonisk gestalt som underordnar sig ursprungliga delar, med

enkla former samt ett fåtal material och kulörer. Fasaderna blir släta, i plåt eller skivmaterial och taken blir flacka. De nya byggnadskropparna förses med loftgångar mot sydöst respektive mot nordväst. I på- och nybyggnaderna avses ca 160 studentlägenheter inrymmas, varav flertalet i de nya byggnadskropparna.

Förslagets nybebyggelse innebär att befintlig gårdsyta förminskas och att stora delar av fastighetens befintliga naturmark i väster och nordväst tas i anspråk. Gårdens ursprungliga gång i betongplattor bevaras, liksom delar av gräsmattan kring denna. Befintlig schaktvall från 1960-talet planteras med naturlig grönska och i vallen anläggs murar med sittmöjligheter samt en plangjord yta för utemöbler. Mot Sankt Göransgatan skärs en del av den befintliga slutningen ut för att ge plats åt en entréyta med några parkeringsplatser samt möjlighet för uteservering. Den smala förgårdsmarken mot gatan förändras genom nya och mer varierande planteringar

Konsekvenser

Påbyggnad

Påbyggnaden bedöms ha avsevärda negativa konsekvenser för flera av anläggningens kulturhistoriska kärnvärden. Den medvetna och för stads-

Fotomontage från förslaget som visar vyn från nordväst efter tillkomsten av nya huskroppar och påbyggnad av lågdel. En mindre del av det gröna landskapet letar sig ned till Sankt Göransgatan, men har fått sällskap av en insprängd yta invid husentré, med parkering och uteservering. Illustration: Brunnberg & Forshed Arkitektkontor/Land Arkitektur.

bildsintrycket avgörande kontrasten mellan hög- och lågdel minskar i betydande grad, vilket försvagar byggnadens roll som landmärke och signaturbyggnad. Den hittills välbevarade arkitekturs stringenta form påverkas på ett för upplevelsen negativt sätt, genom tillägg av en ny volym som dessutom har en annan verkshöjd än Tengboms ursprungsbyggnad. Förändringarna gör anläggningens historiska funktion som kategoriboende för sjuksköterskor i anslutning till sjukhus och sjuksköterskeskola mindre avläsbar. Detta gäller även dess roll i ett mer allmänt stadsbyggnadshistoriskt sammanhang där stadsdelens bebyggelseutveckling är starkt förknippad med det expansiva S:t Görans sjukhus. Påbyggnaden innebär dessutom en försvagning av samhörigheten inom den grupp av tegelbyggnader som vid samma tid ritades av Anders Tengbom i kv. Tjället och Gångaren för S:t Görans sjukhus, med åtföljande förminskning av byggnadernas möjlighet att förmedla kulturhistorisk kunskap.

Bedömning påbyggnad: avsevärd negativ påverkan. Strider mot förvanskningförbudet i Plan- och bygglagen.

Nya byggnader och utemiljöer

Nybyggnaderna med bostadslameller bedöms ha stora negativa konsekvenser. I första hand sker detta genom att nytillskotten skymmer anläggningens

befintliga högdel från flera synvinklar och medför rivning av en del av lågdelen. Nytillskotten gör dessutom intrång i fastighetens tidstypiska gårds- och naturmark, inte minst i den karaktärsskapande terrängmodelleringen från 1960-talet samt i det bevarade och för upplevelsen viktiga förhållandet mellan anlagda/obearbetade ytor. Till detta kommer föreslagna förändringar i de utemiljöer som sparas, med nya gestaltande inslag samt delvist borttagande av ursprungliga delar. Det delvisa borttagandet av slutningen nordväst om byggnaden mot Sankt Göransgatan, samt nyplanteringarna på förgårdsmarken bedöms vidare ha vissa negativa konsekvenser för helhetsmiljöns ursprungliga karaktär i detta läge.

Nybyggnadsförslagets sammantagna påverkan mildras dock i viss mån av flera faktorer. De tillkommande huskropparna placeras indraget från Sankt Göransgatan och är huvudsak sidoställda och fristående, vilket minskar den upplevelsemässiga effekten på befintlig bebyggelse och gör att 1960-tal-sanläggningen även fortsättningsvis blir avläsbar. De nya bostadshusens uppdelning i förskjutna volymer gör dessutom att byggnadskropparna blir mindre dominerande i miljön. Att delar av befintlig gårds- och naturmark sparas bidrar till att minska de negativa konsekvenserna, även om det skulle vara positivt om förslaget omarbetades så att mer av ursprungliga inslag, såsom schaktvall och växtlighet,

Förslagsritning av norra fasaden, mot Sankt Göransgatan. Bilden illustrerar effektivt påbyggnadsförslags negativa inverkan på befintlig arkitektur och spel lågdel-högd. Illustration: Brunnberg & Forshed Arkitektkontor

bevarades.

Bedömning nybyggnader och utemiljöer:
 Stor negativ påverkan.

Samverkan mellan gårdsmiljöns naturlig grönska och den strikta arkitekturen från 1960-talet är ett tidstypiskt grepp som dessutom förstärker möjligheten att avläsa byggnadens institutionshistoria. ME SSM_10010015

Utsnitt ur Akrels karta från 1805. Kartan är ett illustrativt exempel på områdets lantliga karaktär med kuperad terräng, betes- och åkermark, som var dominerande in till 1900-talet. På platsen närmast den föreslagna bebyggelsen i Rasbranten, ungefärligt markerad med röd ram, låg vid denna tid en sjötull som idag motsvaras av gården Marieberg.

Källa: Stockholmskällan

6. Rasbranten

NULÄGE

Fastighet: Stadshagen 1:1

Adress: -

Byggår: -

Arkitekt: -

Funktion: Obebyggd naturmark, bla. för naturbete och rekreation.

Klassificering: -

FÖRSLAG

Typ: Nyproduktion

Adress: Hornsbergs strand -, Franzéngatan -.

Arkitekter: Varg Arkitekter (Hus 5-7), Kjellander Sjöberg Arkitektkontor (Hus 1 och 4), Petra Gripp Arkitektur (Hus 2-3)

Landskapsarkitekt: URBIO

Byggherre: Einar Mattsson (Hus 5-7), Erik Wallin (Hus 1 och 4), Folkhem (Hus 2-3)

Funktion: Bostäder och lokaler.

Historik

Platsen som föreslås för ny bebyggelse ligger i kanten av Stadshagsklippans västra del, strax ovanför Marieberg. Platsen är obebyggd och representerar den karaktär som dominerade Stadshagen fram till 1900-talets början, då det bergiga och otillgängliga området i huvudsak användes för kreatursbete. I Stadshagens västra del låg Hornsbergs ägor med Lilla Hornsberg som tjänat som både vaktstuga och världshus sedan 1700-talet. Direkt norr om platsen som nu föreslås för ny bebyggelse ligger gården Marieberg, som sedan 1600-talet rymde den Västra sjötullen, även kallad Carlbergs tull. Gården fick sitt nuvarande namn i början av 1810-talet då den blev privatbostad.

Redan under 1650-talet hade Överståthållare Klas Fleming tillsammans med stadsingenjören Anders Torstensson utarbetat en stadsplan för Kungsholmen med ett tidsenligt, rätvinkligt gatunät efter renässansens stadsplaneideal. Det dröjde fram till slutet av 1800-talet innan idealet realiserades i större skala genom uppfinnandet av dynamiten och genomförandet av generalplanen, den så kallade Lindhagenplanen, från 1866. Här sparades Stadshagen ut som en naturpark, en idé som gick ut på att skapa rekreativa parkområden av stadens otillgängliga berg. Detta är en viktig anledning till att

*I bergsslätten mot Hornsbergs Strand planeras nybebyggelse i form av sju punkthus. Idag präglas den västra flackare delen av Stadshagsklippan av blandlövskog och inslag av bergets sprängkant mot gatan.
ME SSM_10010264*

Stadshagen än idag avsevärt skiljer sig i karaktär från den omgivande stenstadens kvartersstruktur.

År 1885 köptes västra delen av Stadshagen av ett tomtbolag med planer att bygga en villastad som dock aldrig genomfördes. Marken såldes till Stockholms stad 1898. Stadshagen kallades vid denna tid för Hornsbergs hage och var omkring sekelskiftet 1900 och en bit in på 1900-talet ett mycket populärt utflyktsmål och plats för politiska möten. Samtidigt bidrog områdets karaktär av allmänning och utmark att området på och runt Stadshagsklippan kom att husera många av stadens allra fattigaste under andra hälften av 1800- talet lät uppföra enkla skjul och kojor på och kring Stadshagsberget.

Under 1900-talets första decennier gjordes vissa ingrepp i Stadshagsklippans västra del, bland annat modellerades den nordvästra sluttningen för en hoppbacke till Stadshagens IP. I terrängen bevaras ännu idag fysiska spår från hoppbacken i form av betongfundament. Det var också nu som platsen för nuvarande Mariebergsparken fick sin öppna karaktär. Under loppet av 1900-talet har även utsprängningar för bergrum gjort, med synlig infart från

Hornsbergs strand i nära anslutning till föreslagen bebyggelse.

Nulägesbeskrivning

Stadshagsklippan är ett ca 5,5 hektar stort naturområde som utgörs av en förkastningsbrant. Berget som är ett av de större sammanhängande naturområdena på Kungsholmen karakteriseras av en förhållandevis otillgänglig naturmark utan påtaglig mänsklig påverkan. Vegetationen består i huvudsak av blandlövskog med inslag av barrträd. I området finns branter, fuktiga sänkor och hållmarker med berg i dagen. Berget mäter ca 50 meter över havet och erbjuder vida utsikter norrut över Karlbergsområdet. Den täta vegetationen med inslag av död ved gynnar en rik biologisk mångfald med både insekter och fåglar. På Stadshagsklippan har flera fynd av skyddsvärda arter rapporterats, bland annat Stenkäck som observerats häcka här. Terrängen är tidvis mycket brant och i kombination med den täta vegetationen och mycket begränsade gångstråk gör stora delar av berget otillgängligt. Ingångar till bergrum finns dels i bergets östra del till Igeldammsgaraget, dels i väster på motsatt sida om Mariedal.

Platsen för den planerade bebyggelsen i Rasbranten fotograferad i mars 2017. ME SSM_10022104

I områdets västra del närmast Mariedalsvägen är berget i högre grad påverkad karaktär genom bland annat Mariedalsparkens mjuka slänt och öppna gräsytor.

Kulturhistoriskt värde

Den oexploaterade och sammanhållna bergssidan är en viktig del av Stadshagens karaktär och ett starkt kulturhistoriskt frontmotiv mot norr. Stadsdelen ramar in av tydliga gränser i samtliga väderstreck i form av topografiska barriärer med skarpa kontraster i mötet med den omgivande kvartersstaden, och Karlbergssjöns vattenrum. Värde ligger i bergets möjlighet att illustrera den utmarkskaraktär som präglade stora delar av Kungsholmen generellt och Stadshagen i synnerhet, genom århundraden. Stadshagsklippan är samtidigt en exponent för en viktig del av Stockholms stadsbyggnadshistoria, genom regleringen av malmarna och hanteringen av de för Stockholm typiska bergsformationerna, inte sällan planerade som viktiga parkområden under 1800-talets andra hälft. Stadshagens kulturhistoriska karaktär får sitt tydligaste uttryck just i Stadshagsklippans norra sluttning med sin orörda

naturmarksprägel. Denna karaktär är något svagare i bergets västra del som i högre grad präglas av mänsklig påverkan och bearbetning. Från söder blir den en viktig historisk fond för Mariedals gård. Den orörda landskapsbilden med naturmark ökar förståelse för gårdsmiljön och Stadshagens historiska utformning och användning.

Förslag

I planområdets nordvästra del, i Stadshagsklippans sluttning mot norr vid Hornsbergsstrand, planeras en ensemble av sju fristående bostadshus i 8–10 våningar. Punkthusen är placerade i två nivåer, omlott i relation till varandra och omsluts från väster och öster av skogsklädda bergsbranter. Förslagets uttalade målsättning är bland annat att skapa en genomsläpplig kvartersstruktur och urban front mot vattenrummet och samtidigt förhålla sig till Stadshagens gröna, rekreativa karaktär.

Mellan huskropparna planeras mindre torgplatser som vetter mot entréer till bostäder och verksamheter. Dessa utrustas med sittbara murar, träbänkar, klätterskulpturer, cykelparkeringar liksom ytor för

Stadshagsklippans vegetationsklädda förkastningsbrant från norr är en viktig del av stadsdelens visuella och kulturhistoriska identitet. Rasbrantens föreslagna bebyggelse kommer att förläggas i bergets lägre del, synlig bakom småbåtshamnen i fotots högra del. ME SSM_10010324

spontana aktiviteter. Gestaltningen av utemiljöerna görs delvis med utgångspunkt i den nuvarande naturmarkskaraktären och planteras med exempelvis tall, ädellövträd, blommande ängsvegetation och hagmarksarter av bärande träd och buskar. Förstärkningar av karaktären sker bland annat genom att naket berg tas fram i dagen. Terrassmurar tar upp terrängens nivåskillnader, som delvis kläs med klättrväxter för att smälta in ytterligare. Genom kvarteret planeras en allmän gångförbindelse i form av en smal grusad stig och de två nivåerna förbinds sinsemellan av trappor och grusstigar.

De sju byggnaderna är individuellt utformade inom ramen för ett övergripande tema. Huskropparna ligger i souterräng i slutningen. Samtliga hus har artikulerade bottenvåningar, öppna mot de inre verksamheterna genom större glaspartier. Material, kulörer och detaljutformning av fasader varierar mellan betong, trä och plåt. Hus 5-7 samt 1 och 4 har fasader i betong kompletterade av partier i trä respektive plåt exempelvis mot balkonger, nischer, undertak och i fönster. Hus 2-3 har sockelvåningar i betong med ovanpåliggande byggnadskroppar i trä. Utöver materialverkan är utformningen av muröpp-

ningar och balkonger bärande delar av den arkitektoniska gestaltningen.

Konsekvenser

Historisk landskaps- och stadsbild

Den föreslagna exploateringen innebär ett ingrepp i ett förhållandevis orört landskapsavsnitt genom att den sammanhållna bergssidan delvis bryts upp av de föreslagna byggnadsvolymer. Exploateringen berör dock bergets västligaste del som i högre grad har en "påverkad" karaktär, bearbetad genom sprängningar för bland annat bergrum och en före detta hoppbacke till Stadshagens IP. Exploateringsytan är förhållandevis begränsad och bedömningen är att Stadshagsklippans sammanhängande naturmarkskaraktär kommer att bestå även om förslaget förverkligas. Mot den bakgrunden bedöms påverkan, varken lokalt eller i ett större stadsbildsmässigt perspektiv, vara av sådana dimensioner att den på ett betydande sätt skulle minska platsens kulturhistoriska värden.

Förslagets volymhantering med luftiga, fristående byggnadsvolymer med mellanliggande grönska

Stadsbild efter förslagets genomförande. Rasbrantens bebyggelse markerad med röd ram. Illustration från Stadsbyggnadsprogram för Stadshagen från samrådet 2016.

ansluter i någon mån till Stadshagens historiska karaktär, som står i bjärt kontrast till den omgivande stenstadens kvartersstruktur. Mot den bakgrunden kan punkthus betraktas som ett lämpligt val av byggnadstyp för den aktuella platsen.

Här har förslagets påverkan på kulturhistoriska värden bedömts. Platsen är dock ett stycke naturmark varför konsekvenser för platsens naturvärden och deras känslighet för förändring är frågor som bör utredas vidare av sakkunnig på området för en välgrundad helhetsbedömning.

Konsekvenser för Mariedal

Konsekvenser för Mariedal
Byggnadsvolymer ligger i nära anslutning till den känsliga kulturmiljön Mariedal varför några ord behöver sägas om påverkan på denna. Mariedals nuvarande buffertutrymme till omgivande 1900-talsbebyggelse kommer att minska om förslaget genomförs. Punkthusen kommer delvis att upplevas som fondmotiv till Mariedal från söder och Karlbergssjöns vattenrum. Mellan föreslagen bebyggelse och Mariedal sträcker sig dock vägsträckningen Hornsbergs

strand som upprätthåller ett visst respektavstånd. Bedömningen är att förslaget inte avsevärt kommer påverka egenskaper och beståndsdelar av kulturmiljön som är bärande för det kulturhistoriska värdet, beskrivet närmare i rapporten, Mariedal 1, Kulturhistorisk karakterisering (Stadsmuseet rapporterar nr 61). Mariedal skulle även vid ett genomförande av förslaget bevara sin möjlighet att förmedla värdefull kulturhistorisk kunskap. Planteringar i form av en grönskande skärm utmed Mariedals tomtgräns mot Hornsbergs strand skulle minska den föreslagna bebyggelsens dominans ytterligare och mildra konsekvenserna

Bedömning: stor negativ påverkan

Platsen för den föreslagna bebyggelsen i Storgårdskvarteret ligger på en av de äldsta delarna av IP:n anlagd under 1900-talets första år. På flygbilden av Stadshagen från 1958 är den aktuella platsen ungefärligt markerad med röd ram. Den plansprängda planen bevarar sin grundform från denna tid. Ytan närmast Sankt Göransgatan präglas då liksom nu av naturmark med berg i dagen. Söder om gatan syns nödbostäderna som snart skulle komma att rivas. Ortofoto från Lantmäteriet.

7. Storgårdskvarteret

NULÄGE

Fastighet: Stadshagen 1:5

Adress: -

Byggår: Idrottsplats sedan 1910-tal

Arkitekt: -

Funktion: Obebyggd naturmark och idrottsplats

Klassificering: -

FÖRSLAG

Typ: Nyproduktion

Adress: Sankt Göransgatan -, Franzéngatan och Kellgrensgatan -

Arkitekter: Joliark (7A), Vera Arkitekter (7B), Rippellino arkitekter (7C)

Landskapsarkitekt: Land Arkitektur

Byggherre: Besqab (7A), Stockholmshem (7B), Borätt (7C)

Funktion: Bostäder, lokaler och förskola.

Historik

Platsen som föreslås för ny bebyggelse, Storgårdskvarteret, ligger i huvudsak på mark som historiskt hört till Stadshagens idrottsplats. Redan vid anläggningstiden i slutet av 1910-talet var ytan, som idag motsvaras av en grusad fotbollsplan, plansprängd ur berget för idrottsplatsens ändamål. Planen var tidigare gräsbevuxen och nuvarande grusbeläggning är sentida. Omkring 2006 uppfördes en läktare i anslutning till planens östra del. För en mer detaljerad historisk beskrivning av Stadshagsklippan och Stadshagens IP, se förslag 6 Rasbranten samt 9A-C Centralkvarteret.

Nulägesbeskrivning

Förslaget Storgårdskvarteret berör i huvudsak den allra västligaste delen av idrottsplatsen. Här ligger en grusad fotbollsplan som framstår som ett tydligt avgränsat rum, kantat av staket, växtlighet och delvis bortsprängt berg i dagen. Planens grundform framstår idag som förhållandevis oförändrad sedan anläggningstiden. Söder om grusplanen, bakom en skärm av grönska finns en fridrottsyta samt en sprintbana som i sin tur avskämmas från Sankt Göransgatan av träd och buskar. Mot väster och

Det ungefärliga läget för föreslagen bebyggelse i Storgårdskvarteret är markerat med röd ram. ME SSM_10010155

norr ansluter det plansprängda området till Stadshagsklippans naturmark med blandlövskog och berg i dagen.

Kulturhistoriskt värde

Platsen för det föreslagna Storgårdskvarteret ingår som en del av Stadshagens IP och värderas i huvudsak som en del av denna kulturmiljö. Idrottsplatsens kulturhistoriska värde bärs i huvudsak av anläggningens obrutna 100-åriga historiska kontinuitet. Det är en av stadens äldsta utomhusidrottsanläggningar som fortfarande är i bruk vilket ger platsen stora idrottshistoriska värden för Stockholm. Ur en samhällshistorisk synvinkel bör man understryka den intima kopplingen mellan bostadsbebyggelsen från 1930-talet på Stadshagsklippan och idrottsplatsen. Tillsammans uttrycker de folkhemstidens samhällsideal, med hälsosamt boende och möjligheter till fysisk fostran i direkt och nära anslutning till varandra. Det aktuella avsnittet som berörs av Storgårdskvarteret kan betraktas som en mer perifer plats av idrottsanläggningen, strax utanför den ursprungliga huvudplanen. Platsen innehåller inte någon bebyggelse av betydande kulturhistoriska värden.

Platsens förmåga att förmedla kunskap om Stockholms idrottshistoria bedöms som lägre än den östra delen av IP:n som i högre grad bevarar fysiska egenskaper och beståndsdelar från anläggningens äldre historia.

Förslaget

I planområdets nordvästra del, på ett område som till övervägande del hör till Stadshagens IP, planeras ett nytt halvslutet bostadskvarter invid Sankt Göransgatan. Storgårdskvarteret utgörs av tre sammanbyggda men individuellt gestaltade byggnader i 7-8 våningar grupperade kring en gemensam gård. Kvarteret får förgårdsmark mot de omgivande gatorna och omsluts av nya gatusträckningar, Stadshagsvägen i norr och Kjellgrensgatans förlängning i öster. Kvarteret är slutet mot gatorna men öppnar upp sig i väster mot parkstråket i väster. Mot norr ansluter Storgårdskvarteret till de föreslagna punkthusen i kvarteret Rasbranten och i väst möter befintlig 1960-talsbebyggelse i kvarteret Stugan.

Det föreslagna kvarteret rymmer förutom bostäder även två förskolor med sammanlagt åtta avdelningar samt lokaler som placeras i strategiska lägen mot Kjellgrensgatan, mot det centrala torget och mot en

Förslaget Storgårdskvarteret berör i huvudsak den allra västligaste delen av idrottsplatsen. Här ligger en grusad fotbollsplan som framstår som ett tydligt avgränsat rum, kantat av staket, växtlighet och delvis bortsprängt berg i dagen. Planen grundform framstår idag som förhållandevis oförändrade sedan anläggningstiden i början av 1900-talet.
ME SSM_10010101

mindre platsbildning längs Stadshagsvägen

Kvarterets taksilhuett är varierad med volymer som följer den kuperade terrängen genom en bruten och avtrappad takfot. Fasadmaterialen är genomgående olika typer av tegel men med inslag av både plåt och trä. Byggnad 7 c är exempelvis gestaltad med fasader och tak i silverfärgad plåt med sockelvåning i tegel. Mot lokalerna är bottenvåningen uppdragen med större glasade fönsterpartier.

Även den inre gården delas mellan byggherrarna och ska användas som gemensam bostadsgård samt av kvarterets två förskolor. Det centrala motiv är en naturlig bergknalle som bevaras och iordningställs som lekmiljö till en av förskolornas barn samt för de boende. Mindre delar av gården underbyggs med betongbjälklag, bland annat för planteringar och dagvattenhantering. Vegetation skapas i naturliga och skapade skrevor i berget och den nordvästra delen av gården får stora perennplanteringar. Häckar används delvis för att hantera gränser mellan boende och förskolans småbarnsdela. Förgårdsmarken gestaltas med markmaterial som relaterar till respektive byggnad och klätterväxter mot fasad.

Konsekvenser

Sammanfattning

Det föreslagna storgårdskvarteret tar i anspråk en yta som historiskt hört till Stadshagens IP liksom i viss mån Stadshagsklippans naturmark. Den aktuella platsen är sedan tidigare påverkad och genom plansprängning av berget och innehåller få uttryck för idrottsplatsen kulturhistoriska värden. Konsekvenserna för idrottshistoriska liksom stadsbild- och landskapshistoriska värden bedöms mot den bakgrunden som begränsade. Störst konsekvens får Storgårdskvarterets genom införandet av en för stadsdelen avvikande kvartersstruktur som bryter mot Stadshagens kulturhistoriska karaktär. Förslagets uppbrutna takfot och kvarterstypens relativa begränsning sett till området som helhet gör att förslaget ändå anses som möjligt ur kulturhistorisk synvinkel, trots vissa negativa konsekvenser.

Konsekvenser för Stadshagens IP

Den föreslagna exploateringen berör delvis Stadshagsklippans värdefulla naturmark men är till övervägande del belägen på redan plansprängd och bearbetade mark hörande till Stadshagens IP. Det

Illustrationsplan av Storgårdskvarteret. En inre gården delas mellan byggherrarna och ska användas som gemensam bostadsgård samt av kvarterets två förskolor. Det centrala motiv är en naturlig bergknalle som bevaras och iordningställs som lekmiljö till en av förskolornas barn samt för de boende.

kulturhistoriska värdet för denna västligaste del av IP:n är i huvudsak immateriellt och bärs av platsens idrottsrelaterade funktion. Fysiska uttryck för IP:ns kulturhistoriska värde bedöms som begränsade i det berörda området. Den föreslagna bebyggelsen bedöms inte få betydande negativa konsekvenser för IP:ns kulturhistoriska värde.

Konsekvenser för historisk stads- och landskapsbild

Förslagets utformning med ett storgårdskvarter bryter mot Stadshagens historiskt särpräglade stadsbild och för istället tankarna till stenstadens kvartersstruktur. Ett av Stadshagens kulturhistoriskt mest karaktärsskapande drag är just den storskaliga, luftiga planstrukturen med friliggande byggnader omgivna av grönska, och den brytning mot omgivande stenstadskvarter som detta innebär. I Stockholms innerstad står Stadshagen för en mindre vanligt förekommande stadsväv, given av platsens utmanande terrängförhållanden och långa institutionshistoria. Detta ger stadsbilden, oberoende av estetiska aspekter, stora kulturhistoriska värden eftersom miljön på ett så tydligt sätt är kopplad till platsens historiska sammanhang. Förslagets förhållandevis massiva och skärmartade volymer innebär att denna karaktär minskar, något som påverkar stadsdelens

kulturhistoriska värde negativt.

Valet av byggnadstyp framstår även som apart i relation till de närmaste grannarna i kvarteret Stugan och Tjället, som är friliggande byggnader omgivna av grönska. Som jämförelse kan nämnas den föreslagna bebyggelsen i kvarteret Rasbranten, direkt norr om Storgårdskvarteret, som i högre grad byggt vidare på den befintliga öppna och glesa strukturen. Ett isolerat bostadskvarter i denna typ av terräng och bebyggelsemässiga sammanhang ger ofrånkomligt ett något märkligt intryck. Förhållandet hade varit annorlunda om placeringen legat närmare stadsdelens västligaste del som präglas av en tätare kvartersstruktur.

Storgårdskvarterets brutna takfot med avtrappade volymer som följer terrängen mildrar det massiva intrycket något, vilket är positivt. Sett till stadsdelen som helhet utgör kvartersbebyggelsen ett förhållandevis begränsat inslag. Stadshagens befintliga bebyggelsekaraktär skulle även om förslaget genomförs vara det dominerande uttrycket. Det kulturhistoriska värdet påverkas men bedöms inte strida mot förvanskingsförbud eller krav på varsamhet.

Bedömning: viss negativ påverkan

Foto över anläggningen i Gångaren 13 sedd från taket av Glaven 8. Den storskaliga byggnaden markerar sin dominans vid Sankt Göransgatan genom sin volym snarare än höjd. Högdelen är dock ett synligt motiv och en pendang till högdelen i grannkvarteret Tjället och psykiatribyggnaden i Gångaren 12. Ny hög bebyggelse i kvarteren mot Lindhagen-terrassen har bidragit till en generellt högre skala i området men har inte förtagit anläggningens status som signaturbyggnad. Bebyggelsen i direkt anslutning till Sankt Göransgatan är i stort sett oförändrad sedan 1980-talet.
ME SSM_10010151

8. Gångaren 13

NULÄGE

Fastighet: Gångaren 13

Adress: Sankt Göransgatan 143

Byggår: 1966-1969

Arkitekt: Anders Tengbom och Carl-Gustaf Carlstedt. Inredningsarkitekter: Sven Kai-Larsen och Tore Dalenius. Konstruktion: ingenjörsfirman Jacobson & Widmark. VVS-installationer: Hugo Theorells ingenjörbyrå. El- och hiss-installationer: Hans Hedlund & Co.

Byggherre: Stockholms sjukvårdsstyrelse

Ursprunglig funktion: Barnkliniker

Nuvarande funktion: Huvudkontor för Electrolux
Större ombyggnader: 1997 års ombyggnad till kontorshus.

Klassificering: Grön

FÖRSLAG

Typ: Om- och tillbyggnad

Arkitekt: Archus Arkitektur

Landskapsarkitekt: Urbio

Byggherre: Fastighetsaktiebolaget gångaren 13

Funktion: Bostäder, förskola, kontor och lokaler och förskola

Stadsmuseets motivering till kulturhistorisk klassificering, 2016: Byggnaden bevarar sitt grundläggande mycket välkomponerade formspråk med ett effektivt växelspel mellan volymer i olika höjder. Byggnaden är uppförd som sjukhus med korridorsystem vilket avspeglar sig i formen och gör den tydligt avläsbar i sitt sammanhang inom sjukhusområdet. Olika terrasseringar bildar tillsammans kring den långa högdelen en dynamisk och spännande byggnad som följer den branta topografin och planar ut mot Sankt Görans gatan. Stor omsorg har lagts vid den stora byggnadsvolymens anpassning till ute-

S:T GÖRANS BARNKLINIKER

En Informationsbroschyr från uppförandetiden inleds med en teckning av den för tiden toppmoderna anläggningen. Bilden berättar samtidigt om byggnadens välbevarade exteriörer, som inte förändrats nämnvärt sedan denna tid. Illustration från småtrycket "S:t Görans barnkliniker", Stockholms sjukvårdsstyrelse.

miljöerna och de rumsliga kvaliteterna. Byggnaden har en fasad av det typiska tunna låga tegel som Ivar Tengbom ofta använde efter en vistelse i Rom.

Det före detta barnsjukhuset är en del av ett större sammanhang med sjukhusbyggnader uppförda i olika typer av rött tegel. Gångaren 13 är en av dessa signaturbyggnader i området med höga platsskapande och stadsbildsmässiga kvaliteter. Byggnaden inordnar sig i en lång tradition av att ge samhällsviktiga byggnader en framstående arkitektonisk utformning.

Historik

Byggnaden uppfördes mellan åren 1966 och 1969 som barnkliniker för S:t Görans sjukhus och ritades av arkitekterna Anders Tengbom, Kurt Waller och Carl-Gustaf Carlstedt för Tecab Konsulterande Arkitekter AB. Gestaltningen av utemiljöer gjordes av landskapsarkitekten Gunnar Martinsson.

Genom en överenskommelse 1961 mellan staten och Stockholms stad beslutades att S:t Görans sjukhus skulle överta den läkarutbildning som dithills varit förlagd vid Kronprinsessan Lovisas barnsjukhus. S:t Görans skulle omdanas till undervisnings-sjukhus och barnklinikerna med 229 vårdplatser planerades som en del i denna utveckling. När det

invigdes omnämndes det dagspressen som "Europas modernaste barnsjukhus" och lockade till sig täta studiebesök av såväl nationella som internationella representanter. Det moderna avspeglade sig både fysiskt i den modernistiska arkitekturen men även genom verksamheten och sjukhusets barnanpassade pedagogik och vårdmetoder som var banbrytande för sin tid.

Ursprungliga exteriörer

Byggnaden uppfördes i pelardäckskonstruktion av plattsgjuten betong. Fasaderna kläddes med ett rött tegel av smalare dimensioner än normaltegel, 40 mm höga. Denna typ av byggsten i kombination med partier i kopparplåt är ett av Anders Tengboms signum som han bland annat tillämpade i Svenska ambassaden i Moskva och kursgårdarna Wijk och Skogshem på Lidingö. Valet av tegel är gjort med inspiration från Italien och den tunnare typ av tegelstenar som användes i antikens Rom. Anders Tengbom berättar själv om sitt val av byggsten till Svenska ambassaden i Moskva, av samma typ som den i Barnklinikerna, och hur det ursprungligen var en inspiration från fadern, Ivar Tengbom. "Det tunna låga teglet med tjocka fogar gjorde intryck. I Rom samarbetade jag för första gången med min far. Bonnierhuset är murat på samma sätt men bestälarna ville hellre ha gult tegel".

Det smala teglet är utmärkande för Gångaren 13 och en viktig del av det kulturhistoriska värde. Denna typ av byggsten var även typisk för Anders Tengbom och delvis även fadern Ivar Tengbom, som inspirerats av det smala teglet som användes i antikens Rom under sina resor till Italien. Bilden visar Anders Tengboms kursgård Skogshem & Wijk på Lidingö från samma tid och med ett 4 cm högt fasadtegel av samma typ som det i Gångaren 13. Även det arkitektoniska formspråket har stora likheter med de f.d. Barnklinikerna. Foto från tidskriften Tegel 1969 nr 2.

Utöver barnklinikerna har Anders Tengbom med medarbetare även ritat den före detta Sjuksköterskolan i grannfastigheten Tjället 8 och 9, som idag inrymmer bland annat Kungsholmens grundskola. Ytterligare byggnader på sjukhusområdet är Anders Tengbom genom Tecab arkitektkontor är psykiatribyggnaden, hus nr 18 och 19 i Gångaren 12. Dessa byggnader har delvis ett likartat formspråk med fasader i rött tegel och ingår i sammanhang av sjukvårdsanknuten bebyggelse från 1950- och 1960-talen som sträcker sig i väst-östlig riktning utmed Sankt Göransgatan.

Verksamheten

Verksamheten i den nya barnklinikbyggnaden var uppdelad på tre kliniker, en barnmedicinsk, en barnkirurgisk och en barn- och ungdomspsykiatrisk. Den ursprungliga verksamheten återspeglas också i arkitekturen, ett lägre block med behandlingsavdelningar, öppenvård med mera samt en högre byggnad för de medicinska och kirurgiska vårdavdelningarna. Väster om barnklinikbyggnaden uppfördes ett parkeringshus i souterräng av platsgjuten betong.

Utformningen av anläggningen gjordes utifrån ett utpräglat barnperspektiv. På barnklinikerna anställdes särskilda lekterapeuter för att underlätta sjukhusvistelsens för barnen, vilka även bidrog med sin

expertis i den arkitektoniska utformningen. Invändigt anordnades flera lek- och hobbyrum. För utomhuslek anlades flera lek- och ljusgårdar på lågdelens tak i direkt anslutning till vårdavdelningarna. På dessa fanns olika typer av lekredskap, sandlådor och planteringar.

Konsten

En anseelig del av de totala byggnadskostnaderna lades på konstnärlig utsmyckning, varav flera på ett uttalat sätt riktade sig till den unga målgruppen. Utöver den stora mängden interiöra konstverk försågs även flera utemiljöer med konstnärlig gestaltning, exempelvis en bronsskulptur av Ansgar Almquist liksom lekskulpturer i glasfiberplast av Carl Johan Gelotte. Ett av de exteriört mest framträdande konstverken var den skulpturala utsmyckningen av tre ventilationsskorstenar, "tre vindar", av konstnären Alf ten Siethoff, placerad utanför den ursprungliga huvudentrén. Denna finns idag bevarad intill byggnadens sydöstra fasad. En fullständig förteckning av den ursprungliga konsten redovisas som bilaga i slutet av dokumentet.

Förändringar och ombyggnader

Barnklinikverksamheten lades ner 1988 varefter huset byggdes om till kontorsbyggnad för Electrolux som flyttade in 1997. Ombyggnaden innebar mindre

Gångaren 13 var ursprungligen försedd med en mycket stor mängd offentlig konst. En påminnelse om detta är konstverket "tre vindar", av konstnären Alf ten Siethoff, placerad utanför den ursprungliga huvudentrén vid nuvarande Barnstigen. ME SSM_10010121

förändringar av exteriörerna, bland annat genom ett nytt glasat entréparti mot Sankt Göransgatan liksom överglasning av några av de öppna gårdarna.

Utemiljöernas historia

Utemiljöerna kring barnkliniken utformades av Gunnar Martinssons landskapsarkitektkontor, vid den tiden ett av landets modernaste och mest framstående. Ytorna kring byggnaden planterades med öppna gräspartier och enstaka träd, i huvudsak lönn. Planteringar anordnades utmed fasader, på uteplatser och på byggnadens många gårdar och takterasser. Planteringsytorna utformades mestadels i olika geometriska "tetriskformationer" vilka delvis finns bevarade, exempelvis utmed fasaderna i sydväst. Ett system av asfalterade körvägar lades ut runt byggnaden med anslutning från Kjellgrensgatan i nordväst och Sankt Göransgatan i sydost. Gångvägar, uteplatser och terrasser lades mestadels med släta betongplattor men hårdgjorda ytor av storgatsten förekom också. Den naturliga slutningen vid byggnadens sydvästra hörn var tomtens största sammanhängande grönyta. Här utgick Martinsson från platsens naturliga förutsättningar men modellerade landskapet genom planterade terrasser, utmed vilka en trappa anlades. Ytor utmed fasader och uteplatser planterades i huvudsak med lågväxande buskar som måbär och rödvide. I anslutning till

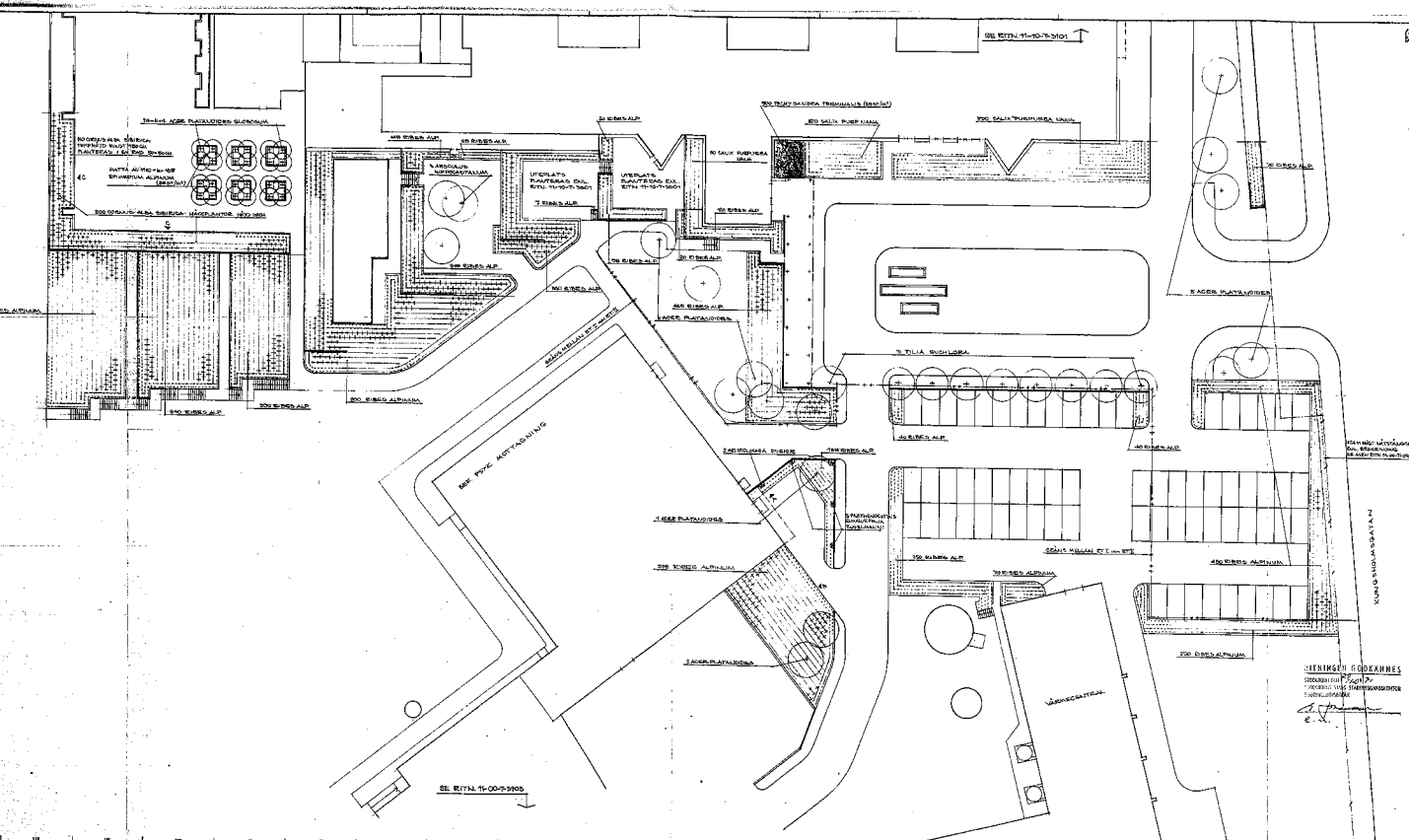
entrén, som från början var placerad på den sydöstra fasaden, anordnades rosor och perennplanteringar samt enstaka träd av hagtorn.

Funktionen som barnkliniker återspeglade sig även i utformningen av utemiljöer där lekplatser med bland annat lekbord, klätterställningar, sandlådor och rutschkanor anlades vid den södra och norra fasaden samt en av takterrasserna.

Under senare delen av 1900-talet, i huvudsak i samband med flytten av barnkliniken ombyggnaden till kontorhus för Electrolux på 1990-talet försvann en stor del av de ursprungliga planteringarna. Större ytor hårdgjordes och flera ursprungliga träd och växtplanteringar försvann.

Nulägesbeskrivning

Byggnaden är en av detaljplaneområdets största. Planformen är kvadratisk med ett utsparat hörn i nordväst i korsningen Sankt Göransgatan och Kjellgrensgatan. Volymen består av lågdelar i 2-3 våningar i souterräng mot väst, samt en central högdel. I söder är volymen uppbruten av en takterrass och en öppen gård. Ursprungligen var antalet ljusgårdar och takterasser betydligt fler men mer-

Utsnitt av ursprunglig markplanteringsplan daterad 1967 utmed byggnadens sydöstra fasad. Gestaltningen av byggnadens utemiljöer präglades av höga ambitioner och en av tidens mest namnkunniga landskapsarkitekter, Gunnar Martinsson, anlätades för arbetet. Ritning från Byggnadsnämndens arkiv, SBK.

parten försvann eller glasades över i samband med ombyggnaden till kontor på 1990-talet. Växelspelet mellan en central högdal och omgivande lågdalar karakteriserar den nuvarande byggnaden.

Fasaderna är klädda med rött tegel som får sin karaktär av de smala dimensionerna om 40 mm höjd. Byggnadens formspråk har en horisontell betoning som i huvudsak uttrycks av fönsterband med partier i korrugerad av kopparplåt. Detta bryts av högdelen där vertikaliteten betonas i gavlarna av fönstersättning och av en genomgående "slits" i betongglas på nordostfasaden. Ursprungliga brandtrappor artikuleras i fasaden genom vinkelställda glasade utsprång i sydostfasaden. Taken är täckta med papp och bevarar koppargarneringar på takkrönen. Trots de delvis ombyggda exteriörerna från 1990-talet, i huvudsak entréfasaden i nordost som öppnats upp genom större glasningar i marknivå, bevarar byggnaden i hög grad sin grundläggande arkitektur och fasadmaterial sedan uppförandetiden.

Utemiljöerna bevarar endast delar av den ursprungliga gestaltningen från 1960-talet. Sammanfattningsvis har hårdgjorda ytor av betongplattor ökat på bekostnad av de gröna ytorna. Terrassen ovanpå parkeringshuset i sydväst bevarar delar från 1960-talets utformning, exempelvis planteringarnas omgärdning av vinkelement i betong med "kvas-

tad" yta.

Kulturhistorisk värdering

Gångaren 13 är en av Stadshagens signaturbyggnader genom sin stora volym och centrala placering vid huvudleden Sankt Göransgatan, i korsningen Kellgrensgatan med anslutande T-baneuppgångar. Byggnaden har höga kulturhistoriska värden genom sin förmåga att förmedla kunskap om S:t Görans sjukhus expansion och stadsdelens bebyggelseutveckling under efterkrigstiden. Ur ett vårdhistoriskt perspektiv är den viktig som en av Europas modernaste barnkliniker vid sitt uppförande. Mer lokalt är byggnaden viktig som en del av flera specialiserade barnvårdande institutioner i Stadshagen från olika tider, tillsammans med Lilla hemmet och Spädbarnshemmet i Glaven 6 respektive 12 samt Sveriges första barnkrubba i Brynjan 4, från tidigt 1900-tal. Tillsammans med dessa erbjuder Gångaren 13 en pedagogisk möjlighet att ge kunskap om stadens vård och omsorg av barn under olika delar av 1900-talet, på ett sätt som saknar motsvarighet i Stockholm.

Det kulturhistoriska värdet uttrycks i hög grad av byggnadens välbevarade arkitektur med material av hög kvalitet. Idag präglas byggnaden av sin

Entréfasaden till byggnaden i Gångaren 13. ME SSM_10010175

ursprungliga utformning som i huvudsak uttrycks genom vertikalt betonade murar i såreget smalt tegel samt fönsterband med partier i kopparplåt. Specifikt är det 4 cm höga teglet med djupa, breda fogar typiskt för Tengbom och har därför ett arkitekturhistoriskt värde. En viktig del av den ursprungliga arkitektoniska gestaltningen är växelspelet mellan låg- och högdal, typisk för efterkrigstidens institutionsbyggande och ett uttryck för den tidigare sjukvårdsfunktionen. Byggnadens medvetna anpassning till omgivningen och den sluttande terrängen kan delvis återspegla 1960-talets höga ambitionsnivå för utemiljöernas gestaltning med kreativa utemiljöer för barnen, som dock försvunnit i hög grad under 1900-talets senare del. Värdefull är av den anledningen den konstnärliga gestaltningen av tre ventilationsskorstenar, "Tre vindar", av Alf ten Siethoff.

Utöver detta är byggnaden värdefull i en mer lokal kontext, som en del i ett kluster av sjukvårdsanknuten bebyggelse söder om Sankt Göransgatan ritade av Anders Tengbom och medarbetare från 1950- och 1960-talet. Utöver Gångaren 13 ingår i denna samling även grannfastigheterna Tjället 8 och 9, den före detta sjuksköterskeskolan samt psykiatribyggnaden i Gångaren 12. Dessa har i sin tur legat till grund för utformningen av S:t Görans sjukhus huvudbyggnad uppförd i mitten av 1980-talet, som fritt anspelar på samma arkitektoniska tema.

Samhörigheten kommer bland annat till uttryck i den välbevarade och expressiva tegelarkitekturen, kompositionen av höga och låga respektive raka och snedställda geometriska volymer samt detaljer i kopparplåt.

Förslaget

Förslaget innebär en omfattande om- och tillbyggnad av den ursprungliga byggnaden där flera nya huskroppar tillkommer. Dessa liksom en stor del av befintliga fasader får en ny gestaltning. Befintliga lågdalar byggs på med höga lamellformade volymer till totalt 7-8 våningar i fasadlivet mot omgivande gator i öst, väst och norr samt i söder mot Lindhagensterrassen med tre anslutande punkthus i ca 12 våningar. Mellan högdalarna bibehålls en lägre taknivå där gårdsmiljöer anläggs av allmän och privat karaktär med bland annat planteringar och aktivitetsytor. Parkering anordnas under terrassen med infart från Kellgrensgatan.

Förslagets mål som det uttrycks i samrådshandlingen, är bland annat att bevara enkla och rena byggnadsvolymer, tydliggöra verksamheter, sockelvåningar och entréer för att öka orienterbarheten. Byggnaden ska gestaltas med en förhöjd bottenvåning med stora transparenta, glasytor mot

Gångaren 13 är inte enbart värdefull i sig själv, utan som en viktig komponent i en sammanhållen miljö av sjukvårdsbebyggelse från efterkrigstiden söder om Sankt Göransgatan utformad i rött tegel. Utvändiga förändringar av byggnaden skulle bryta samhörigheten och den historiska avläsbarheten och därmed minska det kulturhistoriska värdet även för grannfastigheterna i Gångaren 12 samt Tjället 8 och 9. Detta gör att förslagets konsekvenser blir än mer omfattande.
ME SSM_10010114

verksamheter som exempelvis caféer, restauranger, handel och service. En förskola förläggs i punkthuset som vetter mot Lindhagensterassen där en tillhörande förskolegård med lekplats och planteringar anläggs i den befintliga slänten utmed den sydöstra långfasaden.

Den slutgiltiga gestaltningen av fasaderna är inte fastslagen i detalj i dagsläget. Fasaderna kommer generellt sätt kläs med tegel mot de omkringliggande gatorna respektive putsas mot gårdarna. Genom att använda olika material är projektets egenuttalade mål att det skall vara tydligt avläsbart vilka delar som är ursprungliga respektive tillbyggda.

Konsekvenser

Sammanfattning

Förslaget påverkan på den befintliga bebyggelsen är avsevärd. Förslaget innehåller positiva inslag, främst beträffande utvecklingen av befintliga utemiljöer, något som delvis skulle stärka det kulturhistoriska värdet. Den sammanvägda bedömningen är dock att föreslagna ändringar inte är varsamma samt att de strider mot förvanskingsförbudet i Plan- och bygglagen. Om förslaget genomförs är bedömningen att den nuvarande bebyggelsens kulturhistoriska värden och karaktär kommer att

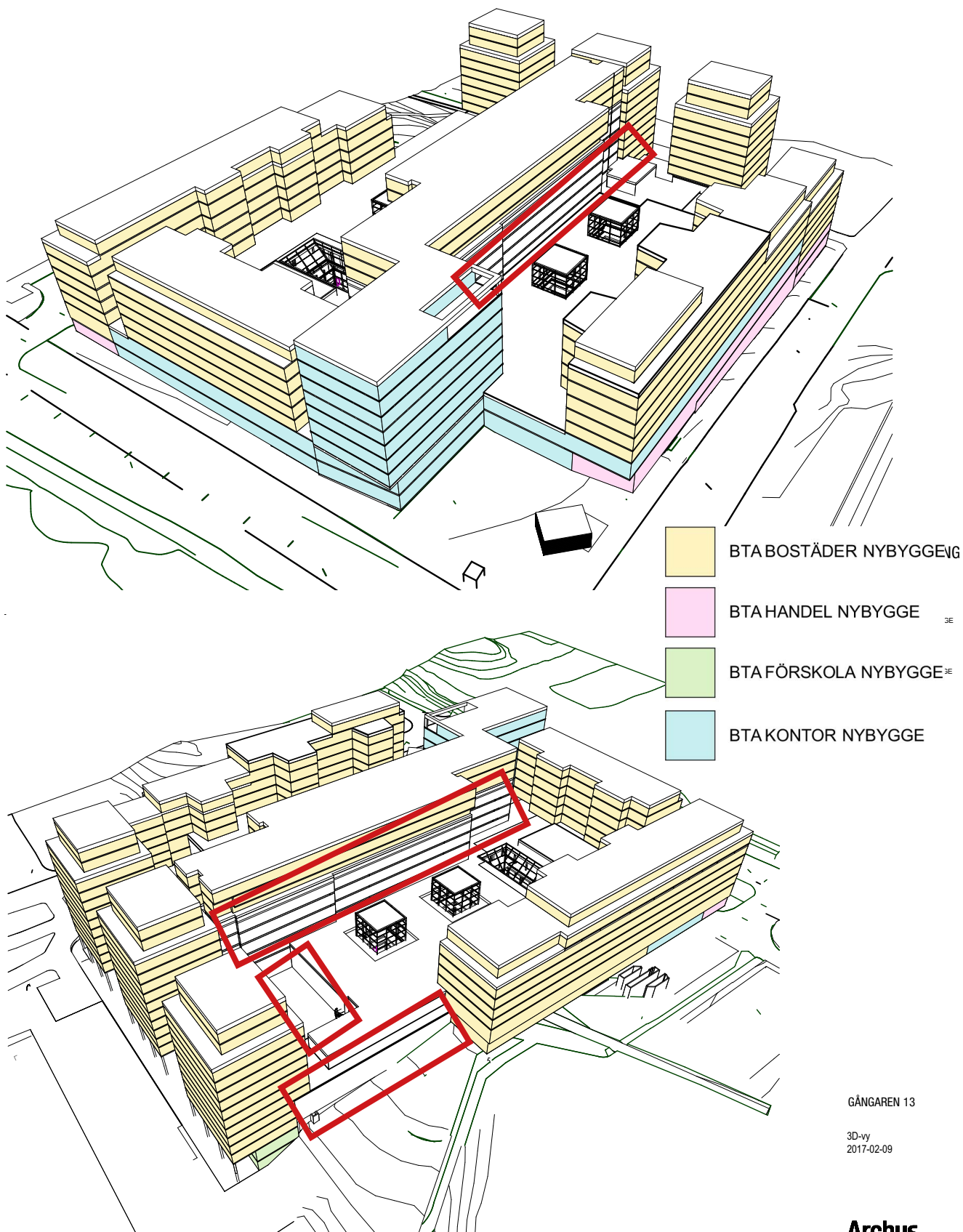
påverkas negativt i sådan grad att det bör likställas med rivning.

Byggnaden i fastigheten Gångaren 13 är en av Stadshagens mest framträdande signaturbyggnader, dels genom sin centrala placering i stadsdelen, dels genom sin storlek och medvetna arkitektoniska gestaltning. Vid sidan av dessa estetiska egenskaper och värden har byggnaden höga kulturhistoriska värden genom sin förmåga att förmedla kunskap om S:t Görans sjukhus expansion och stadsdelens bebyggelseutveckling under efterkrigstiden. Det nuvarande förslaget innebär en total omgestaltning av den nuvarande byggnadens värdefulla karaktär och innebär samtidigt att samhörigheten med de Tengbomritade grannfastigheterna Tjället 8 och 9 samt Gångaren 12 bryts. Om förslaget genomförs kommer det att innebära mycket stora negativa konsekvenser för byggnadens kulturhistoriska värdena och för Stadshagen som helhet.

Bedömning: avsevärd negativ påverkan.
Strider mot förvanskingsförbudet enligt PBL.

På- och tillbyggnad med nya volymer

De befintliga lågdelarna, som utgör en betydande del av byggnadens samlade volym, kommer enligt förslaget få en helt annan utformning genom att den

GÅNGAREN 13

3D-vy
2017-02-09

Archus

3D-vy med BTA-ytor. Illustrationerna ger en uppfattning av storleksförhållandet nybyggnad och ursprunglig byggnad. Ofärgade/vita ytor, bortsett från takytor, markerar ursprunglig byggnad medan färgade ytor markerar nybygge. Fält med röd ram är dithedigerade av undertecknad rapportförfattare för att tydliggöra andelen ursprungliga exteriörer som bevaras och exponeras i förslaget. Det handlar i huvudsak om ett mindre fasadparti mot Barnstigen (nedre bild) samt nederdelar av den centrala högdelen som blir synlig ur vissa vinklar samt från de inre gårdarna. Illustration: Archus Arkitekter 2017

Gångaren 13 med den gröna sluttningen utmed Barnstigen.

Vid ombyggnaden till kontor på 1990-talet gjordes förändringar av bottenvåningen mot Sankt Göransgatan genom att större och genomgående glasade partier öppnades upp i anslutning till entrén. Denna förändring har delvis minskat den norra fasadens ursprungliga karaktär men kan trots det betraktas som förhållandevis varsam då glasningarna förhöll sig till den ursprungliga vertikala betoningen genom att de linjerade med befintliga fönsters överdelar och ursprunglig tegelmur. Det nya förslaget innebär en genomgående högre sockelvåning av skyltfönsterkaraktär som avviker från ovanliggande byggnadskroppar där fönstrens form och storlek framstår som varierande med delvis oregelbunden fönstersättning. Den övergripande gestaltningsprincipen som uttrycks i utställningshandlingen är "att bebyggelsen ska omfattas av olika gestaltningsprinciper och ges ett dynamiskt gestaltningsprogram". Detta förhållningssätt bryter mot den ursprungliga sammanhållna och regelbundna arkitektoniska karaktären som är ett värdefullt uttryck generellt för efterkrigstidens arkitektur, specifikt för Stadshagens bebyggelsekaraktär och i synnerhet för Anders Tengboms byggnader knutna till S:t Görans sjukhus.

Nya markplanteringar och utemiljöer

De före detta Barnklinikerna uppfördes med en mycket hög ambitionsnivå och omsorg om utemiljö-

erna som utformades av landskapsarkitekt Gunnar Martinsson. Nuvarande markplaneringar i Gångaren 13, runt byggnaden samt på gårdar och terrasser, har under årens lopp decimerats kraftigt. Stora delar av de ursprungliga planteringarna har ersatts av hårdgjorda ytor eller enkla gräsytor och flera gårdar och terrasser har byggts in eller försvunnit.

Förslaget innebär en förhöjd ambitionsnivå i gestaltningen av utemiljöerna. Det innebär ingen återgång till Gunnar Martinssons ursprungliga förslag men kan ändå sägas bidra positivt till de kulturhistoriska värdena. Förslagets intensiva utnyttjande av inre gårdar och terrasser med platser för aktivitet och barnlek samt en ökad mängd grönska, ansluter i högre grad till byggnadens ursprungliga karaktär och funktionen som barnklinik. Förslagets konsekvens beträffande utemiljöerna är att de kulturhistoriska värdena stärks och utvecklas. Det framgår inte tydligt huruvida det ursprungliga konstverket, tillika friskluftsintaget, av Alf ten Siethoff kommer att bevaras. Det är en av få kvarvarande delar av anläggningens ursprungliga utemiljö och yttre konstnärliga gestaltning. Huruvida det bevaras eller inte påverkar konsekvenserna och behöver utredas vidare.

Förslagsskissen för Gångaren 13 (ovan) visar om- och tillbyggnader med nya volymer mot gatorna. Exteriörernas detaljgestaltning ska inte ses som ett slutgiltigt förslag men kan i jämförelse med dagens utseende ur samma vinkel (nedan), ge en uppfattning om förslaget omfattning. ME SSM_10022106

Idag präglas byggnaden av sin ursprungliga utformning som i huvudsak uttrycks genom vertikalt betonade murar i såreget smalt tegel samt fönsterband med partier i kopparplåt. Specifikt är det 4 cm höga teglet typiskt för far och son Tengbom och har därför ett viktigt arkitekturhistoriskt värde. ME SSM_10022107

Beskuren flygbild från 1939 över Stadshagen. Notera den längsgående vallen utmed IP:ns sydgräns vilken antyder hur det äldre starkt kuperade landskapet hanterades, med storskaliga terrasseringar och utfyllnadsarbeten. Stora fotbollsplanen följer ett klassiskt mönster, inskriven i en oval för friidrott med löparbanor. På höger hand skymtar 1931 års paviljong och den grönskande entrédelen med anor sedan 1910-talet. Uppe till höger 1930-talets dominerande lamellhus, i nederdel bevaras ännu gruppen av nödbostäder. SSM

9 A-C. Centralkvarteret

NULÄGE ANLÄGGNING HELHET

Fastighet: Stadshagen 1:5,

Adress: Stadshagens Idrottsväg 1

Byggår anläggning: ca 1906-1912, första utbyggnadsfas. 1930-1932, utbyggnad och invigning.

Byggår byggnader: 1932, hus 1, ca 1913, hus 4, 1949-2014, hus 2, 5, 6, 8, 9, 10, 13, 14, 15.

Arkitekt: ca 1906-1912, okänd. 1930-1932, Paul Hedqvist/Stockholms Stads Idrottsstyrelse. 1949-2014: varierande arkitekter.

Byggherre: ca 1906-1912, okänd. 1930-1932, Stockholms stads Idrottsstyrelse

Ursprunglig funktion: Idrottsplats

Nuvarande funktion: Idrottsplats

Större ombyggnader: 1954-1955, ursprunglig tillfartsväg tas bort och ersätts med befintlig infart. 1976-1980, delvis ombyggnad samt vissa rivningar och nybyggnader, i första hand i östra delen. 1983, fotbollsplaner förses med eluppvärmning, största planen läggs med konstgräs. 2005-2006, ombyggnad och upprustning med omläggning av planer, grusning av lilla planen i väster samt ny läktare och nya avbytbåsar m.m.

Klassificering: Hus 1 och 4, grön. Hus 2, 5, 6 och 9, gul. Hus 8, 13, 14, 15, streckad.

NULÄGE HUS 1

Byggår: 1932

Arkitekt: Paul Hedqvist

Byggherre: Stockholms stads Idrottsstyrelse

Ursprunglig funktion: Paviljong med bl.a. klubbbrum, omklädningsrum, tjänstebostad.

Nuvarande funktion: Kontor, förråd, omklädningsrum, café.

Större ombyggnader: 1951, inredning av domarrum i den östra delen.

Klassificering: Grön. Saknar klassificeringsmotivering.

NULÄGE HUS 4

Byggår: ca 1913

Arkitekt: Okänd

Byggherre: Okänd

Ursprunglig funktion: Paviljong och omklädningsbyggnad.

Större ombyggnader: 1935, vatten och avlopp installeras. 1943, tillbyggd med bastu. 1949, tillbyggd med pannrum. 1976, dessa delar rivs. 1978, plankinhägnad materialgård mot sydöst.

Klassificering: Grön. Saknar klassificeringsmotivering.

Den nationalromantiska paviljongen hus 4, bild från maj 1913. Byggnaden hade ursprungligen tegeltak och en dörr på norra fasaden. Den östra delen av IP:n anlades på 1910 talet i den tidens parkstil, med gräsytor, slingrande grusgångar och planterade lövträd. Okänd fotograf, SSM D 6784

FÖRSLAG

Typ: Nyproduktion

Adress: Kellgrensgatans förlängning, Sankt Göransgatan, Stadshagens Idrottsväg 1

Arkitekter: Brunnberg & Forshed Arkitektkontor (9A), Tengbom (9B), VIDA Arkitektkontor med Cederwall arkitekter (9C)

Landskapsarkitekt: LAND Arkitektur (9A), Sven A Hewrmelin (9B), Cederwall arkitekter (9C)

Byggherre: Stockholmshem (9A), Sisab (9B), Stockholms stad, Fastighetskontoret (9C)

Funktion: Bostäder med lokaler, förskola, tennishall, garage (9A), F-6 skola (9B), Idrottsplats med två fotbollsplaner, parkeringsgarage, lokaler (9C)

Historik

Första utbyggnadsfasen

Området där IP:n ligger var i äldre tid en starkt kuperad av stadens utmark, och fungerade i första hand för bete. I den s.k. Lindhagenplanen från 1866 ingick att stadens obebyggda bergshöjder skulle sparas och anordnas som parkanläggningar och planteringar för rekreation. Planen kom delvis att förverkligas och i enlighet med den började man att med start 1889 att bearbeta delar av Stadshagsklippans sydvästra sluttning med utfyllnadsmassor i svackor och sankmarker samt en omfattande trädgallring. I början av 1900-talet skedde större utbyggnadsarbeten i stadens regi, som åren 1906-1912 innefattade anläggandet av s.k. lekplaner – för både vuxenidrott och barnlek – på platsen för nuvarande Stadshagens IP. År 1911 betecknas anläggningen som idrottsplats, med en större grusplan i öst-västlig riktning samt med en nyanlagd tillfartsväg från dåvarande Kungsholmsgatan i sydöst. Två år senare fanns nuvarande hus 4 på plats, med funktion som omklädningsbyggnad. Under årtiondet skedde ytterligare jordbearbetningsarbeten i slänten mot Hornsbergs strand där stora mängder lera och matjord påfördes.

Utbyggnad och invigning

År 1930 framlade den nybildade Stockholms Idrotts-

Fotbollsmatch på IP:n en vårdag 1953, mellan ett romskt lag och ett lag från Kungsholmen. Foto Sture Ryman SvD, SSMSVD037194

styrelse en generalplan som bland annat innebar att stadsdelarna skulle ha varsin större idrottsplats för bollspel och friidrott. I linje med detta skedde åren 1930–1932 en större ombyggnad och utvidgning av Stadshagens IP. För projekteringen stod den kände arkitekten Paul Hedqvist, som vid samma upprättade planer för flera andra idrottsanläggningar i huvudstaden, t.ex. Kristineberg, Stora Mossen och Zinkensdamm. Stadshagens IP dominerades av en fullstor fotbollsplan i nordsydlig riktning, omgiven av en oval löparbana och med en läktare på östra sidan. Grundformen – en rektangel inskriven i en oval – är ett motiv som återkommer i många av den tidens idrottsanläggningar, inte minst de som utformades av Hedqvist och Idrottsstyrelsen. I väster, i läge för planförslagets Storgårdskvarter, fanns en nu mindre gräsplan för sjumannaspel samt ytor för friidrott. Östra delen av IP:n inrymde en halvstor grusad fotbollsplan vilken vintertid kunde spolas för bandy. Vid infarten byggdes en serverings- och omklädningspaviljong med tjänstebostad för idrottsplatschefen, nuvarande hus 1, samt en liten neonskyltförsedd entrékiösk. De nya byggnaderna uppfördes i funktionalistisk stil efter ritningar av Hedqvist. I väster kompletterades idrottsplatsen av en skidbacke samt två hoppbackar med konstruktion i trä. Ännu 2017 finns rester av hoppbackarna kvar på Stadshagsklippan norr om kvarteret Stugan och i slänten mot Mariedal. Sannolikt är den halvcirkel-

formade vallen i Mariedalsparken ytterligare ett spår av skidanläggningen. Idrottsplatsen inhägnades med nätstängsel och omgavs av klippta gräsmattor som mot norr och nordväst övergick i Stadshagsklippans naturliga hållmarker. Slutningen i nordöst mot Stadshagsklippans nya lamellhusbebyggelse sparades som en naturlig gränsszon med stora partier berg i dagen. I utkanterna bevarades resliga tallar, vid byggnaderna nyplanterades ytterligare lövträd.

Senare förändringar

Verksamheten på idrottsplatsen var som mest omfattande under 1930- och 1940-talen med fotboll, bandy och friidrott som stora sporter. Publikrekordet på 6500 åskådare sattes vid en träningsmatch mellan Djurgården och Sandvikens IF. Under årtiondena därefter minskade trycket på anläggningen, i takt med att andra idrottsarenor och sporthallar uppfördes vilka lockade klubbar och publik. I senare tid har IP:n bl.a. använts som träningsplan för det allsvenska fotbollslaget, men här utövas även så vitt skilda sporter som rugby och landhockey.

Under 1930- och 1940-talen tillkom en del driftsbyggnader, i synnerhet i IP:ns östra delar, exempelvis den ännu idag bevarade personalbyggnaden hus 5 från 1949. Idrottsplatsens gamla tillfartsväg ersattes 1954 av nuvarande infart via Stadshagens Idrottsväg, i samband med att punkthus i Glaven

Nytagen bild av IP:ns entré från öster, med Stadshagens idrottsväg i förgrunden. Förslaget innebär massiva förändringar av denna del, med höjd gatunivå och en helt ny läktarbyggnad. ME SSM_10022108

8 uppfördes. Kungsholmsgatan, nuvarande Sankt Göransgatan, förlängdes och rätades ut, vilket naggade i idrottsplatsens södra del. Nu togs de ovala löparbanorna bort. När Stadshagens tunnelbanestation tillkom i början av 1970-talet anlades släntens stödmurar i granit mot Sankt Göransgatan. I slutet av detta årtionde skedde en viss omgestaltning av IP:n som medförde att Hedqvists entrékiosk revs, liksom 1930-talets läktare och ett flertal av driftsbyggnaderna. Den befintliga trädväxtligheten glesades ut och flera nya hus uppfördes; omklädningsbyggnaden hus 2, värmecentralen hus 6 samt elcentralen hus 9. År 1983 lades den stora fotbollsplanen med konstgräs och östliga planen blev eluppvärmd. År 1993 byggdes hus 14 med klubbbrum och förråd. En större upprustning skedde 2005-2006 då de två större fotbollsplanerna lades med konstgräs, den minsta planen grusades och en ny läktare tillkom. 2011 tillkom klubbstugan hus 13 i öster, följt tre år senare av garaget hus 15.

Historik hus 1

Paviljongen uppfördes 1931-1932 i en tidstypisk funktionalistisk träarkitektur ritad av Paul Hedqvist. Gestaltningen anknöt till andra idrottsbyggnader från tiden, såsom exempelvis Hedqvists paviljong för Stora Mossens IP från 1934. I källaren fanns tvättstuga, pannrum och kolförråd, den inredda övervåningen hade tjänstebostad för idrottsplatschefen

om två rum med kök och matvrå. I bottenvåningen fanns omklädningsrum, wc, duschar, redskapsförråd samt en expeditiionslokal. Den västra delen upptogs av klubbbrum och servering med kök. Byggnaden vilade på en gjuten grund, i öster på en armerad betongplatta och stommen inklusive bjälklag utfördes i trä. Fasaderna kläddes med stående locklistpanel, enligt ritningarna kompletterat med kakelinklädnad vid serveringen. Här fanns även ett neonskyltsförsatt skärmtak, med texten "servering". Taket lades med plåt och fick en utdragen takfot, i väster fanns en plåtinklädd skorsten, i öster plåtinklädda ventilationshuvor. Dörrar och fönster utfördes i trä, de förstnämnda var glasade i överdel och hade ovanliggande belysning med tidstypiska globlampor. Invid serveringen i sydväst var marken terrasserad i två steg med plattor i betong eller natursten. Efter invigningen har byggnaden genomgått ganska begränsade förändringar. Vid något tillfälle har dörrarna sannolikt bytts, och kakelbeklädnaden vid serveringen borttagits liksom neonskylten och fasadbelysningen. Terrassen har ersatts av en gjuten trappa. Invändiga förändringar är ej utredda.

Historik hus 4

Hus 4 finns avbildad på ett fotografi från 1913 i Stadsmuseets samlingar och markeras på en karta över Stockholm år 1920. Inga uppgifter har dock hittats om upphovsman eller exakt byggår, även om

Vy mot norr från den västliga fotbollsplanen. Landskapsrummet är storskaligt. Anläggningens hus 15, 8, 2 och 1 ligger som en skärm norr om de öppna ytorna. ME SSM_10009981

obekräftade berättelser cirkulerar att byggnaden ursprungligen skall ha uppförts för Stockholmsolympiaden 1912 och därefter flyttats till sin nuvarande plats. Huset omgavs av grösytor med slingrande grusgångar och planterade träd. Byggnaden hade en enkel men fint detaljerad form i nationalromantisk stil, med valmat tak i enkupigt tegel och fasader i fjällpanel. Under den utdragna takfoten fanns spröjsade enluftsönster i trä, med fyllningar i lockpanel. Ingången låg i ett indraget parti mitt på norra fasaden, och hade en glasad fyllningsdörr med trappa i trä. Troligen fanns ytterligare dörrar mot söder och väster. Invändigt var byggnaden sannolikt uppdelad i två delar samt präglad av ytskiktens trätytor.

1935 installerades dusch och wc i det som nu var dam- och herravdelningarna. Dörren på norra fasaden var ersatt av en liten utbyggnad med garderober och vedförråd. År 1943 skedde en tillbyggnad med bastu på södra sidan och 1949 ytterligare en mindre tillbyggnad för provisoriskt pannrum. 1976 byggdes huset om till förråd, nu revs bastutillbyggnaden samt pannrummet och ersattes av den inhägnade materialgård som fortfarande finns kvar, liksom ett skärmtak vid fasad. En port togs upp på västra sidan. Vid något tillfälle under 1900-talet byttes ursprungligt taktegel ut mot dagens papp.

Nulägesbeskrivning

Övergripande nulägesbeskrivning

Centralkvarteret utgör detaljplaneområdets största delområde, och omfattar de östra två tredjedelarna av nuvarande Stadshagens IP. Idrottsplatsen utgör ett enhetligt landskapsrum inramat av högre mark och skärmar av växtlighet. Anläggningen är i huvudsak belägen på ytor som plansprängdes, terrasserades och utfylldes i 1900-talets början, strax över nuvarande Sankt Göransgatans nivå. Området avgränsas i sydväst av denna gata och i sydöst av Stadshagens idrottsväg. Gränserna här markeras av trädbevuxta slänter, mot Sankt Göransgatan kompletterat med en stödmur i huggen granit invid Stadshagens centrala tunnelbaneuppgång. I nordväst och norr övergår IP:n till Stadshagsklippans kuperade naturmark med branter ned mot Mariadalsvägen, och i slutningen mot lamellhusområdet i nordöst finns en naturpräglad gränzon med löv- och barrträd samt inslag av berg i dagen. Anläggningen inringas på alla sidor av stängsel, huvudingången finns på östra sidan och vetter mot Stadshagens idrottsväg.

IP:n har två större fotbollsplaner, en i väster i huvudsakligen nordsydlig riktning, och en i öster som sträcker sig östvästligt. Bägge är lagda med konstgräs och överensstämmer till sin utbredning i huvud-

Mellan idrottsplatsen och Stadshagsklippan bildas en långsmal och grönskande gränsszon i östvästlig riktning. Till vänster hus 1, till höger den bergiga sluttningen upp mot Stadshagsvägen. ME SSM_10022109

sak med 1930-talets fotbollsplaner. De inramas av ganska sentida asfalterade förbindelsestigar vilka mot öster är länkade till entrén. Mot Sankt Göransgatan kompletteras planerna av en löparbana. Längst i väster finns en grusad mindre plan, som tillhör Storgårdskvarteret, samt hoppgröpar och andra anordningar för friidrott. På ömse sidor om den största fotbollsplanen finns även en långsmal läktare samt ett antal avbytarbåsar i trä, tillkomna under 2000-talets ombyggnad.

Inom anläggningen finns mindre partier med klippta gräsmattor samt planterade lövträd och anlagda buskar, särskilt de norra och östra delarna. Trädväxtligheten är delvis av betydande ålder och kan åtminstone härröra från anläggningens etableringsfaser, detta gäller i synnerhet beståndet av friväxande ekar och tallar vid gränsen mot norr och nordöst. Här har slänten mot Stadshagsklippan delvis en parkliknande karaktär med anor sedan 1930-talet.

Bebyggelse

Idrottsplatsen inrymmer i dagsläget ett tiotal friliggande byggnader i områdets östra del, alla med anknytning till anläggningens funktion. Hus 1 och hus 4 tillkom ca 1913 samt 1931, de beskrivs nedan. De övriga har tillkommit successivt därefter och är av en ganska enkel karaktär. Söder om entrén från Stadshagens idrottsväg samt utmed Sankt Görans-

gatan finns hus 5, 6 och 9; en personalbyggnad från 1949 samt hus för elcentral och fjärrvärmeservis från 1970-talet. På rad utmed slänten mot Stadshagsklippan finns byggnad 8, 10, 13 och 14 vilka är förråd och klubbhus från perioden efter 1980, hus 15 som är ett sentida garage och hus 2 som utgörs av en omklädningsbyggnad i tegel från 1978.

Hus 1

Hus 1 ligger strax norr om entrén och utgörs av en långsmal byggnad i en-två våningar med källare och inredd övervåning. Byggnaden inrymmer idag kafé, omklädningsrum, expeditioner, förråd mm. Huset har välbevarad yttre gestalt från byggnadstiden 1932, detta gäller bland annat de locklistklädda fasaderna, de bandtäckta plåttaken med huvar och skorstenar, träfönstren som ofta är placerade i band, det staghängda skärmtaket i sydväst. Dörrarna är sannolikt utbytta och fönstren har försetts med galler, fasadbelysningen sentida. I nordväst utmed norra fasaden leder en ursprunglig källartrappa i betong med gjutna sidomurar och mjukt svängda räcken av järnrör. Kring huset är marken lagd med sentida betongplattor med en gjuten terrass vid hörnet. På norra sidan ansluter gränsszonens gräsmatta till fasaden.

Hus 4

Byggnaden uppfördes ca 1913 för omklädnings- och

Slänten mot Sankt Göransgatan i söder har denna vackra stödmur från 1970-talet invid tunnelbaneuppgången. Enligt förslaget höjs idrottsplatsens nivå med upp till sex meter, här placeras Stadshagens nya grundskola.
ME SSM_10010078

är beläget strax intill entrén från öster. Här finns idag förråd. Utvändigt är huset i stor utsträckning välbevarat, med helt eller delvisa ursprungliga delar som den valmade takformen, fasadernas fjäll- och lockpanel, enluftsfönstren i trä med hörnbeslag. Sekundära eller sentida delar är taktäckningen i papp, den lilla utbyggnaden på norra sidan, dörrar mot väster och söder samt skärmtak. I norr ansluter gräsmatta till byggnadens fasad. Gräsmattans utbredning, de asfalterade vägarnas sträckningar och näraliggande planterade träd kan vara samtida med anläggningens första utbyggnadsfas på 1910-talet. Söder om byggnaden finns en sentida asfalterad materialgård, inhägnad med plank.

Kulturhistoriskt värde

Idrottsplatsen med sin drygt 100-åriga historiska kontinuitet är ett värdefullt och symbolmättat inslag i Stadshagen. Ur en lokalhistorisk synvinkel utgör den välkända anläggningen en viktig och levande del av stadsdelens identitet, med historiskt djup och med relevans även idag. IP:n förmedlar kunskap om Stockholms idrottshistoria, i egenskap av att vara en av stadens äldsta ännu fungerande anläggningar för ändamålet. Från en samhällshistorisk synvinkel bör man understryka den intima kopplingen mellan idrottsplatsen och 1930-talets bostadsbebyggelse

på Stadshagsklippan. Tillsammans uttrycker de folkhemstidens samhällsideal, med hälsosamt boende och möjligheter till fysisk fostran i direkt och nära anslutning till varandra.

Stadshagens IP bildar ett storskaligt och öppet landskapsrum i stadsdelens absoluta mitt, vilket illustrerar hur det tidigare utmarksområdet historiskt sett har hanterats, med omfattande bearbetningsåtgärder från 1800-talet fram till idag. Samtidigt har en del av stadsdelens ursprungliga naturpräglade och starkt kuperade karaktär bevarats, vilket skapar förutsättningar för en läsning av områdets äldre historia. Idrottsplatsen domineras av den i sammanhanget närmast monumentala bebyggelsen på berget. Detta visuella samband bidrar till att förstärka den kulturhistoriska samhörigheten mellan bostadshus och idrottsplats, vilket i sammanhanget utgör ett viktigt pedagogiskt värde för förståelsen av stadsdelens framväxt.

Idrottsplatsen har även stora kulturhistoriska värden i kraft av sin delvis välbevarade grundgestaltning från 1910- och 1930-talen. Moderna inslag som avbytarbås i trä och sentida läktare bidrar till anläggningens autentiska och starkt publika karaktär. Visuellt präglas IP:n av ett välgestaltat samspel mellan anlagda öppna delar och naturlig topografi med grönska. Inramningen av gräsmattor med plante-

Hus 1, paviljongen från 1931, ritades av Paul Hedqvist i en stilren funkis väl avpassad för ändamålet. Byggnaden utgör en av anläggningens viktigaste historiska spår från tillkomstperioderna. ME SSM_10009983

rade träd och annan anlagd växtlighet kontrasterar mot mer naturvuxna partier. I synnerhet vittnar den grönskande gränzonen som bildas i branten mellan idrottsplatsen och lamellhusområdet om 1930-talets landskapsplaneringsideal, med en prägel som på en och samma gång är naturlig och anlagd, med starka estetiska kvaliteter. Gränzonen understryker den funktionella och idémässiga kopplingen mellan idrottsplats och bostadsområde. Delområdets gröna miljöer har betydande kulturhistoriska värden, och kan tolkas som uttryck för tidens trädgårds- och landskapsplanering.

Kulturhistoriska värden, hus 1 och 4

De bägge byggnaderna utgör 2017 de främsta fysiska representanterna för anläggningens två viktigaste utbyggnadsetapper på 1910- respektive 1930-talet. De illustrerar IP:ns tillkomst och utveckling och gör anläggningens tidsdjup och årsringar avläsbara. Husen utgör dessutom väl formade exempel på idrottsanknuten bebyggelse från 1910- samt 1930-talen, och berättar om förändringar inte bara inom arkitekturideal utan även i de sätt som byggnader av denna typ gestaltades. De bägge byggnaderna är i hög grad välbevarade till det yttre, även i många detaljer, vilket förstärker autenticiteten och de kulturhistoriska värdena. Att det i ett större sammanhang numera är relativt ovanligt med bevarad bebyggelse av denna karaktär, både lokalt och

nationellt, förstärker värdena.

Förslag

Förslagets övergripande innehåll

Inom Centralkvarteret skall en rad olika funktioner samsas på en yta som motsvarar två tredjedelar av nuvarande Stadshagens IP. Förutom idrottsplats tillkommer bostäder och förskola, tennishall, grundskola samt parkeringsgarage. Nybebyggelse uppförs mot Sankt Göransgatan, Stadshagens Idrottsväg och Kellgrensgatans kommande förlängning. Dessutom läggs ett indraget entrétorg med tunnelbaneuppgång vid Sankt Göransgatan, samt ett gångstråk som leder norrut från detta. Ett nytt bjälklag byggs på en nivå upp till sex meter över Sankt Göransgatan, med bostads- och skolgård samt idrottsplats, under vilka ytor för tennishall och garage tillkommer. Av befintlig idrottsplats, inklusive bebyggelse och utkanternas naturmarker, återstår enligt förslaget mycket lite. I slutningen väster om Stadshagsklippan anordnas en park som ett komplement till bostadsbebyggelse och skola. I övrigt försvinner den gröna gränzonen mellan IP och lamellhusbebyggelse.

Förslag 9A

Ett bostadshus i 6-8 våningar uppförs i korsningen

Gamla paviljongen från 1913, hus 4. En ovanlig och välbevarad rest från anläggningstiden. I bakgrunden skimtar värmecentralen från 1970-talet. ME SSM_10009984

Sankt Göransgatan - Kellgrensgatans förlängning, med förskola, butiker och restaurang. Mot skolgården i 9B byggs ytterligare ett hus med studentbostäder i 5 våningar. Sammanlagt tillkommer 210 lägenheter. Mellan huskropparna bildas en halvöppen bostads- och förskolegård. Gård och hus vilar på ett bjälklag under vilken en tennishall tillkommer, samt ett garage och cykelrum. Bostadshuset mot gatan delas in i avtrappande volymer och får en viss variation genom fasadteglets bearbetning och kulörer. Takformen växlar mellan sadeltak och valmade tak. Mot gatan tillkommer förgårdsmark, och portiker leder upp till gården. Studentbostadshuset får varierade plåtfasader under flackt tak.

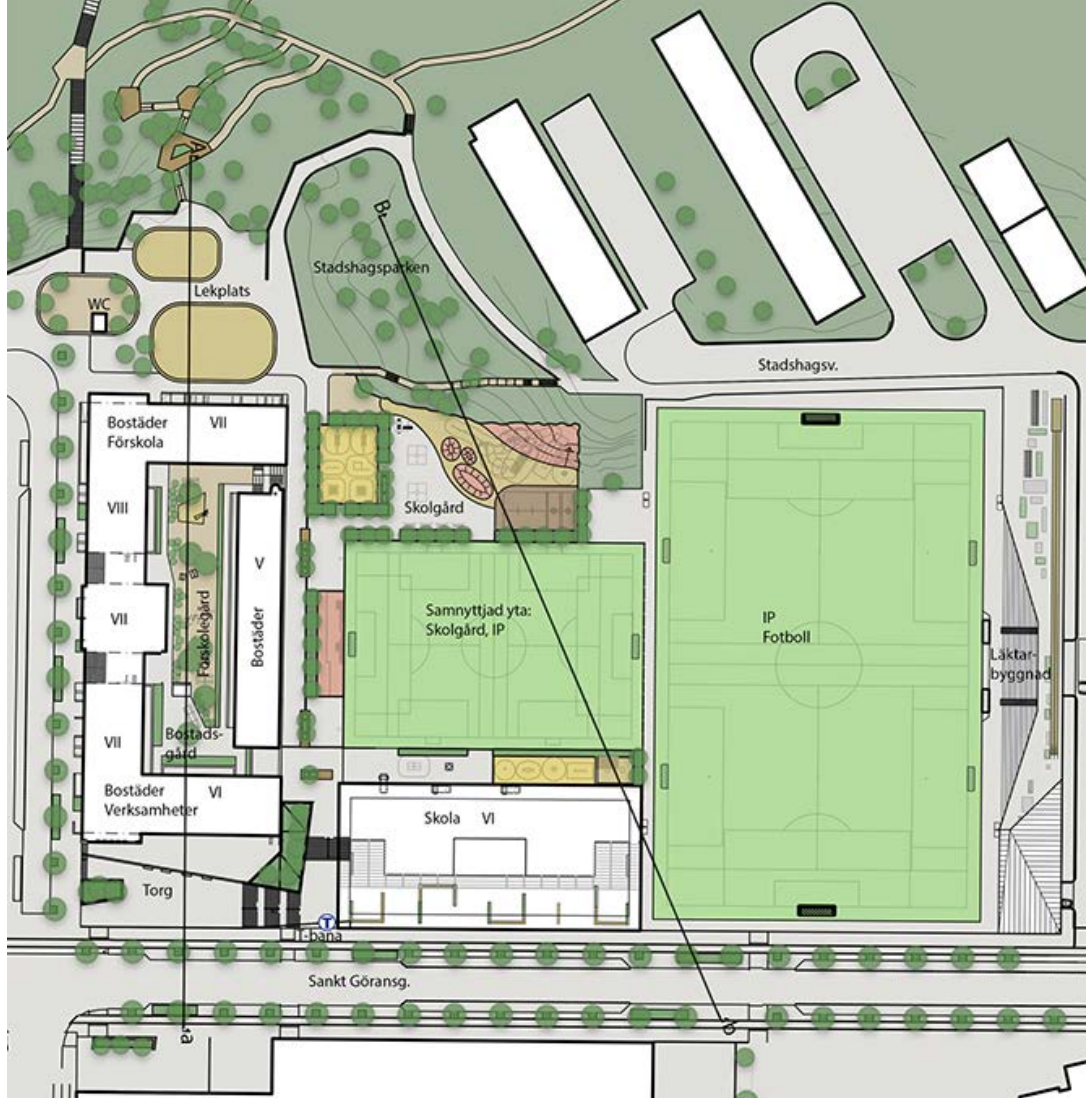
Förslag 9B

En treparallellig F-6 skola för 750 elever tillkommer utmed Sankt Göransgatan, i 5-6 våningar med takvåning. Byggnaden överbryggar den betydande nivåskillnaden gata – skolgård, och utmed fasaderna finns trappor från gata och från entrétorget i nordväst till skolgårdens/idrottsplatsens nya bjälklagsnivå. Skolgården samutnyttjas med idrottsplatsen, och i norr övergår den till den nya Stadshagsparken nedanför Stadshagsklippan. Under bjälklaget fortsätter förslagets tennishall, med huvudentré mot torget. Skolans entréer förläggs mot gata och gård, det plana taket anordnas för utevistelse. Fasaderna för öppna partier i glas och mer slutna i betong,

smäckrare metallpartier använda i de övre planen, som dessutom sveps in i ett transparent raster på distans från fasaden.

Förslag 9C

9C är en idrottsanläggning på det som idag är IP;ns östligaste del. På det nya bjälklaget anordnas en 11-spels fotbollsplan samt en 7-spelsplan vilken samutnyttjas med skolan. Anläggningen löper i norr ända fram till lamellhusområdet på berget och medför att idrottsplatsens nuvarande gränzson med naturmark och berghällar helt tas bort och ersätts av en stödjande betongvägg. På den östra sidan kompletteras anläggningen av en långsträckt läktarbyggnad med takterrass utmed Stadshagens idrottsväg, som överbryggar nivåskillnaden på 10 meter mellan Sankt Göransgatan och Stadshagsvägen. Byggnaden inrymmer huvudentré, omklädningsrum och driftsytor, föreningslokaler och café. Mot Sankt Göransgatan finns en byggnad under planen med lokaler och ett stort parkeringsgarage. Fasaderna utförs med mönsterverkan i betong eller natursten, huvudentrén markeras med tegel eller fasadkeramik. Höga stängsel med dekorativt vajernät kantar spelplanerna.

Illustrationsplan. Förslaget i sin helhet, med 9A till vänster, 9B i mitten och 9C på höger hand. Av den ursprungliga anläggningen återstår inget förutom funktionen.

Konsekvenser

Övergripande konsekvenser

Förslaget innebär att befintliga kulturhistoriska värden i hög grad försvinner, genom storskaliga ingrepp i kulturlandskapets nivåer, topografi och växtlighet. Anläggningens historiska grundform och utbredning förändras och förminskas genom nybebyggelse på delar som ingått i idrottsplatsen. Ur en kulturhistorisk synvinkel är det dock av stort positivt värde för den historiska kontinuiteten att anläggningens ursprungliga funktion bevaras, om än i ändrad och förminskad form.

Förslaget medför att anläggningens förmåga att förmedla idrottshistorisk kunskap försvagas, liksom den idémässiga och funktionella kopplingen IP – bostadsområde. Åtgärderna påverkar det historiskt landskapet på ett negativt sätt. Nivåförändringarna

och den storskaliga nya bebyggelsen gör det svårt att uppleva stadsdelens äldre historia som naturvuxen och kuperad utmark men förminskar även möjligheten att avläsa det senaste århundradets förändringsetapper i bebyggelse och terräng.

Idrottsplatsens delvis bevarade gestaltning från 1910- och 1930-talen försvinner, med sin idrottshistoriska placering av idrottsplaner och entrédel, liksom den karakteristiska grönskande karaktären vilken uttrycker 1900-talets ideal inom landskaps- och trädgårdsplaneringen. Den viktiga naturpräglade gränzonen mellan IP och lamellhus tas till största delen bort och ersätts av en hög stödvägg, vilket får konsekvenser inte bara för själva anläggningens autenticitet utan även för upplevelsen av Stadshagen och av Stadshagsklippans lamellhusområde.

Det karakteristiska, successivt framväxta och glesa

Gestaltningförslag som visar en vy över förslag 9C från sydväst samt 9B från sydost. Bilden illustrerar nybebyggelsens skala, nivån på det nya bjälklaget samt mötet mellan idrottsplats och Stadshagsklippan.

stadslandskapet utmed Sankt Göransgatan, med öppna ytor och friliggande stora volymer inbäddade i grönska, ersätts av en ny och tätare struktur utan koppling till platsens historiska sammanhang. Detta påverkar stadsdelens kulturhistoriska värde negativt, oberoende av estetiska värden.

Bedömning förslaget som helhet: stor negativ påverkan.

Konsekvenser rivning hus 1 och 4

De föreslagna rivningarna, och/eller flyttningen, av hus 1 och 4 får avsevärda negativa konsekvenser för möjligheten att läsa och förstå anläggningens historia, eftersom dessa byggnader utgör IP:ns enda bevarade fysiska spår av de två viktigaste utbyggnadsetapperna på 1910- och 1930-talen. Konsekvenserna förstärks av att byggnaderna ännu bevarar sin ursprungliga välgestaltade arkitektur i

helhet och många detaljer, liksom av att de i dagens läge utgör mindre vanligen förekommande byggnadstyper från sin tid.

Bedömning rivning av hus 1 och 4: avsevärd negativ påverkan. Strider mot förvanskningförbudet i Plan- och bygglagen.

Vy mot öster och idrottspaviljongen, hus 4. I bakgrunden reser sig det karaktärsskapande punkthuset från 1950-talet med sin tidstypiska exteriör med geometriska mönster i ädelputs. ME SSM_10009988

Föreslagen bebyggelse i Östra entrén berör delvis gatuplanteringen/torget i korsningen Igeldammsgatan-Fleminggatan. Den 20 augusti 1966 fotograferades platsen av trädgårdsmästaren Ingemar Gram. Idag framstår platsen i stort som oförändrad från denna tid, bland annat genom bevarade planteringsytor, markbeläggning, naturstensmurar och stolpbelysning. SSMDIA013812

10. Östra entrén

NULÄGE

Fastighet: Stadshagen 1:1

Adress: Fleminggatan/Igeldammsgatan

Byggår: 1950-tal

Arkitekt: Gatukontorets parkavdelning, troligen genom dåvarande stadsträdgårdsmästare Holger Blom.

Byggherre: Stockholms stad.

Ursprunglig och nuvarande funktion: Gatuplantering med torgkaraktär, lekplats och parkmiljö.

Klassificering: -

FÖRSLAG

Typ: Nyproduktion

Arkitekter: Utopia Arkitekter

Landskapsarkitekt: Funkia

Byggherre: JM

Funktion: Bostäder, lokaler och parkeringsgarage.

Historik

Den föreslagna bebyggelsen ligger i huvudsak på vad som idag är en gatuplantering, torgplats samt lekplats i korsningen Fleminggatan-Igeldammsgatan. Gatuplanteringen anlades sannolikt omkring 1950 då parkarbeten utfördes omkring kvarteret Värjan och Kvinnohuset. Några år senare, 1956–1958 anlades nuvarande lekplats direkt väster om gatuplanteringen vid foten av Stadshagsklippan. Dessa utformades efter tidens funktionalistiska parkprogram, benämnt som Stockholmsstilen, formulerat av dåvarande stadsträdgårdsmästaren Holger Blom, som möjligen också stod bakom platsens gestaltning.

Nulägesbeskrivning

Den aktuella platsen benämnd som Östra entrén är belägen direkt nedanför Kvinnohuset där Stadshagsklippans östvända sluttning i korsningen Fleminggatan-Igeldammsgatan. Mot öster möter stenstadens kvartersbebyggelse. Platsen närmast gatan består av en gatuplantering av torgkaraktär som skjuter ut som en kil i gaturummet och är gestaltad med murar, träd och planteringar. Här är marken belagd med rektangulära betongplattor av ursprunglig typ. Huvudmotivet består av åtta rek-

Utemiljöerna i fonden av Fleminggatan och i sluttningen mot Kvinnohuset bevarar sina grundläggande drag från anläggningstiden under 1940- och 1950-talen. Gatuplanteringen som idag domineras av hagtornsträd omgärdas av karaktärs-skapande naturstensmurar och tidstypiska räcken från omkring 1950. ME SSM_10010032

med ursprungliga rader av hagtornsträd. Platsen är något upphöjd i förhållande till gatunivån där nivå-skillnaden tas upp av ursprungliga terrassmurar i vinkel, av grovhuggen granit med smäckra smides-räcken. Platsens stolpbelysning med glober i vitt glas är även den ursprunglig. Direkt västerut nära berget sprängkant finns en lekplats som även den anlades under 1950-talet och omgärdas av natur-stensmurar. Den strikta gatuplanteringen ansluter till en friare naturkaraktär i sluttningen mot Kvinnohuset som präglas av friväxande lövträd såsom hägg, oxel, alm och fruktträd.

Kulturhistoriskt värde

Planteringarna vid Östra torget i korsningen Fleminggatan–Igeldammsgatan och sluttningen mot norr är ett viktigt fondmotiv i stadsbilden och förstärker platsens status som entré in i området. Det kulturhistoriska värdet ligger framförallt i platsen som del av en välbevarad helhetsmiljö från 1900-talets mitt tillsammans med Sankt Göranspar-ken och utemiljöerna kring Kvinnohuset. Dessa är alla tidstypiska exempel på huvudstadens moder-nistiska parkprogram känt som Stockholmsstilen. Det faktum att hela miljön i stort sett är oförändrad sedan anläggningstiden med få sentida inslag, gör den till en särskilt tydlig och pedagogisk förmedlare

av kunskapen om Stockholms modernistiska parkstil under mellan-och efterkrigstiden. Värdefulla ut-tryck är huvudsak av platsens rena och rätvinkliga linjerna i planteringsytor och naturstensmurar. Även lekparken är representativ för den modernistiska parkstilens sociala ambitioner. Växelspelet och kontrasten mellan strikt gestaltade ytor i gatuplante-ringen och S:t Göransparken och den friare gräsbe-vuxna sluttningen med lövträd och berg i dagen mot Kvinnohuset är en viktig del av värdet och typisk för tiden. Hög kvalitén i material och bearbetning så som murar och kantsten av granit, järnräcken och gatuplanterings äldre stolpbelysning förstärker den kulturhistoriska karaktären. Värdefull växtlig-het är framförallt lövträd i sluttningen samt raderna med hagtornsträd som är en del av den ursprungliga gestaltningen.

Förslag

Förslaget innebär att två fristående byggnader placeras utmed Igeldammsgatan direkt i anslutning till bergets sprängkant. Byggnadernas planform är asymmetriskt vinklad med skurna hörn mot anslu-tande byggnader på gatans östra sida. Balkonger föreslås mot berget och parkmiljön i väster. Mellan bostadshusen anläggs en upphöjd och terrasserad gård, ett entrétorg från vilken bostadsentréerna nås. I fonden av Fleminggatan, på den nuvarande ga-

Stadshagen, Östra entrén

ILLUSTRATIONSPLAN

Hesselmans kong 5
131 54 NÄCKA

Illustrationsplan för gård vid Östra entrén. Två friliggande byggnader placeras utmed Igeldammsgatan direkt i anslutning till bergets sprängkant. I dagsläget är det inte helt tydligt hur förslaget förhåller sig till och påverkar befintliga utemiljöer med kulturhistoriska värden. Illustration: Funkia

hålla kulturmiljövärden på platsen, som bland annat består av murar, nivåskillnader och växtlighet. Den nyanlagda gårdens karaktär ska plocka upp befintliga karaktärsdrag så som murar och platåer. Där placeras även bänkar och odlingslådor för de boende. Torgets föreslås eventuellt uppdelat i mindre zoner där man kan arbeta vidare med befintliga murar. Kvinnohuset och parkens gröna fond mot Fleminggatan ska enligt förslaget bevaras.

Konsekvenser

I ett ursprungligt förslag föreslogs en enskild hög byggnadsvolym i 14 våningar liksom ett förhållandevis omfattande ingrepp i sluttningens befintliga parkmiljö som föreslogs terrasseras. Detta förslag hade inneburit stora negativa konsekvenser, bland annat genom att byggnaden skulle konkurrera med Kvinnohuset i kv Värjan och skymma den karaktäristiska bergsskärmningen.

I det aktuella omarbetade förslaget har den höga volymen delats upp i två lägre volymer med en höjd anpassad till kringliggande kvartersbebyggelse. Denna omarbetning bedöms som positiv och tar i högre grad hänsyn till platsens utpekade kulturhistoriska värden. De lägre volymerna innebär att en konkurrens med Kvinnohuset inte längre bedöms

som påtaglig eftersom husen förhåller sig till den omgivande stenstadens skala. De föreslagna volymerna kommer att påverka de kulturhistoriska värdena till viss del men de negativa konsekvenserna bedöms inte som påtagliga eller förvanskande.

Förslaget innebär en negativ påverkan på den befintliga gatuplanteringen och torgmiljön i korsningen Igeldammsgatan–Fleminggatan. Torgytans befintliga gestaltning försvinner i princip helt genom att nya träd ersätter de befintliga hagtornsträden. Platsens tidstypiska murar och trappor försvinner och ersätts av nya, delvis med släktskap i material men med ett nytt formspråk. Förändringarna bryter platsens samhörighet med omgivande grönmiljöer från 1950- och 1960-talen, exempelvis Sankt Göransparken och miljöerna kring Kvinnohuset. Den historiska avläsbarheten minskar vilket påverkar de kulturhistoriska värdena negativt.

Preliminär bedömning: viss negativ påverkan.

*Stadshagens svårbemästrade natur och topografi har styrt platsens bebyggelseutveckling och utformning genom århundraden och är därmed ett tydligt uttryck för det riksintressanta särdraget Stadens anpassning till naturen.
ME SSM_10009953*

betraktas som delar i en helhetsmiljö, som beskrivs och motiveras ovan.

Preliminär bedömning: Viss till stor negativ påverkan beroende på slutligt förslag.

Bedömning av påverkan på riksintresset

Detaljplaneområdet ligger inom riksintresseområdet Stockholms innerstad med Djurgården. Ett område utpekad som riksintresse för kulturmiljövården är ett område vars kulturhistoriska värde anses vara så högt att dess bevarande är av nationell betydelse och regleras av 3 kapitlet i Miljöbalken.

I kunskapsunderlaget Alla tiders Stockholm – Riksintressen för kulturmiljövården beskrivs de särskilda stockholmska särdrag och värdekärnor som ligger till grund för riksintresset. Planområdet ligger inte inom någon av riksintressets särskilt utpekade värdekärnor. I bedömningen av planförslagets påverkan på riksintresset är det konsekvenserna för de utpekade särdragen som kommer att utvärderas. Särdragen utgörs av unika karaktärsdrag som uppkommit genom växelspelet mellan platsens topografi

och olika tiders förutsättningar, ideal och regelverk. Ett urval av dessa särdrag som ansetts relevanta för det aktuella planområdet har valts ut för bedömning. Dessa är: *Stadens anpassning till naturen, fronten mot vattenrummet, stadens silhuett samt vyer från viktiga utsiktspunkter, blickfång och kontakten med vattnet*. Motiveringarna nedan är citerade utdrag från längre texter i kunskapsunderlaget *Alla tiders Stockholm*.

Riksintressanta särdrag

Stadens anpassning till naturen

”Stockholms dramatiska och karaktäristiska topografi, i form av bland annat skärgårdslandskapet med vattnet och de många öarna, förkastningsbranterna och Stockholmsåsen, är resultatet av geologiska processer under miljontals år. När staden har byggts och utvecklats har det särpräglade naturlandskapet skapat kontinuitet i stadsvävens tillväxt och förändring /.../ Förkastningsbrantens norrvända läge har tillsammans med den svårbemästrade topografin lett till att stora delar av branten har bevarats, och de dramatiska höjdskillnaderna och de mörka urbergsväggarna är viktiga särdrag i staden. Flera områden med äldre, klättrande bebyggelse finns i anslutning

Stadshagsklippan etablerades redan under 1800-talet som ett populärt utflyktsmål för stockholmarna och erbjuder en naturskön utsiktsplats med goda möjligheter till utblickar över omgivningarna. ME SSM_10009935

till branterna och är synliga från många platser i staden genom det exponerade läget mot vattnet. /.../. Utifrån naturens förutsättningar har även dagens parker och grönområden utvecklats parallellt med den byggda staden. /.../ Många områden har bevarat sin natur och växtlighet på grund av att topografin försvårat exploatering. Exempel på detta är Skinnarviksberget och de så kallade bergsparkerna” (Stadshagsklippan räknas till bergsparkerna, förf. anm).

Fronten mot vattenrummet

”Ända sedan stadsmuren revs under 1600-talet och staden öppnade sig utåt har fastigheter med läge vid vattnet varit attraktiva. På dessa tomter har de mest påkostade och prestigefulla byggnaderna uppförts, exponerade och vida synliga i stadsbilden. Samtidigt har stadens strandlinjer och kajer långt fram i tiden varit viktiga platser för militär verksamhet, infrastruktur, handel och industri. /.../ Även om vattenrummens karaktär skiljer sig åt har de det gemensamt att bebyggelse och grönska möter vattnet på ett arkitektoniskt medvetet och väl genomtänkt sätt. Stadsfronterna har anlagts med stor känslighet och förståelse för hur enskilda byggnaders skala, stiluttryck, placering och detaljeringsgrad bidrar till en balanserad helhet. De topografiska förutsättningarna gör att

stadens olika delar kan ses från många platser. Tillsammans med bland annat broar, kajer och grönska ger bebyggelsefronterna mot vattnet staden dess ansikte utåt. Staden, så som den avtecknar sig mot vattnet, bidrar genom sina tydliga årsringar till möjligheten att läsa av och förstå stadens historia och utveckling.”

Vyer från viktiga utsiktspunkter, blickfång och kontakten med vattnet

”Lokaliseringen på öarna ger möjlighet att uppleva staden från många olika vinklar, och de öppna vatten som omger Stockholm skapar vida perspektiv som ger siluetten en extra stor betydelse. Vyerna från stadens utsiktsplatser är berömda, välbesökta och omskrivna i litteraturen. Olika tiders stadsplanering har på skilda sätt använt sig av landmarken, utsikter, siktlinjer med mera för att visuellt skapa upplevelser och understryka hierarkier i stadsväven.”

Stadshagens uttryck för riksintresset

Stadshagen med sin norrvända förkastningsbrant

Stadshagsklippan är ett grönskande fondmotiv från vattnet då den vetter mot Karlbergssjöns vattenrum och därmed ett uttryck för Stockholms riksintressanta särdrag. ME SSM_10010322

är en tydlig exponent för flera av de särdrag som är bärande för riksintresset. Stadshagsklippan är en av Stockholms högsta punkter och det bevarade skogsklädda urberget är ett väl synligt inslag, både på nära håll utmed Kungsholms strand och på längre avstånd från Karlbergsområdet på andra sidan vattnet. Den svårbemästrade naturen har styrt platsens bebyggelseutveckling och utformning genom århundraden och bevarat bergssidan oexploaterad. Än idag präglas Stadshagen av ett stort inslag av sammanhängande naturmark och gröna partier mellan husen, av en typ som är sällsynt i Stockholms innerstad. Detta gör Stadshagens förkastningsbrant och varierade topografi tillsammans med stadsdelens brokiga plan- och bebyggelsestruktur till värdefulla uttryck för riksintresset och Stockholms särdrag *stadens anpassning till naturen*.

Stadshagsklippan etablerades redan under 1800-talet som ett populärt utflyktsmål för stockholmare som en naturskön utsiktsplats med goda möjligheter till utblickar över omgivningarna. Stadshagsklippan är samtidigt ett grönskande fondmotiv från vattnet då den vetter mot Karlbergssjön. Den karakteristiska landformen samverkar på ett medvetet sätt med de ljusputsade lamellerna på klippans krön, typiska för stadsplaneraren Albert Lilienberg. Av den anledningen bedöms Stadshagens stadsbildsmässiga motiv mot norr vara ett uttryck för särdragen *fronten mot*

vattenrummet samt vyer från viktiga utsiktspunkter, *blickfång* och kontakten med vattnet.

Konsekvenser

I planförslaget är det framförallt delarna Rasbranten, Storgårdskvarteret, Centralkvarteret, Kellgrensgatans och Franzéngatans förlängningar, som berör de särdrag som definierats som värdefulla uttryck för riksintresset. För en beskrivning av de enskilda förslagen samt en generell bedömning av konsekvenser för kulturhistoriska värden, se respektive punkt.

Den föreslagna bebyggelsen i Rasbranten innebär en exploatering av den idag, i stort sett oexploaterade förkastningsbranten som vetter mot Karlbergssjön. Därmed bryts en långt historisk kontinuitet vilket bedöms minska avläsbarheten för de riksintressanta särdragen. Exploateringen är dock avgränsad till förkastningsbrantens västligaste del som är lägre och i högre grad framstår som bearbetad genom sprängningar och utfyllnad under 1900-talet. Förslagets volymhantering med fristående byggnadsvolymer i två nivåer och utsparat naturmark mellan husen bedöms åtminstone delvis förhålla sig till de naturgivna och topografiska förutsättningarna.

Föreslagen bebyggelse i Centralkvarteret och Stor-

Förslaget bedöms förbättra tillgängligheten till den idag relativt svårtillgängliga Stadshagsklippan, bland annat genom nyanlagda gångstråk i naturmarken och sammankopplingar med strandpromenaden vid Hornsbergs strand och andra parker i stadsdelen. ME SSM_10010273

gårdskvarteret liksom förlängningen av Franzégatan och Kellgrensgatan innebär ingrepp i delar av bergets obebyggda naturmark. Ny bebyggelse bidrar samtidigt till en stadsstruktur och karaktär som på flera sätt avviker från den historiska glesan, organisk stadsväven med friliggande bebyggelse som är Stadshagens särart. Det för Stockholm typiska växelspelet mellan bebyggelse och natur, definierat i särdragat stadens anpassning till naturen, bedöms därför minska om planförslaget genomförs. Planförslaget uppvisar dock en relativt stor variation av byggnadstyper och gestaltningsmässiga grepp vilket minskar intrycket av en homogen stadsmiljö och mildrar påverkan något. Den sammanvägda bedömningen är därför att Stadshagens uttryck för särdragen stadens anpassning till naturen och fronten mot vattenrummet till övervägande del kvarstår även om förslaget genomförs.

Värdefulla siktlinjer från Karlbergssområdet mot Stadshagens karakteristiska front mot norr påverkas inte och blir möjlig att uppleva även om förslaget genomförs. Förslaget innebär en förbättring av tillgängligheten till den idag svårtillgängliga Stadshagsklippan, bland annat genom nyanlagda gångstråk i naturmarken och sammankopplingar med strandpromenaden vid Hornsbergs strand och andra parker i stadsdelen. Dessa förändringar bedöms som positiva och förbättrande för möjligheten att

uppleva riksintressets särdrag vyer från viktiga utsiktspunkter, blickfång och kontakten med vattnet.

Bedömning: Planförslaget innehåller delar som riskerar viss negativ påverkan på riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården, men konsekvenserna bedöms inte som avsevärda.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkitektur- och Designcentrum (ArkDes)
Ritningar

Stockholms stadsarkiv (SSA)
Kartor
Ritningar (SE/SSA/0707/Sällskapet barnavård
B2 volym 2)

Stockholms stadsbyggnadskontor (SBK)
Bygglovshandlingar
Detaljplan S-Dp 2013-08100-54
Samrådshandlingar
Systemhandlingar
Program och utredningar m.m.

Stadsmuseet i Stockholm (SSM)
Fotografier
Handlingar
Lundberg, Lena. Kyrkogårdskaraktärisering för
Stockholms stift. Ännu ej publicerat material.
Stockholm 2012.

Lantmäteristyreliens arkiv
Historiska kartor

Tryckta källor och litteratur

70 idrottsanläggningar i Stockholm: en berättelse
i ord och bild om några av våra mest kända och
omtalade idrottsanläggningar, Stockholms idrottshis-
toriska förening, 2002.

Allpere, Kristina, Paul Hedqvist: arkitekt och stock-
holmsgestaltare 1895-1977. Stockholm, 2009

Asker, Bertil. Stockholms tekniska historia. 2,
Stockholms parker: innerstaden. Stockholm 1986.

Conradson, Birgitta. Från det yttersta Kungsholmen.
Stockholm 2000.

Fogelström, Per Anders. En bok om Kungsholmen.
Stockholm 1966.

Persson, Björn. Idrottsanläggningar i Stockholm.
Stockholm 2009.

Räf, Lars Erik. Från kurhus i utmarken till sjukhus i
centrum 1888-1988 : en jubileumsbok om S:t Gö-
rans sjukhus. Stockholm 1988.

Schönbäck, Hedvig och Sternegård, Sofia. Mariedal
1: kulturhistorisk karaktärisering. Stockholm 2014.

Spring, Sigfrid. Historien om S:t Göransgården på
"Kungsholmens akropolis", Stockholm 2002.

Stahre, Nils-Gustaf m fl. Stockholms gatunamn.
Stockholm 2005.

Stockholms gas- och vattenverk m fl. Vattenverket
100 år: 1861-1961 : minnesskrift. Stockholm 1961.

Stockholms stads sjukvårdsstyrelse, S:t Görans
barnkliniker, Stockholm stad, Stockholm, 1967.

Svenska Dagbladets årsbok, 1939.

Schönbäck, Hedvig (red.). Alla tidens Stockholm:
riksintressen för kulturmiljövården, Stockholm, 2014.

Tegel: tidskrift för tegel- och lerindustrierna : Sveri-
ges tegelindustriförenings organ, nr 2 1969.

Teknisk revy: Teknik för alla, 1939.

Tidskrift för Sveriges sjuksköterskor, Besök på S:t
Görans barnkliniker, 4 November 1970, Vol.37(20),
sid.1312.

Tidskriften kulturvården. En fästning i rött tegel
– Sveriges ambassad i Moskva, nr 04/05.

Ulvsgärd, Sebastian och Olgarsson, Per. Kultur-
miljöanalys för del av Stadshagen. Stadsmuseet
rapporterar nr 84. Stockholm 2015

Undervisningsroteln i Stockholm: minnesskrift till
Oscar Larsson den 10 november 1940. Stockholm,
1940

Vattenverket 100 år: 1861-1961 : minnesskrift, utg.,
Stockholm, 1961.

Wikström Lars. Kungsholmen intill 1700-talets bör-
jan. Stockholm 1975.

Zethrin, Nils-Olof, På edra platser. Stockholm, 2003

Ödmansson, Ernst. Om sjukhuset S:t Göran, jemte
anteckningar om äldre vårdanstalter i Stockholm för
veneriskt sjuke. Stockholm 1890.

Förkortningar

SBK Stadsbyggnadskontoret i Stockholm

SSM Stadsmuseet i Stockholm

SSA Stadsarkivet i Stockholm

SSM Stadsmuseet i Stockholm